SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Ružička, Úlohy slovenskej jazykovedy ■ Š. Peciar, Funkcie slovesnej predpony *pri-* v slovenčine ■ J. Mlacek, Vsuvka v diele Alexandra Matušku

DISKUSIE

L. Dvonč, Z problematiky rozdeľovania slov v slovenčine ■ F. Buffa, Slovesné podstatné mená z hľadiska slovotvorného ■ V. Uhlár, *Zrebe (zhrebe)* (Význam, pôvod, rozšírenie a morfologické zaradenie)

ZPRÁVY A POSUDKY

S. Šaling, M. Šalingová, O. Peter, Slovník cudzích slov. Š. Michalus ■ J. Mistrík, Slovenská štylistika. J. Štibraný ■ A. Habovštiak, Oravské nárečia. J. Oravec ■ Technika a šport — a jazyk. L. Dvonč ■ Výskum chotárnych názvov v Maďarsku a u nás. M. Majtán

ROZLIČNOSTI

ODPOVEDE NA LISTY

4 31 1966

VYDAVATEĽSTVO

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
prof. dr. Eugen Jóna, CSc.
VÝKONNÝ REDAKTOR
dr. Ladislav Dvonč, CSc.
REDAKČNÁ RADA
doc. dr. V. Blanár, DrSc., dr. L. Dvonč, CSc., J. Holý, dr. G. Horák, CSc., dr. J. Horecký, DrSc., prof. dr. E. Jóna, CSc., doc. dr. F. Miko, CSc., doc. dr. P. Ondrus, CSc., univ. prof. dr. E. Pauliny, DrSc., dr. Š. Peciar, CSc., doc. dr. J. Ružička, DrSc., dr. M. Šalingová, CSc.
REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

(Slovenská reč 31, 1966, č. 4)

J. Ružička, Úlohy slovenskej jazykovedy . . 197
Š. Peciar, Funkcie slovesnej predpony *pri-* v slovenčine 203
J. Mlacek, Vsuvka v diele Alexandra Matušku 211

DISKUSIE

L. Dvonč, Z problematiky rozdeľovania slov v slovenčine 219
F. Buffa, Slovesné podstatné mená z hľadiska slovotvorného 225
V. Uhlár, *Zrebe (zhrebe)* (Význam, pôvod, rozšírenie a morfologické zaradenie) 228

ZPRÁVY A POSUDKY

S. Šaling, M. Šalingová, O. Peter, Slovník cudzích slov. Š. Michalus 236
J. Mistrík, Slovenská štylistika. J. Štibraný 239
A. Habovštiak, Oravské nárečia. J. Oravec . 240
Technika a šport — a jazyk. L. Dvonč . . . 243
Výskum chotárnych názvov v Maďarsku a u nás. M. Majtán 248

ROZLIČNOSTI

Akkra — „akkerský", či *akkriansky?* L. Dvonč 250
Šiling. L. Dvonč 251
Etrus-kmi? L. Dvonč 252
Wales — Walesania, nie „Walešania". L. Dvonč 255
Migzidzský jazyk — migzidzština. L. Dvonč . 256

ODPOVEDE NA LISTY

Trumpeta. J. Ružička 257
Džez. G. Horák 258
Nové delenie slov? G. Horák 258
Pracovať so siedmimi ľuďmi! G. Horák . . 258
Nedajbože a *nebodaj.* G. Horák 259
Celý rad a *rad* G. Horák 259
Roly a *role.* G. Horák 260

SLOVENSKÁ REČ, časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 31. 1966. číslo 4. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Mária Kurišová. Technická redaktorka Magdaléna Macová. Vychádza šesťkrát za rok. Ročné predplatné Kčs 24.–, jednotlivé čísla Kčs 4.–. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače. Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ čís. 18163 50-II 3. – V-15*61210
© Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966.
Kčs 4.–.

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 31 — 1966

ČÍSLO 4

Jozef Ružička

ÚLOHY SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY

1. Pri stanovení úloh *Združenia slovenských jazykovedcov* na roky 1966—1968* treba vyjsť z niekoľkých faktov. Jednak sú tu isté predpoklady, možnosti, resp. celkový dnešný stav našej disciplíny (o čom hovoril prof. E. Pauliny), jednak isté požiadavky odborné i spoločenské, o ktorých už dnes vieme alebo ktoré budú v nasledujúcich rokoch aktuálne.

2. O predpokladoch a možnostiach našej práce chcel by som povedať nakrátko len niekoľko slov.

Združenie slovenských jazykovedcov je vedecká spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied. Je organickou súčasťou Jazykovědného sdruženia pri ČSAV, ktoré má celoštátnu pôsobnosť. Vzťah medzi Združením slovenských jazykovedcov pri SAV a Jazykovědným sdružením pri ČSAV je teda ten istý ako medzi SAV a ČSAV. Tento právny stav umožňuje plodnú spoluprácu najmä v teoretickej zložke činnosti nášho Združenia. V otázkach slovakistických možno však naše Združenie pokladať za samostatnú inštitúciu s plnou kompetenciou.

Úlohy vedeckých spoločností nie sú dané raz navždy — môžu sa prispôsobovať potrebám daného vedného odboru (v Akadémii alebo aj v celej našej spoločnosti). I keď každá vedecká spoločnosť pri Akadémii má slúžiť výskumu aj praxi, nemožno im prideľovať nijaký osobitný výskum — povedzme nijakú úlohu v rámci štátneho plánu výskumu. Vedecké spoločnosti spolkárskym spôsobom, na základe dobrovoľnej účasti združujú odborníkov z výskumu i praxe, a preto môžu mať veľký význam najmä pri takých úlohách, ktoré jednoznačne slúžia potrebám praxe.

Naša vedecká spoločnosť nemôže prevziať na seba nijaký základný výskum, nemôže teda suplovať ani akademické ústavy, ani vysokoškolské pracoviská. Ale Združenie môže týmto ustanovizniam pomáhať, najmä v tom zmysle, že je fórom celej slovenskej jazykovedy zapodievajúcej sa

* Prinášame prejav, ktorý na Valnom zhromaždení Združenia slovenských jazykovedcov v Bratislave dňa 14. januára 1966 predniesol predseda ZSJ, riaditeľ Ústavu slovenského jazyka SAV doc. dr. J. Ružička, DrSc. (Pozn. red.)

výskumom i výučbou, teoretickými i praktickými otázkami. V našom Združení môžu sa uplatniť predstavitelia všetkých jazykovedných odborov, čo je zreteľná výhoda oproti akademickým ústavom aj vysokým školám.

Združenie slovenských jazykovedcov teda je pomocným orgánom jazykovedných výskumných ustanovizní v rámci Slovenskej akadémie vied aj školstve. Jeho činnosť treba preto skoordinovať so základnými úlohami týchto ustanovizní, pravda, pri zachovaní špecifického rázu Združenia ako dobrovoľného útvaru.

Vedecké spoločnosti sa doteraz osvedčili ako výhodná organizačná a ekonomická báza pre rozličné odborné podujatia.

V tomto zmysle budeme naše Združenie používať aj v budúcom funkčnom období (roky 1966—1968). Preto sa činnosť Združenia bude skladať v podstate z prednáškovej činnosti odbornej (a to teoretickej i popularizačnej), ďalej prieskumnej a napokon organizačnej. Osobitnú pozornosť treba venovať popularizačnej činnosti — prednáškam pre jednotlivé zložky kultúrnej verejnosti (školy, redakcie, divadlá ap.).

3,1. Takisto nakrátko chcem pripomenúť odborné a spoločenské požiadavky, ktoré by bolo treba splniť v čo najväčšej miere.

Na prvé miesto by som dal požiadavku — modernizovať náš vedný odbor, a to modernizovať ho z viacerých hľadísk. Tlak rozličných prírodovedných, lekárskych a technických odborov na všetky spoločenské vedy je nesmierny (tak v Akadémii, ako aj na vysokých školách) a zapríčiňuje retardáciu ich vývinu. Takýto vývin vedy ako celku je nezdravý, ale reprezentanti nespoločenských vied si to neuvedomujú. Spoločenské vedy majú čo robiť, aby si ubránili terajšie svoje pozície materiálové i kádrové; veľké úsilie vedúcich predstaviteľov týchto odborov po všestrannom rozvoji svojich odborov vychádza nazmar. A jazykoveda v očiach „mocných tohto sveta" je na samom konci stupnice dôležitosti, no nie v očiach ľudí, ktorí vedia a vidia, že jazykoveda na Slovensku má mimoriadny význam teoretický aj spoločenský, národný. Jazykoveda ako celok, a tobôž slovakistika v plnej miere je nástrojom poznávania a znovuupovedomovania sa nášho národa. Metodologický pokrok našej jazykovedy dá do rúk najmä slovakistom mimoriadne dôležitú a účinnú zbraň na prebojúvanie spoločenského poslania celého odboru, ba aj na rozvíjanie mnohých národných hodnôt.

Rozvíjaním metodológie treba odstrániť následky zužovania pohľadu na jazykovednú problematiku a priviesť slovenskú jazykovedu k novému rozkvetu.

3,2. V tejto súvislosti treba však poukázať na ďalšiu okolnosť, lepšie vari, na isté nebezpečenstvo. Keď hovoríme o modernizácii nášho odboru, máme na mysli potrebu dosiahnuť vysokú teoretickú úroveň. To je iste správne; no stretanie sa so svetovou vedou ukazuje naše teoretické zaostávanie. Pri istej príležitosti sa hovorilo, že sme tak o desať rokov za svetovým vý-

vinom. Povedzme, že to platí o celej našej disciplíne (hoci sa to vtedy tvrdilo v súvislosti s fonológiou). Pretože teoretická lingvistika napreduje aj dnes rýchle — to vyplýva aj z toho, že sa v nej používajú výskumné a organizačné postupy aplikovaných vedných odborov — nie je možné, aby sme za daných nepriaznivých spoločenských podmienok vyrovnali v krátkom čase náskok západnej vedy a držali s ňou krok v každom jednotlivom odvetví našej činnosti, v každej výskumnej zložke našich inštitúcií. Na to by sme potrebovali oveľa viac prostriedkov, ako máme a budeme mať v dohľadnom čase k dispozícii.

3,3. Čo teda robiť? Lebo veď bojovať na niekoľkých frontoch súčasne nevyvládzeme. A východisko hľadať treba!

Myslím, že tu nám pomôže len rozumná deľba práce. Treba dať hlavy dokopy, porátať a podľa dôležitosti zoskupiť všetky úlohy slovenskej jazykovedy (najmä všeobecnej jazykovedy, slavistiky a slovakistiky) a nakoniec podeliť si ich medzi aktívne inštitúcie v Bratislave i na vidieku. Treba nám teda uskutočniť to, o čom sme už častejšie hovorili: aby všetci nepracovali na všetkom, ale aby sa v našej jazykovede pracovalo na všetkom; aby sa nezanedbával ani jeden úsek, aby sa nezanedbávala ani jedna špeciálna disciplína.

Ak neurobíme tento základný organizačný krok, ukáže sa ono nebezpečenstvo v celom rozsahu: nepriaznivý tlak iných odborov na jazykovedu a zreteľné zaostávanie v metodológii a teórii vyústia (v našom perifórnom štátnom a kultúrnom postavení) do úplnej stagnácie v teoretickom bádaní. Signalizuje to už aj dnešný stav na našich vedúcich pracoviskách — v Ústave slovenského jazyka SAV, ako aj na Filozofickej fakulte Komenského univerzity.

Dôsledná deľba práce by sa mala prejaviť aj zvýraznením a odlíšením profilu našich základných pracovísk a ich publikačných orgánov. Ústav slovenského jazyka SAV musí venovať viac pozornosti pálčivým otázkam spoločenským a kultúrnym, tým smerom orientovať aj svoj hlavný orgán Slovenskú reč.

S naznačenou deľbou práce má ísť ruka v ruke rozširovanie vlastného obzoru každého pracovníka. Špecializácia v úzkom odbore umožňuje prenikanie do metodológie jazykovednej práce: kompletný materiál núti bádateľa dostávať sa ďalej aj vo všeobecnej teórii.

3,4. V prvom rade je teda potrebné, aby sa organizačne aj kádrove zaistila základná úloha — rozviť bádanie vo všeobecných otázkach jazykovedných, teda položiť solídne základy pre všeobecnú jazykovedu na bratislavskej fakulte a tiež v ÚSJ. Predpoklady na to sú, i keď máme na mysli najzákladnejšie teoretické otázky, ako teóriu znaku, systému a protikladov atď.

Do tejto zložky našej práce treba zapojiť aj Združenie slovenských jazykovedcov. Tu, na pôde Združenia môžeme prediskutovať základné otázky,

organizovať prednášky domácich pracovníkov aj hostí. Ale výber tém musí byť cieľavedomý.

Pri tomto úsilí sa môžu uplatniť naši anglisti, germanisti a romanisti účinnou pomocou: pohotovým prekladaním základných štúdií svetovej lingvistiky. Organizácia tejto práce patrí tiež medzi úlohy Združenia slovenských jazykovedcov. Táto zložka bude mať veľký význam dotiaľ, kým sa u nás nepodarí zorganizovať dokumentačnú a knižničnú službu na primeranej úrovni.

3,5. A ešte jedna drobnosť k tejto problematike. Ak chceme rozvíjať teoretickú zložku nášho odboru v tom zmysle, aby sme boli na úrovni, z času na čas by bolo dobré verejne bilancovať vykonanú prácu a ukázať aj výsledky tohto úsilia navonok — predstaviť sa aj zahraničiu cudzojazyčnými publikáciami (monografie alebo skôr sborníky štúdií ap.). Recueil linguistique de Bratislava mal dobrý ohlas v zahraničí a môže si ho udržať aj naďalej. Nespornou výhodou takýchto sborníkov je aj to, že sa v nich môže uplatniť celá slovenská jazykoveda, nielen slovakistika a slavistika.

4. Keď na prvé miesto kladiem úlohu modernizovať náš vedný odbor, nijako nechcem znehodnocovať doterajšiu prácu vykonanú a vykonávanú tzv. tradičnými metódami. Tento výraz — tradičné metódy — netreba pritom chápať ironicky, lebo sú to metódy, ktoré sa osvedčili a aj naďalej sa osvedčujú pri poznávaní jazyka. Skôr by som radil, aby sme výraz tradičné metódy chápali kladne, najmä v spojitosti s úsilím nadväzovať na domácu tradíciu. Vedomé nadväzovanie na dosiahnuté výsledky, kritické rozvíjanie domácich postupov a hodnôt je druhou črtou, ktorá dopĺňa úsilie po svetovej orientácii. Tieto dve črty — akokoľvek sa zdajú protichodné — sú v dialektickom vzťahu. Ich súčasné rozvíjanie je zárukou, že sa neuplatnia škodlivé výstrelky jednej alebo druhej orientácie.

Myslím, že by bolo škodlivé, keby sa v našej práci uplatňovalo len jedno z uvedených úsilí. Pokladám bezfarebný kozmopolitizmus i šovinistický nacionalizmus za škodlivú orientáciu v našom odbore. Pravda, len správne riešenie protikladu medzi výlučne svetovou a výlučne domácou orientáciou môže utvoriť vhodnú platformu na optimálne riešenie úloh slovenskej jazykovedy. Všeobecnosť teórie a konkrétnosť materiálu sa nevylučujú.

Jazykoveda je u nás v svojom jadre národnou vlastivednou disciplínou (veď jej jadrom je slovakistika), a takou musí aj ostať, lebo ináč (bez atribútu národná, vlastivedná) stratila by základné spojivá s národom ako nositeľom jazyka a tvorcom všetkých kultúrnych hodnôt, ktoré sú s jazykom spojené.

Slovakistika je jadrom slovenskej jazykovedy aj preto, lebo všestranný výskum slovenčiny sa môže robiť v plnej miere len na našich pracoviskách: nikde na svete nemôžu a ani nechcú slovenčinu skúmať tak, ako ju možno

a treba skúmať u nás na Slovensku. Výsledky tejto práce sú teda najlepším vkladom našej vedy do pokladnice svetovej jazykovedy vôbec. A tieto výsledky môžu mať aj celkom všeobecnú platnosť.

5,1. Je isté, že najdôležitejšou disciplínou je u nás slovakistika, a to najmä tie jej zložky, ktoré majú priamy vzťah k dnešným kultúrnym a vôbec spoločenským potrebám národným. A je nesporné, že sa aj práca v Združení musí upriamiť na tieto spoločensky najpálčivejšie otázky. Je samozrejmé, že spoločensky a národne dôležité úlohy možno najlepšie zvládnuť akciami, na ktorých sú zainteresované všetky príslušné inštitúcie. Vážnosť jazykovedy stúpne vo všetkých zložkách nášho národa, ak sa ukáže dôležitosť jazykovednej práce pre najširšie vrstvy našej kultúrnej verejnosti. Preto Združenie musí spolupracovať s rozličnými celonárodnými inštitúciami a ustanovizňami, ako je Sväz slovenských spisovateľov, Sväz slovenských novinárov, Čs. televízia atď.

Ak som tvrdil, že modernizovanie nášho odboru je prvou úlohou jazykovedy ako takej, najdôležitejšie úlohy Združenia treba hľadať v okruhu slovakistiky: je to prednášková, prieskumná a organizačná pomoc pri najaktuálnejších problémoch súčasného spisovného jazyka slovenského. Na šťastie aj v tomto môžeme nadviazať na činnosť Združenia v minulom funkčnom období.

5.2. Skúsenosti aj pracovné výsledky, ktoré sme získali prieskumom hovorenej reči v mestách po celom Slovensku, poslúžia nám v nastávajúcom období ako dobré východisko pri riešení niektorých otázok normy spisovnej slovenčiny, no najmä ako východisko pri riešení základných otázok jazykovej kultúry. Pravda, bude ešte treba dobre preštudovať materiál získaný uvedeným prieskumom, preto budeme musieť hľadať možnosti pokračovať v spomenutej akcii. To však nemôže byť úlohou Združenia: túto úlohu musia prevziať naše jazykovedné pracoviská — ÚSJ ako koordinátor, školské pracoviská ako výkonné strediská pre parciálne otázky, a to najmä preto, lebo ďalšia fáza tohto výskumu bude iná ako tá prvá, ktorá sa s úspechom absolvovala v Združení.

Výskum mestskej reči bude potrebné užšie spojiť s výskumom nárečí. Dialektológia má dosť skúseností, ktoré poslúžia aj pri tejto doteraz zanedbávanej úlohe.

5,3. Táto prieskumná akcia bola, myslím, dobrým východiskom na aktivizovanie výskumu hovorenej podoby spisovného jazyka vôbec. Tento problém je ďalšou dôležitou otázkou, ktorou sa budeme musieť zapodievať aj v rámci Združenia. Pravda samotný výskum sa musí urobiť na základných jazykovedných pracoviskách, ale prenášanie výsledkov, poznatkov o hovorenej podobe spisovnej slovenčiny, najmä jej zvukovej stránky, do jazykovej praxe mohlo by byť v nemalej miere aj úlohou Združenia. Myslím tu najmä na to, že Združenie sa aj doteraz osvedčilo ako dobrá

organizačná a ekonomická báza pri akciách, ktoré boli určené pre celé naše územie, alebo ktoré sa týkali všetkých našich jazykovedných pracovísk (napr. pri aktivizovaní štylistického výskumu súčasnej prózy alebo pri uskutočňovaní tzv. pasívneho zahraničného styku atď.).

6,1. Nakoniec treba spomenúť, že Združenie slovenských jazykovedcov sa v nastávajúcom období zúčastní na riešení úlohy, ktorá sa dnes dostáva do popredia ako ústredná úloha celej slovakistiky. Je to teória spisovného jazyka, potom výskum teoretických otázok kultúry reči a tiež úsilie aktívne zasahovať do utvárania vyššej kultúry jazykových prejavov každého druhu.

Vypracovať teóriu spisovného jazyka vyhovujúcu potrebám našej súčasnej spoločnosti treba jednoznačne pokladať za najaktuálnejšiu úlohu slovenskej jazykovedy. V nijakom prípade sa nemôžeme uspokojiť s priamočiarou aplikáciou teórie osnovanej v inom spoločenskom kontexte, lebo by sa nám mohli stratiť špecifické črty našej národnej situácie.

6,2. Pri uvažovaní o teoretických otázkach vyjdeme z téz Pražského lingvistického krúžku, resp. z novších názorov vyslovených o tejto otázke na liblickej konferencii z r. 1960 a na bratislavskej konferencii z r. 1962 (akad. B. Havránek, doc. K. Hausenblas). Pozorne rozoberieme tieto názory a pokúsime sa formulovať ucelenú teóriu, ktorá by plne vyhovovala spoločenským faktom v našom národnom živote. Povedie nás zásada, že rozhodujúcim činiteľom je vlastný rozvoj národného jazyka, že kritériá správnosti a adekvátnosti každého jazykového prostriedku treba hľadať v jazyku samom.

Aktívne treba rozvíjať aj zásady formulované na konferencii o Slovníku slovenského jazyka (Smolenice 1965).

6,3. Ďalej sa budeme pri tejto práci pridržať zásady, že jazykovedci majú právo i povinnosť zasahovať do stavby spisovného jazyka, do jeho vývoja a usmerňovať ho. Toto právo dávajú jazykovedcom dejiny jazykovedy a odobrujú ho aj všetky zložky našej kultúrnej verejnosti.

Vytýčená úloha nie je ľahká, preto si od nás bude vyžadovať sústredenú pozornosť po dlhší čas. No predsa len myslím, že k pevnejším výsledkom budeme môcť dospieť už na konferencii, ktorú usporiadame začiatkom decembra 1966 v Smoleniciach.

6,4. Paralelne s výskumom pokúsime sa preniesť správne nazeranie na jednotlivé otázky jazykovej kultúry do najširších vrstiev národa. Tu treba uskutočniť rozličné akcie na získanie spolupráce v rozličných kultúrnych inštitúciách. Myslím, že kľúčovým miestom je tu škola, a najmä príprava a ďalšia výchova učiteľa. Preto sa tu Združenie bude musieť opierať najmä o vysoké školy, o katedry slovenčiny, a potom o tie inštitúcie, ktoré majú na starosti ďalšie vzdelávanie učiteľov slovenčiny.

Osobitnú pozornosť bude treba venovať tým inštitúciám, ktoré priamo

ovplyvňujú hovorenú podobu spisovnej slovenčiny. Pravda, divadlo tu zaujíma osobitné postavenie, lebo rozhodujúcimi inštitúciami sú rozhlas a televízia.

7. V tomto elaboráte sa podáva len náčrt základných úloh, ktoré nás čakajú v najbližších rokoch. Úloh je iste viac a možno že daktoré sa ukážu aj dôležitejšími ako tie, čo sa tu uvádzajú. No tento prejav treba chápať len ako úvodné slovo do širokej diskusie, ktorá sa má začať dnes tu na valnom zhromaždení a bude prebiehať na našich pracoviskách.

Jedno by však malo byť jasné hneď na začiatku diskusie. Bolo by veľmi užitočné pre každé podujatie v našom Združení, keby sme k otázkam slovenského jazyka pristupovali tak, ako sa patrí pristupovať k najvzácnejším hodnotám národným. Skúmať národný jazyk, pestovať ho, rozvíjať jeho vlastnosti a hodnoty — to treba robiť v súhre s národným povedomím, a na tom sa musí zúčastniť nielen rozum a vôľa, lež aj cit. Takáto osobná zainteresovanosť je najlepšou zárukou úspechu.

Štefan Peciar

FUNKCIE SLOVESNEJ PREDPONY **PRI-** V SLOVENČINE

Slovesná predpona *pri-* patrí medzi tie predpony (ide o predpony *nad-, pod-, pred-, pre-*), ktorých významy sa vyznačujú pomerne veľkou určitosťou (v porovnaní napríklad s významami predpôn *po-, u-, za-*). Z toho vyplýva, že predpona *pri-* pridáva k lexikálnemu významu slovesného základu takmer vždy nejaký určitý významový odtienok, a tým ho zužuje, robí ho určitejším, v istom zmysle konkrétnejším.

Významové odtienky, ktoré vyjadruje predpona *pri-*, nie sú však všetky v rovnakom vzťahu k lexikálnemu významu slovesného základu, s ktorým sa predpona *pri-* spája. V prevažnej väčšine slovies predpona *pri-* pridáva k lexikálnemu významu slovesného základu taký významový odtienok, ktorý nie je ani potenciálne obsiahnutý vo význame východiskového bezpredponového slovesa, ale pristupuje k nemu ako nový, vonkajší prvok (porov. napr. *písať — pripísať, skočiť — priskočiť, dať — pridať*). V takýchto prípadoch budeme hovoriť o (čisto) l e x i k á l n e j f u n k c i i, resp. o lexikálnych významoch predpony *pri-* (obdobne ako pri iných predponách).

Iný typ významového vzťahu medzi predponou a slovesným základom sa

utvára vtedy, keď predpona vyjadruje také významové odtienky, ktoré sa týkajú priebehu slovesného deja, t. j. nejakého vnútorného príznaku deja, napríklad niektorej jeho fázy, miery alebo intenzity. Tento druhý typ významového vzťahu medzi predponou a slovesným základom sa prejavuje tým, že medzi východiskovým a odvodeným (predponovým) slovesom jestvuje blízky gramaticko-sémantický vzťah (porov. napr. *brať — pobrať, sedieť — posedieť, kašlať — pokašlávať*). V takýchto prípadoch hovoríme o gramaticko-lexikálnej funkcii predpony.[1]

Predpona *pri-* vyjadruje malú mieru deja v početnej skupine slovies typu *pribrúsiť, prifarbiť*. Významová určitosť predpony *pri-* však spôsobuje, že sa aj tento významový odtienok chápe ako vonkajší prvok, a nie ako vnútorný príznak slovesného deja. To znamená, že vzťah slovies *brúsiť — pribrúsiť* nie je gramaticko-lexikálny, ale iba lexikálny. Dôkazom toho sú dve skutočnosti formálneho rázu: 1. K slovesám typu *pribrúsiť* sa bežne tvorí nedokonavá forma *(pribrusovať)*. 2. Slovesá s týmto odtienkom možno utvoriť nielen od nedokonavých, ale aj od dokonavých slovies *(pridvihnúť, priotráviť, prizabiť)*.[2]

Významy slovesných predpôn v slovenčine stručne charakterizoval J. Horecký.[3] Vychádzajúc zo Šmilauerovej klasifikácie, rozčleňuje významy sloves-

---

[1] Porov. rozlíšenie tzv. kvalifikačnej (t. j. v našom chápaní lexikálnej) a modifikačnej (t. j. v našom chápaní gramaticko-lexikálnej) funkcie slovesných predpôn u A. V. Isačenka, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija II*, Bratislava 1960, 222—224.

[2] V názoroch jazykovedcov na otázku funkcií slovesných predpôn jestvujú dosiaľ značné rozdiely. Niektorí jazykovedci (Ju. S. Maslov, A. V. Isačenko a i.) vôbec neuznávajú čisto vidovú funkciu slovesných predpôn. Veľká nejednotnosť je i v chápaní spôsobu slovesného deja (gramaticko-lexikálnej funkcie predpôn) a jeho vzťahu k slovesnému vidu. Z bohatej literatúry uvádzam okrem citovanej knihy A. V. Isačenka monografiu F. Kopečného *Slovesný vid v češtině*, Praha 1962, pretože obaja autori komentujú ďalšiu rozsiahlu literatúru. Kopečný (c. d., § 86, str. 91) pri českej predpone *při-* rozlišuje „čisto perfektivizačnú, lexikálnogramatickú funkciu" (napr. v tvare *přiblížil se*) a „gramatickolexikálnu funkciu" (napr. v tvare *připsal*). V oboch týchto slovesách má však predpona *při-* (rovnako ako sloven. *pri-*) lexikálnu funkciu. Iba veľmi abstraktný, všeobecný lexikálny význam slovesa *blížiť sa*, v ktorom je potenciálne obsiahnutý významový odtienok vlastný predpone *pri-* (= významu predl. *k*), spôsobuje, že význam slovesa *priblížiť sa* možno chápať rezultatívne, ako výsledok deja *blížiť sa*, čo Kopečný hodnotí ako „čisto perfektivizačnú funkciu" predpony *pri-*. Avšak pri iných slovesách, v ktorých predpona *pri-* má ten istý významový odtienok ako v slovese *priblížiť sa* (napr. *pricválať, priskákať; priskočiť*) vidno, že tu nejde o „čisto perfektivizačnú funkciu" predpony *pri-*, ale o funkciu lexikálnu.

Pri slovesách typu *pripísať* nie je vhodné hovoriť o „gramatickolexikálnej funkcii" predpony *pri-*, keďže vzťah slovies *písať — pripísať* je čisto lexikálny; sú to dve samostatné lexémy, každá so svojou vidovou dvojicou: *písať — napísať; pripísať — pripisovať*.

[3] *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 53—67 a 187 n.

ných predpôn na miestne, časové a spôsobové. V našej štúdii, ktorá je založená na oveľa bohatšom materiáli ako práca Horeckého,[4] bude možné jeho klasifikáciu doplniť, spresniť a čiastočne korigovať charakteristiku jednotlivých slovotvorných typov i významových odtienkov predpony *pri-*.[5] Veľmi jednoduchá je schéma F. Kopečného pri opise funkcií českej predpony při-.[6] Kopečný odvodzuje všetky významové odtienky tejto predpony od základného („konkrétneho") významu, ktorý korešponduje s významom predložky *k* (niekedy i *do*). Pripisuje predpone *při-* aj „čisto zdokonavujúcu funkciu", a to v pomerne veľkom rozsahu, i keď pripomína, že predpona *při-* ani pri tejto funkcii „nestráca celkom konkrétny význam". Takáto formulácia však nie je celkom jasná.

I v slovenčine možno pokladať za základný ten význam predpony *pri-*, ktorý korešponduje s významom predložky *k* (alebo *do*), t. j. význam dosiahnutia (miestneho, zriedka i časového) cieľa, ku ktorému dej smeruje. V tomto význame je predpona *pri-* synonymná s predponou *do-*. Opačný význam má predpona *od-* (a predložka *od*). Naznačený význam predpona *pri-* vyjadruje predovšetkým pri slovesách pohybu, a) bezpredmetových, b) predmetových prechodných. Pri bezpredmetových slovesách je to bohatá škála bližších i vzdialenejších synoným slovesa *prísť/prichodiť*, pri prechodných slovesách ide o také druhy činnosti, ktoré znamenajú priblíženie, približovanie niečoho k niečomu. Prevažná väčšina týchto slovies je odvodená od bezpredponových nedokonavých slovies, ale nie sú ojedinelé ani slovesá odvodené od dokonavých slovies. A to je práve jeden z dôkazov, že tu ide o lexikálnu funkciu predpony *pri-*. Druhý dôkaz možno vidieť v existencii sekundárnej nedokonavej formy pri mnohých slovesách tohto typu. To, že sa pri viacerých slovesách sekundárna nedokonavá forma nepoužíva (nie je doložená), súvisí s ich lexikálnym významom, ktorý nedokonavú formu nevyžaduje alebo nepripúšťa. Patria sem tieto častejšie používané slovesá[7]:

a) *pri-* -behnúť/-biehať/-behovať/-behávať/-behúvať, badkať, batoliť sa, bežkať, blížiť sa/-bližovať sa, brodiť sa, burácať, bzučať, capkať, cestovať, cupkať, cválať, drobčiť, dupkať[1]/-dupkávať, fárať, fičať, frčať, fučať, gúľať sa, hnať sa, hrabať sa, hrčať, hrkotať, hrmieť, hrmotiť/-tať, hrnúť sa, chvátať, klopkať, klusat, knísať sa, kolísať sa, konať sa[1], kotúľať sa, kradnúť sa/-krádať sa, krepčiť, krivkať/-ávať, kúriť[2] (= pribehnúť), -kvačiť (= náhle prísť), kvitnúť, kyvkať (sa), letieť

---

[4] Vyexcerpovali a roztriedili sme všetky slovesá s predponou *pri-*, ktoré uvádza *Slovník slovenského jazyka*. V zoznamoch slovies jednotlivých typov uvádzame však iba výber z tohto materiálu.

[5] *Slovník slovenského jazyka III*, 532 nepodáva významovú štruktúru predpony *pri-* s potrebnou výstižnosťou a prehľadnosťou.

[6] *Slovesný vid v češtině*, 118—119.

[7] Z úsporných dôvodov neuvádzame celé slovesné formy s predponou *pri-*, ale iba základné slovesá, od ktorých sú tieto predponové formy odvodené. Pre ľahšiu orientáciu označujeme homonymá indexami 1, 2 v zhode so Slovníkom slovenského jazyka (SSJ).

/-letovať/-lietať/-letúvať, liezť/-liezať, mašírovať, mlieť sa, motať sa, páliť[2] (= pribehnúť), plantať sa, plávať, plaviť sa, plaziť sa, pliesť sa, plichtiť sa/-ťovať sa, pochodovať, putovať, -raziť[2] (= doraziť, prísť kam), redikať sa, repetiť sa, rútiť sa, skackať, skákať, sťahovať sa/-úvať sa, stáť/-stávať (o plavidle al. lietadle), sunúť sa/-súvať sa/-sunovať sa, šmotkať sa/-tlať sa, šmýkať sa, šúchať sa/-avať sa, šuchoriť, šumieť, tackať sa, tancovať, ťapkať[1]/-ávať, tárať sa, terigať sa, tiahnuť[2] (= prísť v množstve), -tiahnuť sa/-ťahovať sa, tmoliť sa, točiť sa *(ku komu, k čomu)*, trepať sa, trieliť, trieť sa/-tierať sa *(ku komu, k čomu)*, túlať sa, valiť sa, vandrovať, veslovať, vliecť sa; do tejto skupiny patrí aj mnohovýznamové sloveso *prísť* s nedokonavými tvarmi *prichádzať/prichodiť* (v slovese *prísť* sa prekrýva koncová samohláska predpony *pri-* so začiatočnou samohláskou slovesa *ísť*); slovesá odvodené od d o k o n a v ý c h (jednorazových) slovies: *pri-*brnknúť, bziknúť, frknúť, kĺznuť (sa), -šmietnuť sa, šmyknúť sa, šuchnúť sa; kročiť/-kračovať/-kročovať, skočiť/-skakovať, viacvýznamové stúpiť[1]/-stupovať (iba v niektorých významoch);

b) *pri-* blížiť/-bližovať, citovať, čariť/-ovať/-úvať/-ovávať (= privolať čarovaním), duriť, gúľať, hnať/-háňať, hrabať/-ávať/-úvať/-ovať *(čo kam)*, hrať/-hrávať *(loptu, puk)*, hrnúť/-hŕňať/-hrnovať *(čo kam)*, kotúľať, lákať, mámiť, vábiť, miesť/-metať, sunúť/-súvať/-sunovať, váľať, valiť *(čo kam)*, vaľkať, viať/-vievať, viezť/-vážať, vliecť, volať/-ávať (v 3.—5. význame podľa SSJ); z viacvýznamových slovies patria do tejto skupiny ešte priniesť/-nášať, pritiahnuť[1]/-ťahovať (vo významoch 1, 4—6 podľa SSJ), priviesť/-vádzať a pripustiť/púšťať (vo významoch 1—4, 7 podľa SSJ), odvodené od d o k o n a v é h o slovesa; od dok. slovesa je odvodené aj *prišuchnúť*.

V štyroch skupinách slovies s významovými odtienkami a) spojiť, pripevniť; b) tesne (sa) priblížiť, pritisnúť (sa), pritlačiť (sa), stlačiť (sa); c) prudko zatvoriť; d) zakryť, zahrabať, zasypať predpona *pri-* korešponduje sčasti s predložkou *k*, sčasti s predložkou *na*. Slovesá týchto štyroch sémantických skupín sú odvodené od nedokonavých alebo od dokonavých slovies, zriedkavejšie sú denominatíva. Sú to prevažne tranzitíva, ale v druhej skupine sú pomerne časté aj intranzitíva. Ide o tieto skupiny slovies:

a) *pri-* biť/-bíjať, drôtovať, glejiť, hlobiť/-ovať/-hlábať, kovať/-kuť/-kúvať/-kovávať, krútiť/-tnuť/-krucovať, látať, lepiť/-lepovať/-liepať (sa), letovať (napr. drôt), majstrovať, montovať/-úvať, mraziť (obyč. prenesené), nitovať/-úvať/-ovávať, operovať, -päť/-pnúť/-pínať (sa), pútať/-avať (sa), putnať/-ávať (sa), robiť (*čo na čo, k čomu,* = pripevniť, primontovať), skrutkovať, stehovať *(krajč.)*, šiť/-šívať, špendliť/-ľovať, šraubovať, taviť/-ovať (sa), tĺcť/tĺkať (= pribiť), tužiť/-ovať, variť[1]/-várať/-varovať (= zváraním spojiť, *tech.*), viazať/-väzovať (sa); od d o k o n a v ý c h slovies sú odvodené: *pri-* bodnúť/-bodávať, pichnúť/-pichovať/-ávať; d e n o m i n a t í v a (utvorené prefixálno-sufixálnym postupom): *pri-* -háčkovať[1], -húžvať/-viť, -klincovať/-úvať, -pásať/-pasovať, -pevniť/-ňovať, špendlíkovať;

b) *pri-* dláviť, gniaviť, dupkať[2] (*pridupkaný popol* — Kuk.), -kvačiť/-ovať (v abstraktnom význame „doľahnúť na niekoho"), -mknúť[2]/-mkýnať[2] (sa), mliaždiť, -prieť[2] (= priškripnúť), pučiť/-púčať, škrieť *(koho)*, ťapkať[2]/-ávať, ťažiť/-ovať *(čo)*, tisnúť/-tískať (viacvýznamové), tlačiť/-tláčať/-tlačovať (viacvýznamové), tľapkať/-ávať, valcovať (v SSJ nevhodne vysvetlené „trochu povalcovať"), vaľ-

kovať, valiť/-ľovať (=veľkou ťarchou zavaliť); abstraktnejší význam majú slovesá: *pri-* kliať *(bás.)*, láskať (sa), vinúť/-víňať/-vinovať- (sa), merať/-riavať, pasovať[2], radiť/-radovať (sa), rovnať/-ávať *(koho, čo ku komu, k čomu);* sem by sme zaradili i sloveso *privoňať/-niavať* a jeho expresívne synonymá *priňuchať/ /-chnúť/-ávať, pričuchať/-chnúť/-ávať/-úvať/-ovať;* do tejto skupiny patrí i viacvýznamové sloveso *pridržať/-držať/-držiavať/-držovať* so zvratným *pridržať sa/ /-držať sa/-držiavať sa/-držovať sa;* časté sú pri tomto odtienku odvodeniny od d o k o n a v ý c h slovies: *pri-* cvaknúť, cviknúť/-cvíkať, čapiť, čľapiť, ďabiť, chytiť/-távať/-covať (sa), kľaknúť/-kať *(čo, koho, na čo, na koho)*, klopnúť/klepnúť, ľahnúť/-líhať *(čo, koho, na čo, na koho)*, -seknúť, stihnúť/-hovať/-húvať, posunutý význam (zastaviť, zadržať) má *pristaviť[3]/-ovať (sa);* strčiť/-kávať/-kovať, stúpiť[2] (= prišliapnuť), škripnúť, šliapnuť, štiknúť, štipnúť/-ovať, ťapiť, ťapnúť, -tknúť/-tkýnať (sa), tľapiť (sa), tľapnúť, tlesknúť, vrznúť (s 3 významami): d e n o m i n a t í v a: *prinožiť, pripažiť/-ovať;*

i n t r a n z i t í v a: *pri-* čupiť sa, krútiť sa *(ku komu;* v SSJ nevhodne vysvetlené), lipnúť/-lípať, ľnúť *(knižn.)*, mrieť *(na čom, na čo, k čomu; bás.)*, mrznúť/-mŕzať (= mrazom sa prilepiť), rásť/-rastať (sa), schnúť/-schýnať/-sychať, sušiť/-súšať (sa), škrieť (= prischnúť, prilepiť sa), tisnúť sa/-tískať sa, tlačiť sa/-tláčať sa, valiť sa *(na čo, na koho);* od p e r f e k t í v sú odvodené: *pričupnúť* (si), kľaknúť/-kať *(ku komu, k čomu)*, kľuknúť, kľumnúť, kvoknúť si, ľahnúť (si)/líhať *(ku komu, k čomu;* v SSJ zbytočne rozdelené na homonymá), imperfektívum tantum *priliehať* (iba k 1. význ. možné i *priľahnúť[3]*); sadnúť/-sadať/-sadávať/-úvať (s 3 významami);

do tejto skupiny treba zaradiť aj niekoľko zvratných slovies odvodených postupom *pri-* ... sa: *pri-* cicať sa/-ciciavať sa, sať sa/-sávať sa, piť sa/-pijať sa *(na koho, na čo; bás. o očiach, o pohľade);* s abstraktnejším významom *prihovoriť sa/-várať sa; privravieť sa/-vrávať sa, prikmotriť sa* (sotva je odvodené od slovesa *kmotriť sa,* ktoré má iný význam a inú väzbu; ide skôr o denominatívum od subst. *kmotor*), *prilichotiť sa;* analogicky, ale od zvratných slovies sú odvodené *pricigániť sa, prilíškať sa,* hovor. *prišmajchlovať sa;*

c) *pri-* buchnúť/-chovať, čapiť/-pnúť, -chlopiť/-pnúť/-povať/-chlápať (sa), pľaštiť, plesnúť, -raziť, tresnúť (všetky odvodené od d o k o n a v ý c h slovies); pri tomto odtienku je predpona *pri-* synonymná s predponou *za-;*

d) *pri-* hrabať/-ávať/-úvať/-ovať *(čo, koho, čím)*, hriebsť/-hriebať *(čo, čím)*, hrnúť/-hŕňať/-hrnovať *(čo, čím)*, klopiť, kryť/-krývať (sa), orať/-ávať (= zaorať, obyč. plytko), rútiť, sypať/-sýpať/-sypávať (= zasypať); od p e r f e k t í v: *pri-*hodiť/-hadzovať *(čo, koho, sa, čím;* -zahádzať, prikryť), kydnúť; padnúť[3]/-padať (čím, napr. prachom); aj pri tomto odtienku je predpona *pri-* synonymná s predponou *za-;* pri niektorých slovesách tejto skupiny interferuje však v predpone *pri-* aj význam malej miery.

Vzťah k významu predložky *k* si zachováva predpona *pri-* aj v slovesách typu *pripísať/-pisovať, prisladiť/-sládzať.* Predpona *pri-* tu vyjadruje významové odtienky a) „pridať niečo k niečomu", pri zvratných a podmetových slovesách „pridať sa, pripojiť sa k niečomu, k niekomu", b) „pridaním niečoho zosilniť nejakú vlastnosť niečoho". Aj v tejto skupine sú odvodeniny od nedokonavých i od dokonavých slovies, zriedkavé sú denominatíva. Zväčša sú to tranzitíva. Charakteristickou črtou slovies tejto skupiny je to,

že všade jestvuje popri dokonavej forme sekundárna nedokonavá forma (možná je i pri tých slovesách, kde nie je doložená).

a) *pri* bájiť (si), básniť/-ňovať/-nievať (si), baliť/-ľovať, brať/-berať, budovať/-úvať, činiť/-ňovať/-číňať *(knižn.)*, členiť/-ňovať, -družiť/-ovať (sa), duplikovať, dupľovať, gazdovať, háčkovať[2], komasovať, kombinovať, komponovať, kúpiť/-kupovať, kvapkať/-ávať, liať/-lievať, -ložiť/-kladať (s 5 významami), maľovať/-ľúvať/-ľovávať (má i význam malej miery), miesiť, miešať/-avať (sa), mlieť, murovať, myslieť si, orať/-ávať, parcelovať, písať/-pisovať, platiť/-plácať, pliesť/-pletať, počítať/-avať/-čitovať, -pojiť/-pájať/-pojovať (sa), požičať/-čiavať (si), -priahnuť/-priahať, robiť/-rábať (v 1. a 4. význame podľa SSJ), rátať/-ratúvať/-ratovať, -raziť[1]/-rážať (= prirátať), -sporiť/-spárať (sa), siať/-sievať, staviť[1]/-stavať/-vovať[1] (napr. časť domu), stlať/-stielať, strúhať/-strúhnuť/-struhovať, sypať/-sýpať/-sypávať, tkať/-tkávať, točiť[2] *(piva)*, trepať[2] *(polievku)*, variť[2], -vesiť/-ovať (sa), zvať/-zývať; p o d m e t o v é *pribudnúť/-búdať* (ktorého základ sa už samostatne nepoužíva), *prirásť* (= zväčšiť sa kvantitatívne), *pritiecť/-tekať;* sem by sme zaradili i podmetové *priženiť sa* s menej častým nezvratným *priženiť* (koho, kam); od p e r f e k t í v sú odvodené: *pri-* dať/dávať (v 3 významoch) so zvratným neprechodným dať sa[1]/-dávať sa (v 3 významoch), črpnúť, fúknuť/-fukovať *(vzduch)*, hodiť/-hadzovať, -krojiť/-krajovať, kvapnúť, pustiť/-púšťať (v 5. a 6. význame podľa SSJ), -sadiť/-sádzať *(teľa)*; s dvoma predponami *privteliť/-ľovať, privyrobiť/-rábať (si), prizarobiť/-rábať (si);* p o d m e t o v é *pripadnúť*[3] *(snehu, prachu), pristúpiť/-stupovať* (v 2.—4. význame podľa SSJ); *prifariť je* d e n o m i n a t í v u m;

b) *pri-* cukriť/-ovať *(dok. i nedok.)*, hnojiť/-ovať, kŕmiť/-krmovať, kúriť/-kurovať, mastiť/-sťovať/-máštať, ostriť/-ovať (sa), pudrovať (sa), sladiť/-sládzať/-sladzovať, soliť/-sáľať/-soľovať; za d e n o m i n a t í v a (deadjektíva) pokladáme: *pri-* -lepšiť/-ovať *(komu)*, -skoriť/-skorovať, -ťažiť/-ovať/-ievať (sa) *(komu)*, -temňovať, -tepliť sa, -výšiť.

K predchádzajúcej skupine je významove blízka iná, dosť početná skupina slovies, v ktorých predpona *pri-* vyjadruje m a l ú m i e r u. V niektorých prípadoch je dosť ťažké rozhodnúť, do ktorej skupiny sloveso zaradiť. Niektoré oscilujú medzi oboma skupinami. Popri odvodeninách od imperfektív vyskytujú sa aj v tejto skupine odvodeniny od perfektív. Môžu byť a) prechodné alebo b) neprechodné. I pri týchto slovesách sa bežne tvorí sekundárna nedokonavá forma.

a) *pri-* brúsiť/-brusovať, brzdiť, cifrovať (sa), cloniť/-cláňať, čačkať, čadiť, čmudiť, česať, dojiť/-dájať *(dieťa)*, dojčiť, dusiť/-dúšať (sa), farbiť/-ovať/-úvať, hamovať, hasiť, hladiť/-hládzať, hlušiť, hnúť/-hýnať (sa), hrdúsiť, hriať/-hrievať, hrabať/-ávať/-úvať/-ovať (= pričesať), hrnúť/-hŕňať/-hrnovať (= pričesať), hustiť/-húšťať, chovať (= trochu nakŕmiť), chváliť/-ľovať (si), chýliť/-chyľovať (sa), krášliť/-krašľovať, krátiť, krčiť/-krčovať/-kŕčať (sa), kresať/-ávať, maľovať/-ľúvať/-ľovávať (sa), miesť/-metať *(izbu)*, -mknúť[1]/-mkýnať[1] *(dvere, oči)*, onačiť, páliť/-paľovať (viacvýznamové), piecť/-pekať (viacvýznamové), pražiť/-prážať, pchať, pilovať, prieť[1]/-pierať[1], priahnuť/-priahať *(koho do čoho)*, retušovať, rezať/-ávať, rýchliť/rýchľovať, striehnuť/-striezť, strieť/-stierať, strúhať/-struhovať

(= trochu ostrúhať), svietiť/-svecovať, škrobiť, škrtiť/-škrcovať (sa), škvariť (sa), tajiť/-ovať (sa), -ťať, tesať/-ávať, -tiahnuť[1]/-ťahovať (v 2. a 3. význame podľa SSJ), -tieniť, tlcť (trochu potlcť), tlmiť/-ovať, -tvoriť[1]/-tvárať[1] (= čiastočne zatvoriť), -vrieť[1]/-vierať (s 3 významami a so zvratným podmetovým), učiť/-účať (sa), zdobiť/-ovať, -zrieť/-zerať (sa), žiariť/-žiarovať, žmúriť/-žmurovať; od perfektív sú utvorené: *pri-* dvihnúť, -hliadnuť/-hliadať, hryznúť/-hrýzať (si), chytiť/-covať/-távať (= trochu zachytiť), pripáliť (o mraze, o slnku), kroiť/-krajovať (= upraviť vykrajovaním), odieť/-odiať/-ievať (sa), omráčiť, otráviť, otvoriť (sa), ozdobiť/-ovať, strihnúť/-hovať/-stríhať, vrátiť, zabiť;

b) *pri-* baviť sa, činiť sa/-číňať sa/-činovať sa *(o čo, aby, s neurč.)*, drhnúť sa, hasnúť, horieť/-hárať, horknúť, hrbiť sa, hroziť/-hrážať (sa), mrznúť/-mŕzať (= trochu zamrznúť), páliť sa/-paľovať sa, piecť sa/-pekať sa, pomôcť/-máhať, pozdiť sa/-ievať sa, puchnúť/-púchať, prieť sa/-pierať sa (do čoho, k čomu, s neurč. i bezpredm.), sošiť sa (nezvratné prechodné *prisošiť* je zriedkavé), schnúť (= trochu obschnúť), smudnúť, škrieť (= pripáliť sa, prihorieť), tiahnuť[1]/-ťahovať (v 7. a 8. význame podľa SSJ), tíchnuť, tlieť/-tlievať, trieť sa/-tierať sa (= trochu sa otrieť), tuhnúť, tuchnúť, žiariť sa/-ovať sa, živiť sa/-ovať sa; od perfektíva je priškvŕknuť; sem by sme zaradili i sloveso *privstať si* (= vstať trochu včaššie ako obyčajne).

Význam malej miery vyjadruje aj niekoľko jednovidových nedokonavých slovies s predponou *pri-* utvorených prefixálno-sufixálnym postupom. Ide tu o vyjadrenie istého „zmierneného" spôsobu slovesného deja. Zaznamenali sme si tieto slovesá: *pri-* -kúkať sa/-kukávať sa, -kyvkávať, -paľovať (o slnku), -pekať, -sekávať, -sluhovať, -smrdkávať, -šepkávať, -tmievať sa.

Tým sme vyčerpali hlavnú skupinu slovies s predponou *pri-*. Ostáva ešte niekoľko menších skupiniek. Do prvej by sme zaradili niekoľko slovies, v ktorých predpona *pri-* má význam „v prospech alebo v neprospech niekoho, niečoho". Táto skupinka je významom blízka typu *pripísať/-pisovať.*

Odvodeniny od nedokonavých slovies: *pri-* -čítať (dok. i nedok.)/-čitovať *(čo komu, čomu)*, písať/-pisovať *(čo komu, čomu)*, -deliť/-ľovať, kázať/-kazovať, -spieť/-spievať, súdiť/-sudzovať, -znať/-znávať *(čo komu)*, -svojiť si/-ovať si, -vlastniť/-ňovať *(čo komu, čomu, si)*, piť/pijať *(komu, si)*, *volať/-ávať* (komu *na slávu)*; sem možno zaradiť i nedok. *prináležať* (v SSJ omylom označené ako dok.) a *prislúchať;* od dokonavých slovies: *pririeknuť/-riekať (komu čo)*, *pripadnúť[1]/-dať[1]* (komu, čomu, na koho, na čo; 1.–4. význam podľa SSJ).

Blízky je významový odtienok „povedať áno", ktorý možno abstrahovať pri malej skupinke slovies:

pri- svedčiť/-sviedčať/-svedčovať, -takať (dok. i nedok.)/-ávať, -voliť/-ľovať, -znať/-znávať (sa); od perfektíva je odvodené *prikývnuť/-kyvovať.*

Izolované je sloveso *prijesť sa/-jedať sa,* utvorené postupom *pri- . . . sa.* Analogicky je utvorené *prikonať sa[2]/-ávať sa.* Predpona *pri-* tu má rovnaký význam ako v adjektívach typu *pridobrý, priveľký,* t. j. význam veľkej miery.

Do ďalšej skupinky zaradíme také slovesá, ktorých slovotvorná štruktúra je síce zreteľná, ale lexikálny význam predpony *pri-* nie je celkom jasný. Ide najmä o slovesá *pribrať sa/-berať sa* (do čoho, s neurč.) a *prichytiť sa* (do čoho, s neurč.; 2. význam podľa SSJ — s nadbytočnou predponou). Možno tu ide o abstraktný odtienok významu „pritlačiť sa".

V slovesách *prichytiť/-távať/-covať, pristihnúť/-hovať* (koho pri čom), odvodených od perfektív, predpona *pri-* korešponduje s predložkou *pri,* má teda miestny význam.

V malej skupinke slovies predpona *pri-* vyjadruje dosiahnutie cieľa (abstraktne, rezultatívny význam). Tu možno hovoriť o rezultatívnom spôsobe slovesného deja. Všetky tieto slovesá sú odvodené od imperfektív. Niektoré majú len dokonavú formu. Patria sem slovesá:

pri- hotoviť/-tovať (sa), chystať (sa), spôsobiť/-ovať (sa), strojiť/-strájať (sa), -vodiť, -vyknúť/-vykať, nútiť/-nucovať/sa, analogicky sú utvorené *primať, primusieť, prisiliť (sa);* sem by sme zaradili i slovesá *priniesť/-nášať, priviesť/-vádzať* (koho o čo; = pozbaviť, pripraviť).

Čisto vidová funkcia predpony *pri-* je vzácna. Nepochybná je len pri slovesách *privítať (sa)* a *prisniť sa* (nedok. *snívať sa*), analogicky je utvorené *prividieť sa (vo sne sa mu prividelo* — Jes-á). Existencia sekundárnych nedokonavých foriem pri slovesách *prihlásiť/-hlasovať (sa), prikázať/-kazovať* svedčí o tom, že sa tieto predponové slovesá už odpútali od bezpredponových východiskových slovies *hlásiť (sa), kázať* a nadobudli špecifikované významové odtienky. Nejde tu už o čisté vidové páry.[8]

V niektorých prípadoch je predpona *pri-* viac alebo menej nadbytočná. Je to vtedy, keď nemení slovesný vid ani nepridáva nový významový odtienok, ale iba zvýrazňuje význam slovesného základu. Do tejto kategórie patria tieto slovesá:

pri- chytiť sa *(do čoho, s neurč.),* navrátiť/-vracať (sa), padnúť[1]/-padať (na istý čas; 5. význam podľa SSJ), sľúbiť/-sľubovať (sa), štrngnúť/-gávať (si), ťuknúť/-kávať (si), trafiť sa a jednovidové imperfektívum *prináležať.*

Do poslednej skupiny zaradíme slovesá s nezreteľnou slovotvornou štruktúrou. Ide o také prípady, kde sa bezpredponové sloveso nepoužíva alebo má celkom iný význam ako príslušné sloveso s predponou *pri-*. Niekedy k tomu pristupuje i nevyhranený význam predpony *pri-*. Stupeň nezreteľ-

---

[8] Na rozdiel od I. Poldaufa a F. Kopečného (c. d., § 88—90, str. 92—97) pokladáme neexistenciu sekundárnej („nadpárovej") nedokonavej formy spolu s totožnosťou lexikálneho významu za jediné spoľahlivé kritérium čisto vidovej funkcie predpony.

nosti slovotvornej štruktúry nie je všade rovnaký. Deprefixácia (strata funkcie predpony) pokročila najďalej pri slovesách *prijať/-jímať (sa), pripomenúť/-mínať (si), prislúchať, prispieť/-spievať, pristať*[1]*/-stávať*[1] (= privoliť, dať súhlas), *pristať*[2] *(nedok. i dok.,* 1. hodiť sa za niečo, niekam, 2. slušať, svedčať niekomu), *privyknúť/-kať* (s rezultatívnym významom), *pripraviť*[2]*/-ovať/-ávať* (koho o čo; zvratné *p. sa o čo), pripraviť*[1]*/-ovať/-ávať (sa)* — s viacerými lexikálnymi významami (spravidla s rezultatívnym odtienkom). Slovotvorná štruktúra nie je celkom zreteľná ani v takých slovesách, ako sú: *pridať sa*[2]*/-ávať sa* (komu) (= stať sa, prihodiť sa; pritrafiť sa), *prichádzať/-chodiť* (v niektorých abstraktných významoch), *pripadať*[2]*/-dnúť*[2] (komu) (= zdať sa, javiť sa). Sloveso *pripamätať/-ávať/-úvať (si)* je utvorené analogicky podľa *pripomenúť* (= uviesť na pamäť).

Záver. Zistili sme, že slovesná predpona *pri-* má prevažne lexikálnu funkciu s viacerými významovými odtienkami, korešpondujúcimi viac alebo menej s významami predložiek *k, do, na.* Pri tejto funkcii je typické, že popri dokonavej forme sa bežne používa aj sekundárna nedokonavá forma s predponou. Slovesá s lexikálnou funkciou predpony *pri-* sa odvodzujú nielen od imperfektív, ale aj od perfektív a jestvujú i denominatíva. Zriedka má predpona *pri-* gramaticko-lexikálnu funkciu a vyjadruje zmiernený spôsob slovesného deja (v nedok. jednovidových slovesách typu *pripaľovať*) alebo rezultatívny spôsob slovesného deja (typ *prichystať*). Vzácna je čisto vidová funkcia predpony *pri- (privítať).* Niekedy je predpona *pri-* nadbytočná *(prinavrátiť).* V malom počte slovies, pri ktorých slovotvorná štruktúra nie je zreteľná, morféma *pri-* stráca charakter predpony *(prijať, pripomenúť).*

Jozef Mlacek

VSUVKA V DIELE ALEXANDRA MATUŠKU

Desať doteraz vydaných kníh A. Matušku predstavuje pomerne ucelený súhrn, ktorý je veľmi vhodným materiálom na jazykový výskum. Pravdaže, skúmať jazykovú stránku jeho diela (podobne ako hociktorého iného) znamená skúmať celý komplex otázok, ktoré mali podiel na utváraní konečného obrazu jazyka v konkrétnom diele. Výhodnejšie sa potom ukazuje skúmať jednotlivé problémy a až po ich analýze usilovať sa podať celkovú charakteristiku.

Vo svojom výskume sme sa zatiaľ venovali jednej zo závažných otázok Matuškovej skladby, viacnásobnému vetnému členu a jeho využitiu.[1] V tomto článku sa venujeme skúmaniu parentézy (vsuvky) a jej využitia v Matuškovom diele. Aj v tomto prípade naším cieľom bude ukázať, že rovnako, ako je Matuška svojský a originálny v oblasti lexiky a morfológie, pozoruhodná je i jeho syntax.

Hneď na začiatku možno povedať (a iste to potvrdí i čitateľ zbežne čítajúci tieto diela), že parentéza patrí medzi najtypickejšie syntaktické výrazové prostriedky A. Matušku. Bohato sa využíva v celom jeho diele, i keď nie všade rovnako výrazne a s rovnakými funkciami. Nebudeme skúmať, aké najrozmanitejšie významové vzťahy môže mať vsuvka k základnému textu, pretože to už odborná literatúra uvádza (napr. V. Šmilauer[2], J. Orlovský[3], J. Horecký[4], G. Horák[5]). Upriamime sa iba na niektoré charakteristické (zväčša formálne) vlastnosti vsuvky a typické spôsoby jej využitia v Matuškovom diele. Na tieto ciele vystačíme so základným delením parentézy podľa jej významových vzťahov k ostatnému textu na komentujúcu (vyjadrujúcu postoj) a doplňujúcu.[6] Keďže nám ide aj o štylistické využitie parentézy, rozoberieme najmä tzv. komentujúcu alebo modálnu parentézu (vyjadrujúcu postoj autora). Pri niektorých prípadoch budeme sledovať aj vzťah medzi lexikalizovanou a aktuálnou parentézou. Osobitne si všimneme pozíciu vsuvky v kontexte, spôsob jej vyčlenenia. Pri jednotlivých typoch sa ukáže, že vsuvka má v Matuškovom diele najmä aktualizačnú funkciu.

V súhlase s J. Horeckým[7] a J. Mistríkom[8] môžeme konštatovať, že v celom Matuškovom knižne vydanom diele[9] má závažnú štylistickú funkciu

---

[1] J. Mlacek, *Viacnásobné vetné členy v diele A. Matušku*, SR 30, 1965, 80—88.

[2] V. Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947, 397—405.

[3] J. Orlovský, *Slovenská syntax*, 2. vyd., Bratislava 1965, 205—209.

[4] J. Horecký, *Využitie vsuvky v publicistickom štýle*, Otázky žurnalistiky 1962, Martin 1963, 155—164.

[5] G. Horák, *Vložené vety v Timraviných poviedkach*, SR 16, 1950/51, 239 n.

[6] Porov. J. Horecký, c. m., 155; J. Mistrík, *Slovenská štylistika*, Bratislava 1965, 221.

[7] J. Horecký, c. m., 162: „Treba upozorniť, že takéto komentujúce vsuvky spravidla nemajú „technickú" funkciu zachovať prehľadnosť vetnej stavby. Sú oveľa viac prvkom štylistickým, využívaným zámerne. Zámernosť využívania vsuviek sa ešte stupňuje, keď autor využíva vsuvky istého druhu, ale aj vsuvky rozličnej povahy v celom diele."

[8] J. Mistrík, c. d., 221: „Tie parentézy, v ktorých sa subjektívne hodnotí, sú prevažne expresívne — vyskytujú sa najmä v hovorovom a umeleckom štýle. Tie, ktorými sa výpoveď iba doplňa, nenesú inherentnú expresivitu."

[9] Do výskumu sme pojali všetky knižne doteraz publikované práce A. Matušku. Sú to: *Profily*, 1946 (P); *Vajanský prozaik*, 1946 (Vp); *Štúrovci*, 1948 (Š); *Nové profily*, 1950 (Np); *Vavríny nevädnúce*, 1954 (Vn); *Pre a proti*, 1956 (Pp); *Od včerajška k dnešku*, 1959 (Ovd); *Medailóny*, 1960 (M); *Človek proti skaze*, 1963 (Čps); *Rudolf Jašík*, 1964 (RJ).

najmä komentujúca alebo modálna parentéza. Doplňujúce vsuvky sú najmä tam, kde autor vychádza viacej z faktov, kde s nimi viac pracuje. Práve tieto fakty uvádza zvyčajne v parentéze. Uvedieme niekoľko príkladov:

Na konci svojej knihy (str. 169) si z nás chcel p. Bor ešte raz – teraz už dokonale – streliť (Pp). – Zeyer sám („Samko Pták") to zachrániť nemôže, i keď jeho ľavou rukou napísaná legenda povie o slovenskom osude viac než mnohé tučné knihy slovenské (Pp). – Sústreďoval sa na menšie prozaické útvary – jeho jediný román „Demokrati" je zbierkou noviel – ktorým sám dáva niekedy podtitul... (Np). – Štúdiu o Ivanovi Olbrachtovi – v knihe Tvorbou k realitě (1937) – teda o spisovateľovi, s ktorým Rudolfa Jašíka niekedy spájali, začal Václavek slovami... (RJ).

Výskumom sa ukázalo, že najfrekventovanejšie sú doplňujúce parentézy v knihách Pre a proti a Rudolf Jašík, najmenej ich obsahuje kniha Profily. Pritom možno zistiť rozdiel aj v rámci jednej knihy. Napr. v Profiloch, v esejach o Štefánikovi a Sládkovičovi ich takmer niet, kým v ďalších troch sú častejšie, i keď ich je predsa menej ako v iných knihách. S týmto pomerne úzko súvisí, že v Matuškovom diele sú v prevahe aktuálne parentézy. Ak sa i vyskytujú lexikalizované parentézy, autor sa v niektorých prípadoch usiluje nejako ich obmieňať a tým opäť aspoň čiastočne aktualizovať. Prostriedkami takejto aktualizácie bývajú morfologické zmeny, odtienky modálne, osobitné vyčlenenie a pod. Príklady:

Nevinné veršíky K. Banšella, končiace sa „oh, len ma ľúb!" zavdali starému Hurbanovi podnet k hlbokomyseľným luteránsko-včelárskym úvahám o tom, ako je moderný (čujme, čujte) básnik skazený (Pp). – Splnil tu dokonca, ako sa vravieva, svoju funkciu, poslúžil ako článok v reťazi, má zásluhy (Pp). – Avšak toto a iné je len časť, práve pragmatická časť u Čapka, časť, je pravda, fundamentálna, pomerne stabilná – u Čapka teoretika taká stabilná, že ju možno doložiť i potom, keď pragmatizmus prekonáva (ale nikdy neprekoná úplne); nie však jediná (Čps). – Tak sa traduje, učí a píše, že nikde dlho neobstál, že menil často miesta pobytu, lebo bol – vraj – čudák (M).

Tak na jednej strane možno konštatovať, že úplnou lexikalizáciou parentézy stráca sa jej vetná platnosť, parentéza sa stáva súčasťou vety, vetným členom[10] alebo vedľajšou vetou v súvetí, ako na druhej strane možno u Matušku zistiť opačný postup: osamostatňovanie častí vety. Niektorý vetný člen sa vyčlení, podáva sa ako príznakovo pripojený, má povahu parentézy. V týchto prípadoch sa vetná stavba uvoľňuje, syntaktické vzťahy medzi slovami vo vete sú určitejšie vyjadrené, ba takmer až zanikajú. Vo väčšine takýchto prípadov nemá vsuvka štylisticky „vyhranenú funkciu, ale je skôr technickým prostriedkom na odstránenie vedľajšej prívlastkovej vety, a tým na zdôraznenie hlavnej vetnej schémy"[11]. Takáto vsuvka máva

---

[10] Porov. V. Šmilauer, c. d., 398 n.
[11] J. Horecký, c. m., 157.

obyčajne povahu prívlastku alebo príslovkového určenia, prípadne vedľajšej vety v súvetí.[12] Niekoľko príkladov:

V systéme piesňových figúr, paralelizmov a prirovnaní — napomáhanom prílivom hovorového jazyka do básnickej reči — vždy sa našlo miesto, kde ohlas ustúpil výrazu jedinečne umelému a umeleckému, prirovnaniu, ktoré je bez páru v predlohách ľudovej slovesnosti i v prípadných vzoroch umelých (P). — A sú tu — nedokončené ešte — trilógie: Karvašova, Zguriškina, Krnova (Ovd). — Slová o pravde ako o súhrne právd dielových, vyslovené v komentári o románe „Hordubal", sa v tomto románe neuplatňujú, pretože dôraz je tu na tom, že rozličné — tri — interpretácie nekonvergujú, lež sa rozptyľujú (Čps). — Situácia sa mení, keď ľud — v próze zo súčasnosti — na prvom pláne je (M). — V „Zhasnutých svetlách" vystupujú — pod priehľadnými maskami — aj historické osoby (Ovd).

Ide tu teda o istý paradox, pri ktorom uvoľnenie vetnej schémy v niektorých častiach je zároveň prostriedkom na zreteľnejšie, kompaktnejšie a presnejšie vyjadrenie danej vetnej schémy.

Viaceré z uvedených príkladov celkom zreteľne potvrdzujú Horeckého výklad[13], že niektoré vsuvky možno ľahko opätovne začleniť do vety. Ide tu o akési prechodné pásmo medzi parentézou a príznakovo pripájanými časťami vety, pretože isté typy z tejto skupiny si ponechávajú syntaktickú súvislosť s ostatným kontextom (základným textom)[14], ale zároveň sa z neho svojou pozíciou, významom a rytmicko-melodickým stvárnením vyčleňujú.[15] Hranice medzi týmito útvarmi nie sú doteraz jednoznačne určené.

Závažným problémom pri parentéze je jej postavenie, pozícia vo vete. Donedávna sa predpokladalo, že vsuvka môže stáť iba uprostred základného textu. V novších prácach sa pripomína, že parentéza môže byť i na konci (prípadne na začiatku) vety.[16] Aj Matuška v mnohých prípadoch príznakovo využíva pozíciu parentézy. Na konci vety alebo súvetia býva najmä doplňujúca vsuvka. Uvedieme príklady:

Vynikajúci ľudia sa podriadia osudu (slovo, ktoré si Nietzsche priamo zaznamenal) (P). — U Turgeneva práve tak: keď ukazuje súboj Rudinov s Pigasovom, cítiš, že sa autor pred tebou rozlomil, bezpečne vieš, že máš pred sebou umelca, lebo oboch vykreslil s rovnakým majstrovstvom, i keď s nerovnakou láskou (v mravnom zmysle) (Vp). — Má také, ktoré účasťou na povstaní nechcú zachraňovať svoju pošpinenú minulosť, ale vykúpiť sa z nej (Majerský, Mitúch)

---

[12] V. Šmilauer, c. d., 398 n.

[13] J. Horecký, c. m., 156—157.

[14] Porov. J. Mlacek, *Parentéza a jej členenie,* SR 29, 1964, 279—285. Ide o tam uvádzanú determinatívnu parentézu.

[15] Porov. V. Hrabě, *Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení" v ruštině, a češtině,* Praha 1964, 63.

[16] J. Horecký, c. m., 157.

(Ovd). — Píše zväčša ad hoc, preto často len informuje — dnes sú to loci communes (Šafárik, Hodža) (M).

Osobitným, i keď nie veľmi frekventovaným prípadom sú vety a súvetia, v ktorých stojí parentéza pred posledným vetným úsekom vety zo základného textu. Takouto pozíciou vsuvky dosahuje autor asymetriu v rytmicko-melodickom členení vety a celá výpoveď nadobúda aktuálny príznak. Variantom tohto typu je obrátené poradie krátkej a rozsiahlej časti vety: parentéza stojí po prvom takte (prípadne i neúplnom) a ostatná výpoveď nasleduje až po vsuvke. Príklady:

Plno ľudí vraj nebolo spokojných s tým, čo sa pri storočnici Vajanského povedalo o ňom a o jeho diele na bratislavskej slávnosti; a nielenže neboli spokojní, ale — u nás to už tak býva — urazili sa (Pp). — Láska, ktorá hrala takú veľkú úlohu v živote panskej spoločnosti, má veľmi malý zástoj — ako láska — u ľudu (Vn). — Ale ako — zároveň — neľutovať, so zaťatými zubmi neľutovať, čo mohlo byť a nebolo? (Š).

Výrazovými možnosťami parentézy možno vysvetľovať tie prípady, v ktorých sa k parentéze pripája ďalšia vsuvka, a to nie vo vzťahu priradenosti dvoch vsuviek, ale jedna z nich vystupuje vo funkcii základného textu, čiže tu ide o spojenia hierarchicky až trojstupňové. Druhotná vsuvka býva obyčajne lexikalizovaná, ale možno nájsť i spojenia, v ktorých sú obidve vsuvky aktualizované. Pravda, vo väčšine prípadov má aspoň jedna z dvojice vsuviek spomínanú „technickú" funkciu, má totiž odstrániť vedľajšiu vetu. Príklady:

Vravia, že je dnes všetko skomplikované — ako by to bol náš, slovenský vynález (a ich súkromný objav)! — no sami všade prispievajú k spolitizovaniu všetkého (Pp). — Štúdiu o Ivanovi Olbrachtovi — v knihe Tvorbou k realitě (1937) —, teda o spisovateľovi, s ktorým Rudolfa Jašíka niekedy spájali, začal Václavek slovami... (RJ). — A čo je medzi tým (a je tam, prirodzene, všetko), to pre nich neexistovalo (Vp). — Keďže platí — nie, pravdaže, rovnako: to vie najlepšie Timrava, — že Maďari sú páni i že páni sú Maďari, znamená to vlastne, že ľud posudzuje národne — niečo, čo s inteligenciou nerobila (Vn). — Obaja pracujú iróniou a satirou — niečo, čoho nebolo u Urbana predtým, niečo, čoho u Tatarku nebolo predtým ani potom (jeden z talentov, ktorého sa Tatarka — nerátajúc drobnejšie veci — vzdal) (Ovd).

Z doterajšieho nášho rozboru dosť zreteľne vyplýva, že väčšina Matuškových vsuviek má subjektivizujúcu, ba až expresívnu funkciu. Ukazuje sa, že v jeho diele nadobúdajú takúto funkciu nielen komentujúce vsuvky, ako to vo všeobecnosti predpokladá J. Mistrík[17], ale aj viaceré z doplňujú-

[17] Porov. poznámku č. 8.

cich vsuviek. Potvrdzujú to viaceré z uvedených príkladov. Matuška však niekedy ešte ďalej stupňuje subjektivizačnú zložku vsuvky, a to najmä tým, že veta vo vsuvke má zvolací ráz. Expresívnosť, ktorá je sprievodným znakom väčšiny vsuviek, je v tomto prípade ešte umocnená zvolacím charakterom vsunutej vety. Takýto postup volí autor najčastejšie vtedy, keď chce dosiahnuť silný emocionálny (napr. ironizujúci alebo satirický) účinok. Nie je preto náhodné, že parentézy tohto typu sú najmä v polemicky ladených knihách *Vajanský prozaik* a *Pre a proti*. V ostatných knihách sú zriedkavejšie, no silno pôsobia v každom prípade svojho výskytu. Uvedieme príklady:

Štúr — a to urobilo málo romantikov! — pripravil pre svoj ľudový národ pokrokový program sociálno-kultúrny (Š). — Čert vezmi náš pravopis, ktorý je vraj veľmi zložitý, o čom svedčí, že sa aj veľa inteligentov borí — a vôbec nie peknoducho! — s najprimitívnejšími jeho poučkami (Pp). — Je pravda, že za týmto nahradzovaním domácich slov je pamätihodná snaha, aby sa to tak veľmi — pardón! — neglajchovalo, ale predsa, predsa . . . (Pp). — Spisovatelia nejakého národa, to je niečo celkom iného ako — odpusťte za trivialitu! — futbalová jedenástka národa. (Pp).

V týchto poznámkach o najvýraznejších typoch parentézy u Matušku nemožno obísť typ, ktorý je zaujímavo formálne vyznačený. Ide o vsuvky začínajúce sa spojkou *a*. Tieto prípady sa niekedy uvádzajú ako príklady koordinatívnej parentézy.[18] Pravda, sú tu i vsuvky začínajúce sa inými spojkami, ale tie nie sú ani také výrazné ani také časté ako predchádzajúce. Prípady tohto typu možno vysvetliť ako snahu o zjemňovanie (alebo až zrušenie) hranice medzi vsuvkou a vetou základného textu. Túto skupinu môžeme uviesť ako prejav tendencie, ktorá udržuje v danom prípade rovnováhu oproti hore uvedenej tendencii po uvoľňovaní vzťahov vo vete alebo v súvetí. Príklady vsuviek so spojkou *a* i s inými spojkami uvedieme spoločne:

M. M. Hodža písal kedysi o tom, že Slovák je rodený dedinár a mamkár; tento Slovák videl toľko sveta, že pokojne píše, a práve svojej matke, o „našej malinkej Európe" (P). — Celkom veľkí — a pred všetkými Janko Kráľ — unikli formulke závažnou časťou svojho diela (P). — V takých krátkych románoch, ako sú tieto Mináčove — a týka sa to najmä druhého — by nemali byť neúmernosti, a predsa sú (Ovd). — Ľud napodobňuje pánov, ale Timrava by nikdy nepovedala — a ani nepovedala — ako Šoltésová, že páni prajú chudobnému svetu a nech ich Boh požehnáva (Vn). — Na základe svojho svetonázoru — a v svojom čase a svojou metódou — mohol z nich postihnúť len toľko, koľko postihol (M).

Po prebratí niektorých významových a formálnych vlastností vsuvky

---

[18] V. Hrabě, c. d., 63.

v Matuškovom diele treba sa pozastaviť ešte pri interpunkcii. Je všeobecne známe, že parentézu možno vyčleniť čiarkami, zátvorkami alebo pomlčkami od ostatného textu. Niektorí bádatelia sa usilovali vystihnúť i rozdiely v ich používaní a nájsť významové odtienky medzi vsuvkami s jednotlivými interpunkčnými znamienkami. Naposledy sa o tomto probléme zmienil J. Mistrík. Píše: „Zátvorky sa využívajú viac v intelektuálnych prejavoch, pomlčky zasa v prejavoch ladených emocionálne a v umeleckých prejavoch. Čiarkami sa oddeľujú krátke jednoslovné vložky."[19] Mistríkova téza sa v prípade vsuvky u Matušku takmer dôsledne potvrdzuje. Pretože Matuškovi slúži vsuvka najmä ako prostriedok na dosiahnutie variability, subjektívnosti, ba až expresívnosti výrazu, nachádzame v jeho diele najmä parentézy oddelené pomlčkami. Tie sú najvýraznejšie, lebo už svojou existenciou signalizujú expresívnosť. Takto aj zdanlivo malé rozdiely v interpunkcii podporujú esejistický ráz rozoberaných diel. Zátvorky ako signál vsuvky sú v niektorých Matuškových knihách veľmi zriedkavé. Azda najmenej ich je v Profiloch, ale zriedkavé sú napr. i v monografii o R. Jašíkovi. Zátvorky tu bývajú v takýchto prípadoch: 1. Pri vsuvke doplňujúcej, keď sa v nej uvádza presný údaj (odkaz na literatúru, doslovný preklad a pod.). 2. Pri parentéze, ktorú možno ľahko začleniť do vety. 3. Ak sa v parentéze uvádza nejaký citát. Vsuvky s výraznou štylistickou funkciou sa vždy oddeľujú pomlčkami. Čiarkami oddeľuje stručné lexikalizované parentézy. Nás zaujímali najmä vsuvky so štylistickou funkciou, pretože — ako píše J. Horecký — práve v eseji a esejistickej úvahe sú takéto parentézy vhodným výrazovým prostriedkom.[20]

Esej je náročný útvar, a to nielen zo stránky obsahovej, ale i formálnej. Veľké nároky kladie i na jazyk. Výskumom jedného parciálneho problému prichádzame k záveru, že autor hľadá nové výrazové možnosti slovenčiny i v oblasti syntaktickej. Ukázalo sa, že parentéza má v jeho diele predovšetkým funkciu aktualizačnú a subjektivizujúcu (alebo expresivizujúcu). Ako charakteristické druhy parentézy pre Matuškov jazyk možno uviesť typy s takýmito vlastnosťami: 1. Morfologicky pozmenená lexikálna vsuvka. 2. Spojenie dvoch vsuviek. 3. Typická je vsuvka oddelená pomlčkami. 4. Vsuvka má zvolací ráz. 5. Spojkou začínajúca vsuvka. 6. Vsuvka, ktorou sa uvoľňuje vetná konštrukcia. 7. Vsuvka na začiatku alebo na konci výpovede. 8. Vsuvka na predposlednom mieste vo výpovedi. 9. Vsuvka ako prostriedok na odstránenie vedľajšej vety. Ide tu o vydelenie podľa rôznorodých vlastností. Pravda, jednotlivé vlastnosti nepôsobia osamotene, ale takmer vždy ide o kumuláciu viacerých vlastností.[21]

---

[19] J. Mistrík, c. d., 220.
[20] J. Horecký, c. m., 163.
[21] J. Mistrík, *Expresívnosť syntaktických konštrukcií v kontexte*, Jazykovedné štúdie VIII, Bratislava 1965, 89.

Uvádzame tu iba typické prípady výskytu vsuvky v diele A. Matušku. V skutočnosti je ich rozmanitosť ešte väčšia. Nepriamo sa to dokazuje už tým, že aj napriek frekvencii pôsobí parentéza v rozoberanom diele vždy ináč. Uvedené typy sme vydelili na základe niektorých formálnych vlastností, ktorými sa vsuvka stáva silným expresívnym prostriedkom. Spomenutú variabilnosť typov parentézy dosahuje autor kombináciou týchto formálnych vlastností a rozmanitých významov.

Ladislav Dvonč

Z PROBLEMATIKY ROZDEĽOVANIA SLOV V SLOVENČINE

Poučky o rozdeľovaní slov v písme na konci riadku sa podávajú v *Pravidlách slovenského pravopisu* v kapitole *Rozdeľovanie slov.* My sa v tejto štúdii chceme bližšie pozrieť na poučku o rozdeľovaní skupín troch alebo viac spoluhlások medzi dvoma samohláskami (dvojhláskami alebo slabičným *l, r* a samohláskou), t. j. medzi dvoma sonantami čiže hláskami so slabičnou platnosťou, a to skupín, ktoré patria do jednej morfémy, resp. skupín, pri ktorých si neuvedomujeme členenie do rozdielnych morfém. Pravidlá uvádzajú pre takéto prípady túto poučku: „Ak vnútri spoluhláskovej skupiny nie je slovotvorný švík (resp. ak si ho neuvedomujeme), patrí prvá spoluhláska do predchádzajúcej, ostatné do nasledujúcej slabiky. Napr. *ses-tra, bys-trý, os-trý, čer-stvý, mi-nis-tri, An-gličan, pas-tva, zaj-tra, špen-dlík, poverenic-tvo, básnic-tvo*" (vyd. z r. 1964, str. 57). Konkrétny materiál z bežnej jazykovej praxe, ktorý ďalej uvedieme, ukazuje, že táto poučka sa veľmi často nezachováva, čo nás vedie k otázke, či by sa táto poučka nemala v ďalších vydaniach Pravidiel zmeniť.

Prv, než ukážeme, aká je bežná prax pri rozdeľovaní uvedených prípadov, všimneme si stav v starších Pravidlách z r. 1940 a v odbornej literatúre z rokov pred vydaním terajších Pravidiel.

Pravidlá z r. 1940 spomínajú rozdeľovanie uvedených „vnútromorfémových" skupín troch alebo viac spoluhlások medzi dvoma sonantami vlastne len v poučke o rozdeľovaní slov cudzieho pôvodu. Skupinu spoluhlások podľa týchto Pravidiel pričleňujeme k nasledujúcej slabike všade tam, kde pôvodné zloženie cudzieho slova nie je dosť zrejmé, napr. *me-tre, li-tre, mini-ster-stvo, mini-stri, pe-tro-lej* a pod. (str. 63). Ako príklad na rozdelenie slova s troma spoluhláskami medzi dvoma sonantami sa tu uvádza slovo *ministri*, v ktorom sa spojenie spoluhlások *str* prenáša na ďalší riadok. Iné delenie v týchto prípadoch sa tu vlastne nepripúšťa.

Diskusiu o rozdeľovaní slov otvoril po r. 1945 J. Orlovský článkom v Slovenskej reči.[1] Na „uľahčenie a zjednodušenie celého problému" odporúča za-

[1] J. Orlovský, *K problému rozdeľovania slov v slovenčine,* SR 12, 1946, 42—45 (úryvok z autorovho návrhu na reformu slovenského pravopisu).

viesť podobný spôsob rozdeľovania slov v písme na konci riadkov, aký je v poľštine. Spoluhláskovú skupinu navrhuje ľubovoľne rozdeliť alebo aj celú preniesť na nový riadok, napr. *by-strý, byst-rý, i-skra, is-kra, isk-ra, A-nglicko, An-glicko, Fra-ncúzsko, Fran-cúzsko* a pod. V pripojenej redakčnej poznámke sa žiada obmedziť túto ľubovoľnosť výslovnostným hľadiskom: „spoluhláskovú skupinu pričleníme k nasledujúcej slabike celú, ak tým nevzniká neobvyklá, ťažko vysloviteľná spoluhláskova skupina".[2]

Podrobnú kritiku Orlovského názoru (aj iných prípadov rozdeľovania slov) podal J. Ružička.[3] Orlovského riešenie odmieta (súhlasí však s Orlovského odmietnutím historizujúcej a etymologizujúcej tendencie v platných Pravidlách z r. 1940). Pripomína napr., že sám Orlovský nepripúšťa zaviesť ľubovôľu do dôsledkov, pretože síce navrhuje možnosť preniesť celú spoluhláskovú skupinu do druhého riadku, ale nepripúšťa možnosť ponechať ju v prvom riadku. J. Ružička pri rozdeľovaní jednoduchých slov (t. j. všetkých slov okrem zložených slov a slov s predponou) žiada uplatniť kritériá, ktoré vyplývajú z fonetickej stránky slova. Spoluhláskové skupiny navrhuje pripájať k druhej slabike (písať na ďalší riadok), ak sa takéto skupiny častejšie vyskytujú na začiatku domácich slov, ináč rozdeľovať ich tak, aby na druhý riadok prišla taká skupina konsonantov, ktorá je na začiatku samostatných slov obvyklá. Autor však neuvádza nijaký príklad, v ktorom by spoluhláskova skupina nebola rozdelená morfematickým švíkom (v slovách *bož-ský, muž-ský, žen-ský, pan-stvo* atď. je morfematický, resp. slovotvorný švík). V zásade sa tu rovnako ako v redakčnom doslove k Orlovského návrhu delenie spoluhláskových skupín obmedzuje požiadavkou prihliadať na skupinu spoluhlások, ktorá by mala prísť na začiatok druhého riadku (čo vylučuje delenie typu *A-nglicko*).

Našich prípadov dotkol sa ešte Š. Peciar v komentári k jednotlivým bodom navrhovanej pravopisnej úpravy, ktorá sa uskutočnila r. 1953. Autor uvádza, že pre tieto prípady bolo treba prijať zásadu mechanického rozdeľovania, pričom bolo treba rozhodnúť, aké mechanické pravidlo bude tu najvýhodnejšie. „Z veľkého počtu príkladov sa ukázalo ako najpraktickejšie pravidlo, že prvá spoluhláska ostáva na konci riadku, kým ostatné sa prenášajú na nasledujúci riadok. Napr. *os-trý, ses-tra, básnic-tvo* ap."[4] Takéto riešenie sa uplatnilo v platných Pravidlách z r. 1953 a v ďalších vydaniach. Bližšie vysvetlenie, prečo sa toto pravidlo ukázalo ako najpraktickejšie, sa tu nepodáva. Možno sa napr. domnievať, že ako praktická sa ukazovala možnosť, že si takúto poučku používateľ jazyka ľahšie osvojí ako poučku, pri ktorej sa síce pripúšťa väčšia ľubovoľnosť v delení skupín konsonantov, ale táto ľubovoľnosť sa zas do istej miery obmedzuje, čo na praktického používateľa jazyka kladie väčšie nároky.

Riešenie, ktoré je v Pravidlách, je na prvý pohľad nesporne jednoduchšie, pretože nevyžaduje od používateľa jazyka uvažovať v jednotlivých prípadoch, či existuje alebo neexistuje isté spojenie spoluhlások na začiatku samostatných slov. No na druhej strane možno zas konštatovať, že takéto riešenie môže byť z istého hľadiska aj nevýhodné, pretože nedáva potrebnú voľnosť, ktorú si pri rozdeľovaní slov vyžaduje vo veľmi početných prípa-

[2] SR 12, 1946, 45.

[3] J. Ružička, *Rozdeľovanie slov v slovenčine*, SR 12, 1946, 224—239, najmä str. 237—238.

[4] Š. Peciar, *K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy*, SR 17, 1951/52, 290.

doch tlačiarska prax. Máme tu na mysli najmä prípady, keď sa sádže na pomerne úzke stĺpce; v takýchto prípadoch je neraz výhodnejšie rozdeliť slovo tak, že zo skupiny troch alebo viac spoluhlások sa na koniec prvého riadku dostane nie jedna, ale viac spoluhlások. Sadzač má takto možnosť vyhnúť sa nepravidelným medzerám medzi jednotlivými slovami v riadku, čo sa hodnotí ako typografický nedostatok.

V tlačených jazykových prejavoch sa veľmi často stretávame s prípadmi, v ktorých slová nie sú rozdelené v zhode s poučkami Pravidiel. Nech už sú dôvody pre takéto delenie akékoľvek, sú pre nás tieto doklady podnetom na zamyslenie sa nad otázkou delenia uvedených spoluhláskových skupín v písme na konci riadku. Uvedieme doklady na takéto delenie, ktoré sme získali viac-menej náhodnou excerpciou našej novšej tlačenej produkcie.

S takýmto delením sa veľmi často stretávame na stránkach rozličných populárnovedeckých, kultúrnopolitických a iných týždenníkov a mesačníkov:

akupunk-túrou Odpovede na otázky 1965, č. 8, str. 50, *akupunk-turistov* tamže; *Ang-licka* Prúd 1, 1965/66, 2, 26; *Ant-verpách* Predvoj 1, 1965, 48, 13; *Bold-ger* Príroda a spoločnosť (PaS) 14, 1965, 1, 8; *cent-ru* Horizont 1, 1965, 8, 19; *cirk-vi* Kultúrny život (KŽ) 20, 1965, 27, 2, Prúd 1, 1965/66, 1, 39, *cirk-vou* KŽ, tamže, *cirk-ví* Horizont 1, 1965, 11, 46; *čankajš-kovských* PaS 14, 1965, 4, 22; *čerst-vom* tamže, č. 22, str. 47; *džung-le* Horizont 1, 1965, 1, 49, *džung-liach* Sloboda 21, 1966, 5, 5; *elekt-rárne* Horizont 1, 1965, 11, 37; *ilust-roval* Zornička 18, 1965/66, 2, 15, *Kaland-rov* Horizont 1, 1965, 4, 27—28; *koncent-ruje* Štart 10, 1965, 38, 4; *kong-res* KŽ 20, 1965, 15, 1; *konjunk-túra* Naša univerzita 12, 1965/66, 12, 4; *kost-ry* Horizont 1, 1965, 12, 19, *kost-rou* PaS 14, 1965, 21, 21; *Kost-rov* KŽ 21, 1966, 13, 2; *ling-vistami* KŽ 20, 1965, 21, 5; *Mart-voň* Predvoj 1, 1965, 39, 14; *Mosk-va* Sloboda 21, 1966, 5, 12, *Mosk-vu* Horizont 1, 1965, 8, 21, *Mosk-ve* tamže, 11, 39, tamže, 12, 61, *Mosk-vy* tamže, 12, 15, Predvoj 1, 1965, 37, 16; *orchest-re* KŽ 21, 1966, 3, 12; *pest-rej* Horizont 1, 1965, 12, 61; *regist-rovaný* Prúd 1, 1965/66, 8, 14; *Röntgen* PaS 14, 1965, 11, 12, 15, *röntgenových* tamže, 14, *röntgenovej* PaS 13, 1964, 25, 9, *röntgenového* PaS 14, 1965, 5, 32, *röntgenogramami* tamže, 11, 34; *symp-tóm* KŽ 20, 1965, 33, 3, *symp-tómy* PaS 14, 1965, 17, 46; *tingltang-lovými* Predvoj 1, 1965, 37, 16; *tund-ry* Horizont 1, 1965, 11, 39; *navrst-venú* PaS 14, 1965, 6, 31.

S takýmto delením sa stretávame aj na stránkach súčasnej dennej tlače:

Ang-lickom Rudé právo, 18. 7. 1965, str. 4; *bunk-ru* Večerník, 22. 5. 1965, str. 9; *Cast-ro* Ľud, 11. 3. 1966, str. 2; *cent-rom* Pravda, 28. 3. 1965, str. 5; *cent-rum* Večerník, 11. 2. 1966, str. 1; *cent-rách* Pravda, 9. 3. 1966, str. 1; *Dirk-sen* Večerník, 5. 8. 1965, str. 3; *disting-vovaný* Pravda, 26. 3. 1966, str. 1; *džung-ľu* Večerník, 22. 5. 1965, str. 2, *džung-li* Večerník, 5. 2. 1966, str. 6; *gent-leman* Pravda, 11. 8. 1965, str. 6; *Hand-lovej* Pravda, 24. 12. 1965, str. 2; *Hend-rych* Pravda, 30. 1. 1966, str. 1, *Hend-rychom* Pravda, 30. 10. 1965, str. 1; *infark-tom* Večerník, 6. 3. 1966, str. 7; *koncent-račný* Večerník, 7. 5. 1965, str. 1, *koncent-rák* Večerník, 24. 5. 1965, str. 3; *Kong-res* Večerník, 2. 3. 1966, str. 1; *ling-vistika* Ľud, 29. 6. 1965, str. 5, *ling-vistov* Večerník, 31. 12. 1965, str. 2; *minist-rom* Večerník, 23. 9. 1965, str. 1; *Ost-rava* Pravda, 15. 1. 1966, str. 1; *pest-rých* Pravda, 24. 3.

1965, str. 4; *rönt-genológom* Pravda, 1. 5. 1965, str. 3; *sest-ry* Večerník, 8. 3. 1966, str. 1; *Sverd-lovska* Pravda, 24. 7. 1965, str. 6

Podobne sa delia takéto slová v prekladoch umeleckej literatúry:

inštink-tívne T. Dreiser, Sestra Carrie, prel. I. Krčméry, Bratislava 1965, 95, 384; *ost-rove* Knižný magazín — leto, Bratislava 1965, 22; *Pinniewink-sovo* W. Scott, Kenilworth, prel. J. Šimo, Bratislava 1965, 127; *punk-tičkárskym* F. W. Crofts, Starvelská tragédia, prel. A. Kuzmány-Bruothová, Bratislava 1965, 39; *zrönt-genovať* E. Hemingway, Zbohom zbraniam, prel. A. Bednár, Bratislava 1964, 77, *rönt-gen* S. Lem, Solaris, prel. H. Lerchová, Bratislava 1964, 38, *vrst--vou* tamže, 53.

Konečne podobné delenie nie je neobvyklé ani v odborných a vedeckých prácach, vedeckých časopisoch a sborníkoch a pod.:

apost-rofuje Slovenská literatúra 12, 1965, 254; *ling-vistického* Jazykovedný časopis 12, 1961, 126, *ling-vistiky* JČ 16, 1965, 98, 114, *ling-vistické* JČ, tamže, 75, *ling-vistických* Z historickej poetiky II, Bratislava 1965, 29, *ling-vistické* Ľudové kurzy ruštiny 12, 1964, 64, *ling-vistov* Slovenský jazyk a literatúra v škole 11, 1964/65, 265, *ling-vistickej* Jazykovedné štúdie VIII, Bratislava 1965, 216; *symp-tómom* tamže, 85; *vrst-vám* V. sborník štúdií Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici, Spoločenské vedy—Slovenský jazyk a literatúra, Bratislava 1965, 9.

Oslabenie alebo zánik vedomia o morfematickom členení slova môže sa, prirodzene, prejaviť aj pri delení slova:

šéfinš-pektor PaS 14, 1965, 11, 43; *pers-pektívny* Sloboda 21, 1966, 12, 6.

Doklady, ktoré sme tu uviedli, ukazujú, že v dnešných tlačených jazykových prejavoch sa celkom spontánne uplatňuje delenie, pri ktorom sa ponechávajú dve alebo viac spoluhlások na konci prvého riadku, hoci to Pravidlá nepripúšťajú.

Pravda, popri delení, ktoré sme práve ukázali, nachádzame v tlačených jazykových prejavoch aj delenie, ktoré zodpovedá poučke Pravidiel. Vzájomný pomer prípadov, v ktorých sa dodržiava delenie podľa Pravidiel, a prípadov, v ktorých sa poučka Pravidiel nerešpektuje, je rozdielny. V niektorých konkrétnych prípadoch prevažuje alebo sa takmer výlučne používa jedno alebo druhé delenie, kým v niektorých iných prípadoch je zastúpenie zhruba rovnaké. Pravda, v korektúrach sa upravuje delenie slov podľa poučky Pravidiel. Na základe vlastného dokladového materiálu môžeme napr. konštatovať, že pri slovách *Anglicko* a *centrum* (a v odvodených slovách) sa zhruba v rovnakej miere uplatňuje delenie podľa Pravidiel, t. j. *An-glicko, an-glický, cen-trum, cen-trálny* atď., a delenie, ktoré sme uviedli vyššie, t. j. *Ang-licko, ang-lický, cent-rum, cent-rálny* atď. Iný stav sme zistili pri slovách so základom *elektr-*, napr. *elektrický, elektronický, električka, elektroinžinier, elektrónka, elektrónkový* a pod. Tu sa vo väčšine našich dokladov uplatňuje delenie podľa Pravidiel (*elek-trina, elek-trička, elek-troinžinier* atď.). Pri slove *lingvistika* a príbuzných slo-

že je potrebné zistiť v spisovnej slovenčine frekvenciu foném a frekvenciu jednotlivých spojení (kombinácií) foném a zákonitosti spájania foném.

Ferdinand Buffa

SLOVESNÉ PODSTATNÉ MENÁ Z HĽADISKA SLOVOTVORNÉHO

1. V našej doterajšej jazykovej literatúre sa traktujú slovesné podstatné mená ako gramatická formácia v tvorení závislá od trpného príčastia. Podrobnejším rozborom patričného materiálu sa pokúsime dokázať, že je to už samostatný slovotvorný typ, z dnešného hľadiska nie vždy závislý od trpného príčastia.

V *Slovenskej gramatike,* ktorej autormi sú E. Pauliny, J. Ružička a J. Štolc (4. vyd., Bratislava 1963), sa v kapitole o slovese, v prehľade slovesných tvarov uvádza, že „Z neurčitkového kmeňa sa tvoria... d) trpné príčastie: *vola-ný, bi-tý...,* e) slovesné podstatné meno: *vola-nie, sia-tie...*" (258), teda akoby slovenské podst. mená a trpné príčastia sa tvorili samostatne, nezávisle od seba. O dve strany ďalej sa však už tvrdí, že „Prípona slovesného podstatného mena je vždy *-ie.* Táto prípona sa pripína k základu trpného príčastia: *písan-ie, bit-ie, nesen-ie...*" (260). Podobne sa tvrdí ešte na jednom mieste, kde sa podrobne rozoberá tvorenie uvedených tvarov: „Slovesné podstatné meno sa tvorí z kmeňa trpného príčastia pomocou prípony *-ie: (bit-ý) bitie, (siat-y) siatie, (spomenut-ý) spomenutie, (porozumen-ý) porozumenie...*" (280). V poznámkach venovaných tvoreniu slov sa v uvedenej gramatike slovesné podstatné mená ako názvy deja nespomínajú. Také isté stanovisko k tvoreniu slovesného podstatného mena nachádzame aj v starších slovenských gramatikách (napr. J. Orlovského a L. Aranya a i.). Zdá sa, že za gramatickú záležitosť pokladá tvorenie slovesných podst. mien ako názvov deja aj J. Horecký, keď vo svojej práci *Slovotvorná sústava slovenčiny* (Bratislava 1959) hovorí: „Dej sa v podobe podstatného mena vyjadruje predovšetkým slovesným podstatným menom: *myslenie, konanie, súťaženie...*" (139), pričom to ako slovotvorný typ bližšie nerozoberá.

Pokiaľ ide o gramatiky iných jazykov, podobne sa k tvoreniu slovesných podst. mien stavia F. Trávníček, keď v slovotvornej časti svojej gramatiky tvrdí, že dejovými menami sú predovšetkým tzv. slovesné podst. mená tvorené z príčastí na *-n* alebo *-t* príponou *-í;* tieto mená sa však uvádzajú v náuke

110 pripomína požiadavku získať základné štatistické dáta o využívaní foném a o ich frekvencii v slabikách, morfémach a na rozličných miestach slov pre získanie úplného obrazu o fonologickej štruktúre spisovnej slovenčiny. Niektoré práce už vyšli. Pozri: J. Bosák, *Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and Numerical Expression of Some Phonemic Relations,* JČ 16, 1965, 120—134 (frekvencia foném a písmen) alebo K. Buzássyová, *An Attempt at a Calculus of Distribution of the Phonological System of Slovak,* Prague Studies in Mathematical Linguistics 1, Praha 1966, 51—64 + príloha (tabuľky).

ku sa uplatňujú zákonitosti spájania foném na začiatku a na konci samostatných slov. Jednotlivé časti rozdeleného slova musia vyzerať tak, akoby išlo o dve samostatné slová. Ak sa má na konci prvej časti alebo na začiatku druhej časti vyskytnúť spojenie spoluhlások, člení sa spoluhlásková skupina tak, aby to zodpovedalo zákonitostiam výskytu spoluhláskových skupín na začiatku alebo na konci samostatných slov.

V odbornej literatúre pred vydaním Pravidiel sa zdôraznila požiadavka prihliadať pri delení slov na spojenia konsonantov, ktoré sú bežné, obvyklé na začiatku samostatných slov. Ukazuje sa, že treba prihliadať aj na spojenia spoluhlások, ktoré sú na konci slov. Ak je isté zoskupenie spoluhlások na začiatku slov málo frekventované, málo využité, ba dokonca vylúčené, potom sa berie do úvahy skupina spoluhlások, ktorá je možná na konci slov. Ale aj možnosť deliť slová s ponechaním viacerých spoluhlások na konci prvého riadku je v niektorých prípadoch obmedzená, napr. *maj-ster* (spojenie *st* na začiatku slov je bežné, spojenie *js* na konci slov sa vyskytuje zriedkavo; v našom materiáli máme doložené iba delenie *maj-ster*).

Z nášho rozboru vyplýva záver, že v Pravidlách slovenského pravopisu bude potrebné upraviť poučku o delení skupín troch alebo viac spoluhlások v postavení medzi dvoma sonantami a pripustiť tu dvojaké delenie (ponechať na konci prvého riadku jednu alebo aj viac spoluhlások), pričom sa má prihliadať na to, aby sa na konci prvého riadku alebo na začiatku nasledujúceho riadku vyskytli len také spoluhláskové skupiny, ktoré sa vyskytujú na konci alebo na začiatku slov (resp. sú obvyklé, bežné, nie zriedkavé).

Z nášho rozboru vyplýva ešte jeden všeobecnejší záver. Pravopisné otázky sa neraz posudzujú len ako čisto praktické otázky, pri ktorých ide o prostú konvenciu, dohodu o používaní takého alebo onakého spôsobu písania. Ukazuje sa, že to tak nie je, alebo aspoň nie je to tak vo všetkých prípadoch. V našom prípade veľmi dobre vidíme spätosť pravopisu s fonologickou štruktúrou jazyka. To ani neprekvapuje, pretože pravopis slúži na zachytenie zvukovej stránky jazyka, a to jazyka istej štruktúry. Vzťah pravopisu a jazyka nemôže byť teda čisto konvenčný. Celkove pri delení slov sa v našom jazyku uplatňuje jednak ohľad na morfematické členenie slov a tvarov, jednak ohľad na zákonitosti zoskupovania, spájania foném a frekvencie jednotlivých spojení foném. Ak sa na tieto spojitosti pri delení slov neprihliada, dochádza sa k deleniu, ktoré každého používateľa jazyka s lepšie vyvinutým jazykovým citom „prekvapí", ba priam ruší. Okrem toho sa znovu ukazuje, ako sa to už aj v minulosti viac ráz zdôraznilo,[5]

[5] Pozri napr. J. Orlovský, *Množný genitív vzoru ryba*, SR 12, 1946, 156; L. Dvonč, *Forma gen. pl. feminín a neutier v spisovnej slovenčine*, Slovo a tvar 4, 1950, 124; E. Pauliny v práci *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961,

o časovaní, pretože sa vraj tvoria od každého slovesa (*Mluvnice spisovné češtiny I*, Praha 1951, 332).

V gramatike spisovnej ruštiny, v tzv. akademickej, sa tvorenie slovesného podst. mena preberá v rámci tvorenia slov, pričom sa spojitosť tvorenia slovesného podst. mena s paralelnými tvarmi trpného príčastia vyjadruje jedine poznámkou poukazujúcou na ich historickú súvislosť (*Gramatika russkogo jazyka I, Fonetika i morfologija*, Moskva 1952, 260–262). V zásade sa takisto postupuje aj v poľskej gramatickej literatúre (napr. S. Szober, *Gramatika języka polskiego*, Warszawa 1957, 127; W. Doroszewski, *Podstawy gramatyki polskiej I*, Warszawa, 1952, 285–286, ba aj v historickej gramatike: Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955, 206–207).

Z nášho stručného prehľadu vidieť evidentný rozdiel medzi „gramatickým" stanoviskom našej literatúry k tvoreniu slovesných podst. mien a medzi viac „slovotvorným" stanoviskom k tejto otázke v ruskej a poľskej jazykovednej literatúre. Rozborom konkrétneho materiálu sa pokúsime preveriť, či obstojí v našej literatúre uvedené tradičné stanovisko.

2. Ako sme už spomenuli, v našej gramatickej literatúre sa traduje názor o mechanickom tvorení slovesného podst. mena od základu trpného príčastia príponou *-ie*. Takéto tvrdenie dnes obstojí už len z historického hľadiska. Zo synchrónneho hľadiska takéto konštatovanie je nepresné najmä preto, že forma slovesného podst. mena sa dnes tvorí skoro od každého slovesa, no väčšina neprechodných slovies a viaceré prechodné slovesá nemajú formy trpného príčastia (na vyjadrenie trpného rodu sa používajú len prechodné slovesá). Týka sa to všetkých slovesných typov, pričom absolútnu prevahu majú tu nedokonavé formy bezpredmetových slovies prvotných aj odvodených, činnostných aj stavových. Uvedieme na ilustráciu aspoň niekoľko preukaznejších príkladov:

typ „volať": *tykanie, vykanie, onikanie, privykanie, pozeranie, kľakanie, motanie sa, večeranie, siahanie, zaliezanie, reptanie, voňanie, zakvitanie, odtekanie . . .;*

typ „rozumieť": *bdenie, civenie, hlivenie, želenie, chorľavenie, tučnenie, tlenie, snenie, červenenie, šedivenie, lacnenie, červivenie, práchnivenie . . .;*

typ „minúť": *hynutie, kynutie, plynutie, šinutie, hrnutie . . .;*

typ „niesť": *lezenie, tečenie, hryzenie, pasenie, tlčenie . . .;*

typ „česať": *plakanie, revanie, stenanie, šomranie, šuchotanie, reptanie, brechanie, gagotanie, klopanie, kĺzanie, kašlanie . . .;*

typ „padnúť": *chradnutie, slabnutie, vädnutie, moknutie, schnutie, mrznutie, slabnutie, žasnutie, zdriemnutie, vládnutie, viaznutie, tuhnutie, striehnutie, siahnutie, rednutie, lipnutie, kývnutie, kvitnutie, viatie, kliatie, zretie, chvenie . . .;*

typ „pracovať": *panovanie, cestovanie, obedovanie, úradovanie, veslovanie, korčuľovanie, nocovanie, stolovanie, vystupovanie, vyskakovanie . . .;*

typ „robiť": *básnenie, chodenie, leňošenie, lezenie, slúženie, svedčenie, snaženie, partizánčenie, útočenie, víťazenie, zbrojenie, škodenie, búšenie, hospodárenie, hraničenie, iskrenie, končenie, krivdenie, otročenie, ručenie, skončenie . . .;*

typ „vidieť": *sedenie, horenie, hrmenie, kypenie, sipenie, svrbenie, šumenie, vrtenie . . .;*

typ: „držať": *ryčanie, syčanie, vrčanie, prašťanie, šušťanie, vržďanie, bľačanie, blčanie, fučanie, hučanie, jačanie, kňučanie, mraučanie, trčanie, kľačanie, kričanie, ležanie, mlčanie, pršanie, pučanie* . . .

Uvedené a im podobné slovesné podst. mená sú utvorené od takých slovies, ku ktorým sa netvoria formy trpného príčastia. Treba ich teda pokladať za utvorené priamo od slovesného základu príponami *-tie* (z uvedených prípadov napr. slovesá typu *minúť, padnúť, biť*), *-nie* (napr. slovesá typu *volať, rozumieť, česať, pracovať, vidieť, držať*) a *-enie* (napr. slovesá typu *niesť, robiť*). Ako vidieť, výskyt uvedených prípon pri jednotlivých typoch slovies je analogický paralelným príponám trpného príčastia *-tý, -ný* a *-ený*. Toto konštatovanie síce potvrdzuje historickú súvislosť slovesných podst. mien s formami trpného príčastia (z pôv. **-t-bje, *-n-bje, *-en-bje*), ale pre dnešné tvorenie tzv. slovesných podst. mien nemôžu byť už formy trpného príčastia východiskom. Toho si bol pravdepodobne vedomý aj J. Horecký, keď najnovšie (v práci *Morfematická štruktúra slovenčiny*, Bratislava 1964) pri rozbore tohto typu rozlišuje formovú morfému *-n-, -t-*, relačnú morfému *-ie* a tematickú morfému *-a-, -e-* (napr. *rob-e-n-ie, vol-a-n-ie* a pod.). Pre bežnú, najmä školskú prax však pokladáme takéto riešenie za trochu zložité.

Okrem spomínaného formálneho, štruktúrneho dôvodu, že k veľmi mnohým slovesným podst. menám chýbajú paralelné formy trpných príčastí, ešte pristupuje aj dôvod „vnútorný", týkajúci sa ich významu. Význam slovesných podst. mien je čisto činnostný alebo stavový, lebo vyjadrujú činnosť alebo stav podľa slovotvorného základu, čím nadväzujú priamo na svoj slovesný slovotvorný základ bez nejakého sprostredkujúceho medzičlánku. Preto mohli vzniknúť slovesné podst. mená aj k takým slovesám, ktoré formy trpného príčastia nemajú. Hodno tu azda spomenúť ešte aj ten moment, že pri slovesných podst. menách od uvedených slovies je iná väzba ako pri základných slovesách, podobne ako pri iných deverbatívnych substantívach (a tak je napr. *dosiahnuť úspech* a podobne *dosiahnutý úspech*, ale *dosiahnutie úspechu* podobne ako napr. *stratiť úspech — strata úspechu* a pod.). Len v pomerne ojedinelých prípadoch formy slovesného podst. mena vyjadrujú nielen proces deja, ale aj výsledok a produkt deja (napr. *okovanie, okutie, debnenie, stvorenie* ap.) alebo dokonca zariadenie, nástroj na vykonávanie toho, čo vyjadruje slovotvorný základ (napr. *zariadenie, uzemnenie* ap.).

3. Naším rozborom sme prišli k nasledujúcemu záveru: Tvorenie slovesných podst. mien ako názvov deja a stavu patrí aj v slovenčine do oblasti tvorenia slov a nie do morfológie slovesa, ako sa to doteraz traduje v našej gramatickej literatúre. Ide o normálne abstraktné deverbatívne podst. mená tvorené sufixami *-tie, -nie* a *-enie* v závislosti od toho, ku ktorému slovesnému typu slovotvorný základ patrí. Výskyt týchto prípon

je paralelný výskytu prípon trpného príčastia *-tý, -ný* a *-ený,* pretože od nich historicky pochádza. Dnes sa však tvoria formy slovesného podst. mena nezávisle od tvarov trpného príčastia, takže ku mnohým formám slovesných podst. mien ani nejestvujú paralelné podoby trpného príčastia. Formy slovesného podst. mena sa v zásade tvoria od všetkých slovies (okrem niektorých neprechodných slovies typu *ísť, pomôcť* ap.). V dôsledku povedaného uvedené derivácie by sa mali zaradiť do oblasti tvorenia slov ako najtypickejšie dejové názvy. Pri slovesných formách ich tvorenie je zbytočné rozvádzať. Okrem toho charakteristiku tvorenia trpného príčastia v našich gramatikách treba doplniť poznámkou, že sa netvorí od všetkých slovies.

Vlado Uhlár

ZREBE (ZHREBE)

(Význam, pôvod, rozšírenie a morfologické zaradenie)

F. Kočiš, iste v súvislosti so spracovaním tohto hesla do *Slovníka slovenského jazyka,* v poznámke v rubrike Rozličnosti (*Zrebe,* SR 30, 1965, 184—185) pokladal za potrebné stručne vysvetliť svoje stanovisko v otázke gramatického určenia slova *zrebe.*

Problematika tohto slova a jeho morfologické zaradenie nás núti, aby sme v záujme poznania zložitosti jazykovej skutočnosti pousilovali sa riešiť ju v širších súvislostiach. Ukáže sa, že výhradu proti spisovateľom, ktorí toto podst. meno používajú „s nesprávnymi pádovými príponami", nemožno pokladať za dostatočne zdôvodnenú, ale ani za správnu, a to ani z hľadiska dnešného spis. jazyka.

Načim poznamenať, že slovo *zrebe* je svojou povahou takého druhu, že ho poznajú a aktívne v krásnej literatúre používajú iba tí spisovatelia, ktorí vyrástli v roľníckych domácnostiach alebo v okruhu remesiel používajúcich a spracúvajúcich toto pozadné konopné alebo ľanové vlákno. A pretože ide predsa len o okrajovú oblasť slovnej zásoby v podstate z roľníckej terminológie patriacej do okruhu prác gazdovskej domácnosti, nemožno sa čudovať, že sa nedostalo do gramatiky ako príklad a že v starších slovníkoch nachodíme iné určenie tohto slova ako u Kočiša a teraz aj v V. diele Slovníka slovenského jazyka. Nejednotnosť v slovníkoch a u spisovateľov je odrazom rozdielnosti gramatického významu tohto slova v ľudovej reči. Ak zisťujeme nejednotnosť v minulosti, načim povedať, že to

nebude ináč u používateľov ani v budúcnosti, lebo táto časť slovnej zásoby nenávratne sa stráca so zánikom individuálneho spracúvania poľnohospodárskych produktov v roľníckych domácnostiach, keď teraz veľkovýroba prenáša spracovanie ľanu a konopí do trepární a potom do pradiarní a tkáčovní textilného priemyslu. V budúcnosti sa bude azda slovo *zrebe* a jeho morfologické zaradenie poznávať iba z odbornej národopisnej literatúry, prípadne aj z náuky o rastlinných vláknach v textilných materiáloch.

Zložitosť problematiky tohto slova dobre vyniká už z výskytu v starších literárnych pamiatkach a slovníkoch, kde sa však uvádza v staršom, pôvodnom znení ako *zhreby*. Tak ho uvádza J. Palkovič[1] a podľa neho aj J. Jungmann[2] ako slovenské slovo. Ale kým v ich slovníkoch sa toto slovo označuje ako muž. podst. meno v množ. čísle, v Slováři A. Bernoláka[3] sa uvádza heslo *zhrebi*, gen. *zhreb*, žen. rod v množ. čísle. V hesle *zhreby* (iste podľa Palkoviča a Bernoláka) ho uvádza v slovníkovej časti svojho spracovania a vydania Slovenského lekárskeho rukopisu zo 17. stor. aj Gy. Décsy,[4] pravda, bez morfologického zaradenia. Tvary zo základu *zhreb-* sa nachodia aj v slovakizmoch Komenského diela Orbis pictus,[5] vydaného v Levoči, a v mladšom variante odpisu Buľovského[6] prekladu iného Komenského diela.

Staršie tvary *zhreby, zhrebe*, ako aj poľské *zhrzebie*,[7] str. rod, a hornolužické *zhřebje*,[8] množ. číslo, podobne aj v slovenských nárečiach zachovaná táto staršia hláskoslovná podoba[9] nás priamo vedie k etymológii tohto slova; ide o post-

---

[1] J. Palkovič, *Česko-německo-latinský slovník*, Praha 1820; Bratislava 1821; dva zväzky.

[2] J. Jungmann, *Slovník česko-německý V*, Praha 1839, 672.

[3] A. Bernolák, *Slovár slovenský, česko-latinsko-nemecko-uherský V*, Budín 1825—1827, 4316.

[4] Gy. Décsy, *Eine slowakische medizinische Handschrift aus dem 17. Jahrhundert*, Budapest 1956, 284. Tento rukopis sa označuje aj ako Liptovský herbár, porov. M. Majtánová — J. Skladaná, *Názvy mier a váh v slovenských lekárskych rukopisoch zo 17. a 18. storočia*, ČSTČ 4, 1965, 235—243, pozn. 4 na str. 236.

[5] Joh. Amos Comenii, *Orbis sensualium pictus quadrilinguis*, Levoča 1685; fotokopické vydanie, Bratislava 1958. V kap. 81 o remesle povrazníckom sa uvádza: *Povrazník krúti povrazy... „z zhřebj"* (čiže *zo zhrebí*) (str. 165).

[6] Johannis A. Comenii *Janua linguarum reserata*, vyd. J. Červenka, Praha 1959 (podľa vyd. z r. 1631 a 1633) uvádza v kap. 46 O šatných řemeslech vo vete 497 text: *... tož se hachlují, an zůstane tam pazdeří, tuto kudel*, ale v druhom, mladšom odpise pôvodného prekladu latinsko-maďarskej verzie tohto diela od E. Buľovského z rozhrania 17. a 18. stor. (originál Buľovského prekladu je datovaný do r. 1666) je takéto slovenské pretlmočenie: *... potom sa češú; zustavše tam pazdier, tuto klkí (zhrebe, pačesky)*, V „Slovenskom registríku" sa výraz *zhrebe* neuvádza. Porovnaj Ľ. Novák, *Závažnosť turčianskeho slovníka prof. Vážneho pre slovenskú historickú lexikológiu*, JČ 13, 1962, 127—137, najmä str. 127, 128 a pozn. 2 a 3. Prof. Novákovi vďačím za poskytnutie a čítanie textu.

[7] B. Vydra, *Polsko-český slovník*, 2. vyd., Praha 1951, 688: *zgrzebie* n. pačesí, koudel.

[8] F. Jakubaš, *Hornjoserbsko-němski slownik*, Budyšin 1954: *zhřeb/je -bi* pl. Grobgarn (čiže „hrubooopracovaná priadza"?).

[9] Na toto staršie znenie mám doklady z vlastného výskumu a) z niektorých obcí trenčianskeho Záhoria: *zhreba* (Zlatníky, Svinná), *zhrebné plátno* (Dubodiel, Trenč.

verbálne podstatné meno odvodené od slovesa *hriebsť, hrebiem* (z koreňa **greb-*), ktoré sa v súčasnej slovenčine častejšie vyskytuje v tvare *hrabať, hrabem* (zo zdĺženého stupňa grob-).

Zrebe, zreby sú pozadné konopné alebo ľanové vlákno, ktoré po česaní vytrepaného povesna ostáva medzi hrotmi (zubmi) česacieho nástroja *šteti* (je i názov *zeľezňica, hachľa*) a spomedzi nich sa zhrebne, keď sa najprv papekom, prútikom alebo varechou ponadvihne. Na rozdiel od najakostnejšieho *povesna* (v ľud. reči často je iba názov *ľan, konope, čistý ľan, hladkuo, ťenkuo*), z ktorého sa prípadne na hustejšej šteti ešte vyčesávajú o niečo slabšie *pačesky (pačesy)*, zrebe (zreby) s najhoršími odpadovými *klkmi* (i *vrchovica*) tvoria menejhodnotnú časť ľanových vlákien. Spomedzi spomenutých štyroch akostných skupín, na ktoré sa česaním delilo ľanové a konopné vlákno pri veľmi starostlivom spracovaní, zrebe si zachovali svoje charakteristické pomenovanie na najväčšej časti Slovenska, dokázateľne po celom stred. Slovensku, na záp. Slovensku na Považí zo severu na juh až po Trenčín (Drietoma) a na vých. Slovensku ešte aj v doline Tople za Slanským pohorím (až po Čemerné), ale už nie v ostatnom Zemplíne. Na záp. Slovensku názov *zreby* ustúpil zásahom poloremeselných tkáčov, ktorí toto podradné vlákno podľa používania (zo zrebnej priadze čiže z nití napradených zo zrebov sa tká hrubé zrebné plátno na vrecia, v záp. nárečiach *mechi, miechi*) nazývali *miechové* (Záhorská Bystrica, Gajary), *mechové* (Dubová pri Modre, Trakovice), *mechovina* (Madunice), *mechovica* (Rozbehy, Bučany, Križovany; Pata a Sládečkovce — ale tu je *vreco*); preto je na východ od Váhu aj *vrecovina* (Pastuchov), kým v Komjaticiach vrecovinou je plátno na vrecia.

Názov *zreby* na záp. Slovensku ustupoval aj vplyvom zjednodušeného delenia vlákien konopí iba na dve skupiny v období úpadku výroby (vplyv ponuky lacného bavlneného plátna z tovární) na *povesná* a na *kúdeľ* (nárečovo kúdeľa). V tomto názve zovšeobecnelo pomenovanie podradného vlákna v tejto oblasti postupným prenášaním významu: pôvodne kúdeľou bol veľký chumáč vlákien upravených na praslici, aby sa mohli priasť. Pretože však povesná viazali do osobitných tvarov *(hlávky, babky)* a potom spolu do *vencov*, kým podradnejšie vlákno hneď ľahko skrútili do istých zvitkov tvarov kúdelí na prasliciach, ustupoval názov *zreby, zrebe* pomenovaniu *kúdeľ, kúdeľa*.[10]

Často aj tam, kde sa už nepozná názov vlákien *zreby, zrebe* (ako podst. mena), žije jeho význam v odvodenom príd. mene *zrebné* vo vzťahu na vlákno, prípadne

---

Jastrabie); b) *zhrebné* roz. vlákno (Beluša), *zhrebné kúdele* (Vršatecké Podhradie, Raková pri Čadci); c) z dolnej Oravy *zhrebe* (Žaškov, Párnica a Šútovo v Turci); d) *zhrebne klki* (Lipt. Lúžna), e) *schrebne a pačesne klaki* (dotazník Brezovica nad Torysou); f) *shrebe* (dotazník Lazisko, o. Lipt. Mikuláš); g) *zhrebné vlákna* (Sebedražie pri Prievidzi, pozri J. Mjartan, *Sebedražie*. Národopisná monografia, SMS 2, 1924, 153).

[10] J. Mihál, *Ešte o ľudovej terminológii pri spracovaní konopí a ľanu*, Slovenské odborné názvoslovie 9, 1961, 185 stotožňuje *zrebe* a *klky*, ale poukazuje na nesprávnosť nazývať zrebe kúdeľou: „Najhrubšie zrebe alebo klki nespradú; používajú ich napríklad na utieranie strojových súčiastok hlavne rušňovodiči, strojníci v továrňach, v železiarňach. Jemnejšie zrebe (klki) spradú a touto priadzou zatkávajú konopnú osnovu, a to menujú potom zvyčajne zrebným plátnom" (i zrebnicou). V liste mi napísal: „Nesprávne sa hovorí, že rušňovodiči kúdeľou čistia strojové súčiastky, to nie, čistia ich zrebami." Porovnaj aj Mihálov článok *K niektorým pomenovaniam z domáceho tkáčstva*, ČSTČ 3, 1964, 152. Porov. aj heslo zrebe v článku J. Baku *Názvoslovie z oblasti trepárne*, SON 9, 1961, 324—328.

už iba na výrobok z nich *(zrebné plátno)*. V tomto označení jeho rozšírenie na západe môžeme sledovať na čiare: Raková na Kysuciach *(zhrebna kudzeľ)*, Papradno, Vršatecké Podhradie *(zhrebné kudzele)*, Horné Srnie, Trenčianska Turná, Stará Lehota, Gabaj (poniže Nitry) až Maňa v Požitaví *(zhrebné*, rozumej vlákno).

Vypadnutie spoluhlásky *h* zo spojenia predpony *z-* s koreňom *hreb-* v tomto mene možno vysvetliť zo snahy po uľahčení artikulácie, keď zo skupiny troch konsonantov zanedbaním prestala sa vyslovovať prostredná zvučná kmitavá spoluhláska. Azda tu pôsobila ešte nejaká iná, zatiaľ neznáma okolnosť, možno aj stratou významovej priezračnosti slova (nastala však predovšetkým po vypadnutí znelej hrtanovej spoluhlásky *h*), lebo v podobných skupinách *h* nevypadáva *(zhrnúť, zhrýzať sa, zhrešiť* ap.). Istou obdobou je vypadávanie strednej spoluhlásky z radu troch konsonantov v nestarostlivej spisovnej výslovnosti a v nárečiach, napr. *prázni, radosní, boľesní*, ap. namiesto *prázdny, radostný, bolestný*, ale už *nehorázny* (namiesto etymologicky správneho *nehorázdny)*.[11]

Najlepšie sa tento jav, zmena *zhreb-* > *zreb-* dá pochopiť v oblasti, kde je neznelé, tzv. dyšné *h*, totiž na vých. Slovensku (ale nie v Zemplíne všade), ale aj vo vých. Liptove, kde takéto *h* s oslabenou artikuláciou často v reči vypadáva, napr. *f rátku* n. *Hrádku, sovárať sa* n. *zhovárať sa, chiťo* n. *chyť ho* ap. V tejto oblasti sa, pravdaže, asimiluje predponové *z-* na *s-*, a tak máme na Spiši *srebi* (Bijacovce, Domanovce, Jablonov, Bodovce v Šariši), *srebe* (v Above Myslava, Veľ. Klátov, Semša, Zdoba, Rozhanovce), ale aj vo vých. Liptove (Uhor. Ves, Dovalovo, Jakubany, Važec). Z tejto oblasti s oslabenou výslovnosťou *h*, ktoré v slove *zhrebi, zhrebe* vypadlo, mohla táto výslovnosť preniknúť a ujímať sa aj v susedných nárečiach, kde vypadávanie *h*, príp. *γ* nemalo podobný predpoklad, ale opieralo sa o iné obdobné javy zo zjednodušovania spoluhláskových skupín.

Doklady z Palkovičovho Slovníka a z Bernolákovho Slovára so zachovaným koreňným *h* (zhreby; okrem starších dokladov zo 17. a 18. stor.) svedčia, že pôvodné znenie *zhrebe, zhreby* v slovenčine prevládalo ešte na zač. 19. stor. Na zániku je *h* aj v spomenutých nárečových zvyškoch, kde popri sebe počujeme tvary s *h* i bez neho (Párnica *zhrebe* i *zrebe;* Dubodiel pri Trenčíne *zhrebné plátno*, ale tá istá osoba: *kúdela bola z klkov a zo z r e b i*).

Už z príkladov, ktoré sme uviedli v doterajšom výklade, dobre badať, že v morfologickom určení preberaného mena je značná rozmanitosť; rozhodne je tu väčšia komplikovanosť ako pri iných podst. menách, pri ktorých gramatický rod nie je jednoznačný. S takýmto javom, že niektoré podst. meno nie je v rodovom určení jednoznačné, v jazyku sa totiž nestretávame výnimočne.[12] Niekedy je to aj v samotnom spis. jazyku, najmä pri menách s nulovou príponou, kde sa zavše rozpad slova na rodové homonymá využíva aj významovo, napr. *horič*, m. rastlina zemežlč, ž. horkosť, horčina; *červeň* a *zeleň* v kartách je v muž. rode, v žen. rode označujú farbu, farbivo, sfarbenosť; *Boleslav* osob. meno v muž. rode, žen. rod v miestnom mene *(Mladá Boleslav); zver* v muž. rode označuje jednotlivinu, v žen. rode je hromadným názvom (zverina). Nebýva to však vždy,

---

[11] J. Stanislav, *Slovenská výslovnosť*, Martin 1953, 188. — E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, 176.

[12] Porov. F. Miko, *Rod, číslo a pád podstatných mien*, Bratislava 1962, 26 n.

napr. *obyčaj* je v žen. i muž. rode (*t a k á obyčaj; koľko krajov, toľko o b y č a j o v*). Väčšie rozdiely sú medzi nárečiami navzájom a v pomere k spisovnému jazyku, napr. spis. *pec* je žen. rodu, vo východoslovenských nárečiach muž. rodu (*veľki pec, pecik*), ale sú rozdiely aj medzi spisovným jazykom a slangom niektorých technikov (spis. *hriadeľ* muž. rod, v slangu žen. rod; opačne *reťaz*).

V slovníku J. Palkoviča sa určujú *zhreby* ako pomnož. meno muž. rodu v zhode s mnohými nárečiami, napr. zo stred. Považia od Trenčína (Plevník-Drienové, Kubrá, Drietoma, Soblahov, Trenč. Jastrabie), z hornej Nitry (Bojnice-Dubnica, Veľké Uherce, Nedanovce, Veľké Bielice), z vých. Slovenska (Bijacovce, Domanovce, Jablonov, Bodovce). Príklady sú aj zo stred. Slovenska (Močiar, Dobrá Niva, Veľký Lom, Turíčky, Ábelová), hoci tu niekde ide o mylné prehodnocovanie pôv. nárečového stavu (analogicky podľa *ruke, nohe, omečke, klke* novšie *ruki, nohi, omički, klki,* teda aj *zrebi;* v Ábelovej a Vysokej pri Ban. Štiavnici som počul *zrebi* aj *zrebe*). V tejto oblasti preniká v gen. pl. koncovka *-ov* aj do žen. rodu a v dat. a lok. vyrovnávaním sa zasa v muž. rode uplatňujú koncovky *-ám/-iam* a *-ách/-iach,* takže rodové zaradenie je často neisté.

Pozoruhodné je Bernolákovo zaradenie tohto mena v Slováři ako podst. mena žen. rodu v množ. čísle (*zhrebi, zhreb*). Azda ide o zásah bernolákovca Juraja Palkoviča, skutočného redaktora a prepracovateľa tohto slovníka. Totiž aj toto rodové určenie sa opiera o stav v slovenských nárečiach, hoci naň niet toľko a takých bezpečných dokladov ako na predošlý jav (*zreby* v muž. rode, pomnožné). Azda je to aj preto, že v záp. nárečiach, o ktoré sa Palkovič opieral, ustúpil tvar *zhreba (zhrebi)* pôsobením poloremeselných tkáčov nár. názvom *kúdela* a *mechovica.* Doklady na žen. rod *zreba* mám z Kálnice od Beckova (*z r e b u miešali z bablnú; povrazi ze z r e b i robili*), z Dubodiela (kúdela bola s klkov a zrebi, žen. rod), ale aj z Varína-Nezbud. Lúčky a Kordík.

Zreteľne tu ide o značné kolísanie v rodovom zaradení a okrem muž. rodu (*zrebi, zrebov* ako napr. *klki-kuki, klkov-kukov*) uplatňuje sa v tomto mene aj žen. rod (*zreba, zrebi, zreb, zrieb,* doklad z Rajca), ale aj str. rod. Príklady na str. rod by si zaslúžili dôkladnejšie osvetlenie, ale ani tu niet dosť materiálu z nárečí. V podstate by mohlo ísť v istej zhode s vokalickou mäkkostnou koreláciou[13] severozáp. stred. slovenčiny o stopy prehodnocovania nárečového stavu, keď v istých pozíciách po mäkkých spoluhláskach *a* vzniklo a *ä* z pôv. *e* (podobne ako z *a*), ktoré tu po zániku uvedeného javu aj v súvislosti s denazalizáciou (*e*) dalo *a* (obdobne *mad, važa*), Napr. zo Zlatník od Bánoviec nad Bebr. mám zápis *z h r e b a sa už prállo,* z Jasenovej na Orave je Vávrov zápis[14] *češe sa ďalej, odíde z r e b ä.* I v Bystričke pri Martine som počul *zrebä.* Znenie *zrebä* som si poznačil v Lipt. Osade, Bzinách, Žaškove, Žibritove (Hont), zapísané ho mám z Lupoče (Novohrad), Osádky (Orava). Nazdávam sa však, že tu ide iba o fonetický variant otvorenejšieho *e* (bez fonologickej platnosti, akú má *ä* z *e*).

Z Návojoviec (pri Partizánskom) mám príklad na *zrebe* v str. rode sg. aj v spojení *priallo sa zo z r e b a a s povesna.* Takýchto dokladov by sa však žiadalo viac.

---

[13] Porov. E. P a u l i n y, c. d., 104 n.

[14] J. V á v r a, *Práca okolo ľanu v Jasenovej* (Orava), čítanka Slovenská vlastiveda I, 1921, 22, 302.

Na stred. Slovensku a v priľahlých krajoch (Teplička pri Žiline, Nižná Slaná, Myslava) a potom aj v spis. slovenčine býva slovo *zrebe* najčastejšie pomnož. menom žen. rodu. Napr. veľmi inštruktívne sú príklady z P. Kuzmányho[15]: *koľko smoly a z r e b í sme u známych čižmárov a povrazníkov vymodlikali alebo zakúpili...; a prinášali mu za podiel z tých sľúbených sliviek smolu a z r e b e...; ... vysekali sme dno koryta... pričom sme všetky škáry čo najlepšie vypchali smolou napustenými z r e b a m i* (riedil V. U). A hoci takéto tvary bývajú v stred. slovenčine veľmi pravidelné, uviedli sme už aj príklady na iné rodové určenie. Isté kolísanie je napr. aj v Slovenskom lekárskom rukopise zo 17. storočia, ktorý sa hlási zo západného Liptova; v ňom popri príkladoch *do mokrých z h r e b í, v tých z h r e b i a c h* je aj príklad na muž. rod *to zavinuté v z h r e b e c h upeč* (čiže *v zhreboch*).[16]

Ak niektoré príklady nasvedčujú na zaradenie slova *zrebe* do str. rodu sg. (napr. z Návojoviec *zo zreba*), citát z J. Felixa (uvedený Kočišom)... *vyzerala skôr ako vysúkaná zo z r e b i a a pazderia* (prikrývka) zreteľne dokazuje morfologické zaradenie tohto tvaru nášho mena do str. rodu sg. so základným tvarom *zrebie*. V uvedenom príklade nejde azda iba o vplyv nasledujúceho slova *pazderie*, ale o jazykovú skutočnosť doloženú aj v nárečí. Kým *zrebe* v jedn. čísle str. rodu (vzor *srdce*, ako *more, pole*) sa pociťovalo v svojej izolovanosti medzi názvami v tejto oblasti ako morfologicky nedostatočne určené, priklonením ku kolektívom pomenúvajúcim množstvo javov ako ucelenú jednotku (napr. *prútie, lístie, pazderie, páperie* ap.) zabezpečilo si priezračné zaradenie (vzor *vysvedčenie*) a pravidelnosť pri skloňovaní vo vzťahoch k ostatným vetným členom. Porovnaj aj poľské spis. *zgrzebie*.

Z nárečí máme doklad na str. rod z Veľ. Folkmáru a Margecian *perše bulo s r e b i e*, z Hanušoviec nad Topľou *na ščecu še češe na vlakno, pačesi a na z r e b i e; zo zrebia*, Hermanovce *zo z r e b i a*, z Čierneho nad Topľou *zo z r e b i a i zo z r e b i, zo z r e b i m i s pajzdzerim*, z Rozhanoviec od Košíc *zo s r e b i m*. V Rozhanovciach je nom. *srebe*, v Čiernom *zrebe;* mohol by sa vysvetľovať tak, že v ňom ide o poklesnutie dĺžky v koncovke. Ale aj zo Štrby je *srebe, o s r e b i, zo s r e b i m* (podľa *vysvedčenia*), ale aj *zo s r e b i*, kým v blízkej Lipt. Kokave, kde je už kvantita, je pravidelne žen. rod *to sa s r e b e, zo s r e b í je hrubá niť, o srebiach, so srebämi*. Taký istý stav je aj v Revúčke v Gemeri.

Pre úplnosť uvádzame z nárečí aj tvary, ktoré sa hlásia k spodst. príd. menu *zrebý, -á, -é;* tak z Kokavy nad Rimavicou *zrebé*, z Brezian od Prievidze *kúdeľ sa [sú] z r e b é*, z Lipt. Osady *vozík na praďeňia z r e b í c h; i zo z r e b í c h sa drugalo, z r e b ä [zrebä?] sa na vreteňe drugalo*, podobne v Ružomberku-Vlkolinci *kúdel je zo z r e b í c h*, hoci v týchto dvoch osadách teraz pravidelne bývajú tvary *tie z r e b e, zo z r e b í, o z r e b i a c h*.

Týmto článkom som sa usiloval ovplyvniť určenie rodu preberaného mena v SSJ, ktorý však už bol v tlači. V ňom sa kodifikuje iba *zrebe, -í, -iam, -iach, -ami* ako žen. pomnož. (diel V, 715). Nazdávam sa, že po uve-

[15] P. K u z m á n y, poviedka *Stroskotanie fregaty Medusy* v knihe *Rozpomienky a črty*, 1900.

[16] Gy. D é c s y, c. d., príklady v slovníku v hesle *zhreby*, str. 284. — Niektoré prípady uvedené F. Kočišom možno vysvetliť kolísaním, napr. zo Záborského *srsťou* a *zrebmi* (Záborský bol z Turca). A. H a b o v š t i a k, *Oravské nárečia*, Bratislava 1965, uvádza iba heslo *zrebi*, pomn. (pozri slovník); v texte z Hruštína má však *ľan, pačęski* a *zrebe* (str. 381).

dení dokladov a výklade je jasné, že jazyková skutočnosť aj tradícia si žiadali rešpektovať aj tvar *zreby, -ov* (pomnož. muž. rodu), ba nemožno odsudzovať ako nesprávne ani *zrebie* v str. rode. Kodifikovaním iba žen. pomnož. *zrebe* sa zjednodušila vzácna rozmanitosť skutočného stavu v spisovnom jazyku aj nárečiach. Nazdávam sa, že táto kodifikácia bude narážať na ťažkosti a neodstráni tú mnohotvárnosť, ktorá je v živej reči. Tvary žen. rodu pomn. *zrebe* v súčasnom spis. jazyku, ale najmä v ľudovej reči aj v šírej oblasti stred. Slovenska po zániku živej pamäti na domáce spracovanie konopí a ľanu sa ocitnú vo veľmi vratkom postavení, lebo im chýba opora pre rýchle a bezpečné morfologické zaradenie o pomoc v analógii s menami blízkeho významového a situačného okruhu. Pri nedostatku možnosti utvoriť si sg. (sg. *zrebe* vedie k *zrebie*) je najbližšie obdobné pomnožné meno *dvere (zo dverí,* ale *vo dverách),* kým slovo *konope* z blízkej významovej oblasti je v jazykovom povedomí pre podst. meno *zrebe* v skutočnosti predsa len vzdialené (taká je aj moja vlastná skúsenosť). Napokon aj kodifikácia dat. a lok. *konopiam, o konopiach* aj v porovnaní s tvarmi *večeriam, o večeriach* naráža v praxi na isté ťažkosti (v hovorenej reči sa uplatňujú tvary *o konopách, o večerách*).

V súvislosti so slovom *zrebe, zreby* viac ráz sme sa dotkli príd. mena *zrebný.* Z výkladov je zrejmé, že toto vzťahové príd. meno odvodené od slovného základu **zgreb-* > *zhreb-* > *zreb-* sa používa predovšetkým v ustálenom spojení *zrebné vlákno, zrebná pradza* a *zrebné plátno.* Žo spojenia *zrebné vlákno* elipsou po vynechaní podst. mena vlastne už spodstatnené príd. meno *zrebné* nahradilo podst. meno *zreby, zrebe,* na ktoré sme sa darmo dopytovali napr. vo Valaskej Belej a v Mani („to podlejšie je zrebné; zrebe sa u nás nehovorí").[17] V spojení *zrebné plátno* však toto príd. meno žije v mnohých obciach, kde už vlákna po česaní delia iba na povesná a kúdele (Solčany, Preseľany, Kšinná a i).

Ak u A. Chudobu v knihe Kde pijú dúhy (1962) čítame *zrebná košeľa,* používa sa tu príd. meno *zrebný* v novom význame (v zhode s ľudovým úzom v niektorých krajoch); tu *zrebný* nemá význam „zo zrebných vlákien" (na košele sa vždy používalo najlepšie vlákno, nie pozadné), lež jednoducho „z konopných, príp. ľanových vlákien". K tomuto posunutiu významu došlo v protiklade ku kupovanému bavlnenému plátnu; výrazom *zrebná košeľa* sa vyjadruje, že ide o košeľu z domáceho plátna, utkaného z tradičných rastlinných materiálov dorábaných u nás roľníkmi od praveku, totiž konopí, príp. ľanu.

V SSJ sa uvádza aj spojenie *zrebný, zrebnatý kaleráb,* s ktorým sa v ľu-

[17] Porov. P. Krížko, *Tkáčstvo,* Slovenské pohľady 11, 1891, 353 n.: „Pri česaní šteťou triedia konope podľa akosti na koncovné,... potom na zrebné, na pačiesky alebo pačesné a na tenké, ktoré sú najlepšie."

dovej reči stretáme napr. v Turci, Liptove a na Orave; takto sa označuje starý kaleráb s drevnatými vláknami (v Šariši *rešavý*).

V SSJ sa však neuvádza iný význam príd. mena *zrebný*, ako sa používa v textilnej literatúre[18] a zavše aj v národopisnej. V týchto prípadoch nejde napr. o tkaninu z pozadného zrebného vlákna, lež o nebielenú, nezošľachtenú tkaninu (príp. nite, vlákno, priadzu), o plátno zachovávajúce prirodzené sfarbenie ľanového alebo konopného vlákna. V tomto význame sa v ruštine používa príd. meno *surovyj*, v češtine *režný*, ktoré sa zavše nesprávne prepisuje na *ražný* (tak sme čítali v závodnom časopise textilného závodu MDŽ Bratislava Novosti).

---

[18] Porov. K. Okáľ, *Spracovanie ľanu a konopí*, Bratislava 1962, 353. — V. Uhlár, *K terminológii výroby vlákna a priadze*, SON 5, 1957, 25. — Ľ. Beťko, *Skúšanie textílií*, Bratislava 1961, 187: „Číslom priadze sa podľa ČSN rozumie číslo zrebnej, neupravenej priadze. Zrebná priadza sa často pred spracovaním upravuje, alebo sa použije zrebná a potom sa upravuje tkanina alebo pletenina."

ZPRÁVY A POSUDKY

S. Šaling, M. Šalingová, O. Peter, *Slovník cudzích slov.* Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1965, 1140 strán.

Po *Slovníku cudzích slov a výrazov v slovenčine* od J. M. Prídavka, po *Slovníku cudzích slov,* ktorý vydal Tatran, a po Šalingovej *Malom slovníku cudzích slov* máme pred sebou nový *Slovník cudzích slov.* Hneď na úvod treba konštatovať, že je to podľa počtu zachytených slov dosiaľ najobsiahlejší slovník a podľa metódy spracovania moderný slovník. Autori postupovali pri jeho spracúvaní podľa zásad súčasnej lexikografie. Slovník obsahuje asi 27 000 slov, je to teda slovník stredného typu.

Výber slov je premyslený. Slová, pri ktorých sa už nepociťuje cudzí pôvod, slovník neuvádza, napríklad *koruna, cisár, kráľ* a pod. Autori si teda uvedomili, že do slovníka cudzích slov nepatria slová, ktoré sa stali pevnou súčasťou našej slovnej zásoby, ktoré prešli úplne do majetku hovoriacich. Predsa sa však domnievame, že v slovníku sú isté slová — nie je ich mnoho — pri ktorých sa ich cudzí pôvod už azda nepociťuje, napríklad slová *pór*[2] (druh zeleniny), *ondatra* (druh hlodavca). Ďalej sa v slovníku oprávnene nezaznamenávajú príliš špeciálne slová z jednotlivých vedných odborov. Kým predošlé slovníky cudzích slov boli určené pre priemerne vzdelaného používateľa, recenzovaný slovník si kladie vyššie ciele. Ako hovoria autori, „slovník chce byť pomocníkom pri čítaní dennej tlače a krásnej literatúry, ako aj pri štúdiu odbornej, popularizačnej i náučnej literatúry a tlače". Po dôkladnom prezretí slovníka možno tvrdiť, že slovník tento svoj cieľ spĺňa.

Slovná zásoba spisovnej slovenčiny sa ustavične obohacuje i prostredníctvom cudzích slov. Odborná terminológia sa internacionalizuje, preto sa preberajú najmä odborné názvy. Autori toto obohacovanie slovnej zásoby dobre postihujú. V slovníku nachádzame mnohé slová, ktoré predchádzajúce slovníky nezachycujú, napríklad *beatnik, bestseller, bistro, gag, laser, mejdan* a i. No na druhej strane sú niektoré slová — je ich skutočne málo — ktoré mohli byť v slovníku uvedené, napríklad *bowle, fanúšek, inštrumentalizovať.* Na rozdiel od iných slovníkov — i od *Slovníka slovenského jazyka* — uvádza slovník dôsledne jednotky meny v jednotlivých štátoch. Autori sa tu však dopustili niektorých nepresností. Tak napríklad dinár je jednotkou meny nielen v Juhoslávii, v Iraku a v Iráne, ale i v Jordánsku, funt nielen v Anglicku, ale i v Turecku, rupia nielen v Indii, ale i v Indonézii. A v nasledujúcom vydaní bude treba urobiť opravu vo výklade hesla *libra,* pretože libra už nie je jednotkou meny v Austrálii, tam je ňou v naj-

novšom čase dolár. Túto skutočnosť nemohli autori slovníka samozrejme zachytiť. Našou poznámkou ich chceme na to len upozorniť. Slovník uvádza na príslušnom mieste podľa abecedy i skratky a značky pomenovaní typu *NATO, FIFA, FIS, NEP* ap., značky chemických prvkov a jednotiek mier a váh. Tu je však na mieste položiť si otázku, či takéto skratky a značky patria do slovníka cudzích slov. Podľa nášho názoru by vari bolo bývalo lepšie uviesť tieto skratky a značky v osobitnom registri na konci slovníka. Treba ešte dodať, že mnohé rovnocenné skratky v slovníku chýbajú. Uvádzajú sa napríklad skratky *FIFA* a *FIS*, ale skratky *FIBA, FINA, UEFA, LIGH* ap. už slovník nezachytáva.

Jednotlivé heslá sú v slovníku spracované starostlivo a veľmi prehľadne. Výklad slov je presný, výstižný a podľa možnosti čo najstručnejší. Táto presnosť a výstižnosť vystúpi ostro do popredia napríklad pri porovnaní slovníka so Slovníkom cudzích slov vydaným Tatranom. V slovníku, ktorý vydal Tatran, sú výklady často veľmi široké, priam encyklopedické, čím sa stávajú dakedy nezrozumiteľné. Autori recenzovaného slovníka sa vyhli týmto širokým, mnohokrát nič nehovoriacim výkladom, čo je len na prospech celého diela. Kladne treba hodnotiť skutočnosť, že autori slovníka sa dôsledne pridržajú lexikografickej zásady, že každé cudzie slovo použité vo výklade istého slova, treba na príslušnom mieste zaznamenať a vyložiť. Napríklad hovorové slovo *bazedov* sa vykladá ako Basedowova choroba. Na patričnom mieste nájdeme heslo *Basedowov* so spojením *Basedowova choroba* a s výstižným výkladom. Autori pri spojeniach tohto typu spravidla uvádzajú, podľa koho alebo čoho je daná vec alebo jav pomenovaný; napríklad Morseova abeceda podľa zostavovateľa amerického fyzika S. F. B. Morsea, Grahamov chlieb podľa amerického lekára S. Grahama ap. Ako heslové slová mohli však byť uvedené i mená historických národov a kmeňov, ktoré sa používajú vo výklade istých slov. Napríklad vo výklade hesla *etruština* sa vyskytuje meno Etruskovia, vo výklade hesla *inka* zasa meno Inkovia ap. Za správne pokladáme používanie opozít vo výkladoch, napr. *atrofia* op. *hypertrofia, inkompetentný* op. *kompetentný, inkompatibilný* op. *kompatibilný, exportovať* op. *importovať.*

Slovník uvádza homonymá ako osobitné heslá. Prirodzene, že ako homonymá chápu autori slovníka len cudzie slová, napr. *expres, esencia, kontrola, metál* a pod. Máme tu však malú pripomienku. V slovníku sa správne uvádzajú homonymá *half*[1] a *half*[2]. Avšak slovo *centerhalf* už nie je rozdelené na homonymá, hoci je to slovo podobného druhu ako *half*. Tak ako je *half*[2] „stanovište záložníka", tak by zasa *centerhalf*[2] malo byť „stanovište stredného záložníka". Podobná nedôslednosť je i v Slovníku slovenského jazyka.

Hniezdovanie v slovníku je len formálne. Odvodené slová sú v slovníku vlastne len v jednom prípade prihniezdované. Ide o prechýlené podstatné mená ženského rodu typu *kozmonaut — kozmonautka* a *bicyklista — bicyklistka.* Táto zásada sa však dôsledne nedodržiava. Pri mnohých podstatných menách spomínaného typu chýbajú prechýlené formy. Napríklad pri heslách *bicyklista, biliardista, bilingvista* sa uvádzajú prechýlené podstatné mená *bicyklistka, biliardistka, bilingvistka,* ale už napríklad pri heslách *albanista, expresionista, hungarista, impresionista, indoeuropeista* prechýlené podstatné mená nenachádzame. Pri hesle *indogermanista* je do istej miery pochopiteľné, že tam nenájdeme prechýlené podstatné meno, pretože v hesle *germanista* je prihniezdovaná forma *germanistka.* Okrem prechýlených podstatných mien sa v slovníku vo veľmi malej miere hniezdujú zvratné slovesá, napríklad *blamovať, blamovať sa.* Domnievame sa však, že toto hniezdovanie nie je účelné. Bolo by

bývalo lepšie zachytiť zvratné slovesá ako samostatné heslá. Celkove pokladáme malú mieru hniezdovania v slovníku za prínos v doterajšej praxi, pretože sa tak stáva slovník prehľadnejším a pre používateľa prístupnejším.

Gramatické údaje sú v slovníku obmedzené na najmenšiu mieru. Pri podstatných menách sa uvádza 2. pád jednotného čísla a gramatický rod; pri nesklonných menách je skratka neskl. a gramatický rod. Bolo azda možné ešte uviesť 6. pád jednotného čísla pri slovách typu *manometer*. Pri slovesách sa neuvádzajú nijaké tvary, uvádza sa však väzba príslušného slovesa, napríklad *absolvovať (niečo), faksimilovať (niečo), infikovať (niekoho, niečo), biľagovať (niekoho), internovať (niekoho)* ap. Kladom je zachytenie obojvidovosti cudzích slovies vo výklade príslušného slovesa. Napríklad: *civilizovať* = zavádzať, zaviesť, rozširovať, rozšíriť civilizáciu; *exportovať* = vyvážať, vyviezť (tovar).

V úvode autori slovníka hovoria, že sa pravidelne neuvádzajú prídavné mená utvorené predponami *-ný, -ový, -ský*. Je to zásada v podstate správna, veď používateľ slovníka si ľahko príslušné prídavné meno utvorí od základného slova, avšak v istých prípadoch by bolo bývalo vari osožné od tejto zásady upustiť. Máme na mysli napríklad prídavné meno *kvantový*, známe najmä v spojení *kvantová fyzika*. V tomto prípade mohli autori uviesť i prídavné meno, a to ešte o to skôr, že spojenie *kvantová teória* sa používa vo výklade hesla *kvantovať*.

Autori sa snažili jednotlivé slová alebo významy charakterizovať i po stránke štylistickej. Využívajú na to bohatý register skratiek. Napríklad pri slove *bikini* je označenie hovor., pri slove *prekérny* nájdeme skratku kniž., pri hesle *pátričkár* je vyznačenie hovor. posmeš., heslo *putika* je charakterizované skratkou pejor., pri hesle *politruk* je označenie polit. slang., pri hesle *persóna* nájdeme skratku obyč. iron., pri hesle *brajgel* je označenie vulg., heslo *borg* sa hodnotí ako ľud. ap. O niektorých hodnoteniach by sa azda dalo diskutovať (napríklad spojenie *par excellence* sa nám vidí knižné), dali by sa urobiť isté korektúry, ale celkove treba povedať, že autorom sa podarilo jednotlivé slová alebo významy výstižne charakterizovať. Pri hodnotení jednotlivých slov alebo významov nezabudli autori ani na časové zaradenie a charakterizujú ich i z tohto hľadiska pomocou skratiek star., zastar. a arch. Uvedieme príklady: heslá *agrárnik, binokel, bona, portmonka* sú označené skratkou zastar. Ako archaické sa hodnotia napríklad heslá *Adria, adriatický*. Označením star. sa charakterizujú také varianty istých slov, ktoré sa dnes už nepoužívajú. Sú tu však i malé nedopatrenia. Tak napríklad heslá *Abesínec, Abesínia, abesínsky* bolo potrebné označiť skratkou zastar. alebo aspoň star., podobne ako je to pri hesle *Habeš*. Vo výklade hesla *Abesínia* stačilo potom uviesť súčasný ekvivalent *Etiópia*, ako je to zasa pri hesle *Habeš*.

Záverom ešte uvedieme zopár malých poznámok. Vo výklade slova *finiš* je použité nesprávne slovo „závod", má byť preteky. Slovo „jeton" sa už píše podľa výslovnosti *žetón;* tak je to i v Slovníku slovenského jazyka. V hesle „barák" je chyba, podľa Pravidiel slovenského pravopisu i podľa Slovníka slovenského jazyka je správne *barak*.

Nakoniec chceme zdôrazniť, že naše pripomienky a poznámky k jednotlivostiam nijako nechcú a nemôžu uberať na cene Slovníka cudzích slov. Chceli sme autorov iba upozorniť na isté nedôslednosti a nepresnosti a ukázať tak, v čom by bolo možné recenzovaný slovník zdokonaliť a zlepšiť v prípadnom jeho ďalšom vydaní.

Š. Michalus

J. Mistrík, *Slovenská štylistika.* Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1965, 312 strán.

Po dvoch vydaniach *Praktickej slovenskej štylistiky* (1961, 1963) vydal J. Mistrík koncom minulého roku *Slovenskú štylistiku.* Názov jeho novej knihy mi asociuje našu najúspešnejšiu jazykovednú publikáciu *Slovenskú gramatiku* od E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca a súčasne núka niektoré porovnania. Predovšetkým je to rovnaký záujem verejnosti o tieto knihy (vydania Mistríkových prác dosiahli náklad 10.400 kusov), vo vydaniach oboch diel sa postupne odráža úroveň teoretického výskumu v danej oblasti a napokon pre Mistríkovu prácu by v budúcnosti bolo vari osožné, aby po náležitej úprave vyšla tiež ako učebnica pre pedagogické fakulty.

Slovenská štylistika, prirodzene, súvisí s predchádzajúcimi vydaniami Mistríkovej praktickej slovenskej štylistiky, ale nemožno ju považovať za tretie vydanie tohto diela, lebo je to práca kvalitatívne i rozsahom nová. Nekladiem si preto za cieľ sledovať bližšie ich vzťah.

Slovenskú štylistiku tvoria dva základné celky: I. Štýlotvorné činitele a jazykové štýly, II. Štylistické prostriedky. V prvej časti sa rozoberá jazyk a v druhej kompozícia.

Problematika základných štýlotvorných činiteľov je v súčasnosti vyriešená uspokojivo a dosť jednoznačne. U jednotlivých autorov sú odchodnosti prevažne len v detailnejšom rozčlenení základných činiteľov. Medzi subjektívne činitele sa v tejto práci radia: intelektuálna vyspelosť, temperament a povaha, sociálne zaradenie, osobné sklony, poňatie tematiky, postoj k tematike a prijímateľovi, momentálny duševný stav. Jednotlivé štýlotvorné činitele sa ilustrujú príkladmi predovšetkým z umeleckých štýlov. V tejto časti sa nenaznačuje dosť jasne, ako sa uplatňuje temperament a ako povaha (nie sú to v tejto situácii synonymá?), či sa tento štýlotvorný činiteľ prípadne neprekrýva s osobnými sklonmi. Pri štýlotvornom činiteľovi intelektuálna vyspelosť by sa mierne kultovská ukážka mohla nahradiť vhodnejším textom. K objektívnym štýlotvorným činiteľom zaraďuje autor funkciu prejavu, prostredia, jazykový materiál, kontinuitu prejavu, kontakt s adresátom, stupeň pripravenosti. Tu by si funkcia prejavu ako najdôležitejší činiteľ vyžadovala dôkladnejší a preukaznejší výklad.

Výklad o jazykových štýloch je uvedený definíciou jazykového slohu. V Mistríkovej definícii v porovnaní s väčšinou iných sa uvádza celkom náležite — popri výbere, organizácii, štýlotvorných činiteľoch — aj zreteľ na obsahové zložky prejavu. Žiadalo by sa ale jasnejšie zdôrazniť jednotiaci aspekt slohu. Použitý prívlastok „zákonitý" ho dostatočne nenavodzuje.

Objektívne štýly sa v práci rozčleňujú najprv podľa funkcie na „dorozumievacie" a „umelecké", pričom dorozumievacie sa ďalej špecifikujú podľa prostredia na štýly súkromného a verejného styku. Prax ukazuje, že termín *dorozumievacie štýly* v protiklade k termínu *umelecké štýly* nie je vhodný. U bežného čitateľa vyvoláva presvedčenie, že jazyk v umeleckých štýloch nemá dorozumievaciu funkciu. V skutočnosti tu ide o rozčlenenie na umelecké a neumelecké štýly.

Charakteristiku funkčných štýlov podáva autor tak, že najprv zisťuje účasť štýlotvorných činiteľov pri formovaní jazykových prejavov daného štýlu, potom stanovuje základné vlastnosti štýlu a napokon rozoberá príslušnú slohovú vrstvu jazyka (prostriedky lexikálne, morfologické a syntaktické). Pri každom štýle je uvedená i charakteristika jeho najdôležitejších žánrov.

Opis funkčných štýlov súčasnej slovenčiny je výstižný a každý štýl je rozpracovaný s nateraz možnou úplnosťou. V niektorých prípadoch by sa však dalo uvažovať o vhodnejšej kompozícii kapitol o slohových vrstvách. Napr. vrstva hovorového štýlu sa začína negatívnymi javmi (20), vrstva umeleckého štýlu nespisovnými prostriedkami (70). Najprv by sa mali uviesť prostriedky najdôležitejšie a najtypickejšie.

Druhá časť Slovenskej štylistiky (Štylistické prostriedky) sa začína štylistickým rozvrstvením slovnej zásoby. Štylistickú príznakovosť autor chápe širšie, osobitne sa nevyčleňuje napr. expresívnosť, emocionálnosť. Výhrady možno mať najmä k jeho chápaniu slohovej vlastnosti knižnosť a familiárnosť. Uvedené „knižné" slová (96) treba mimo kontextu považovať za neutrálne. Príklady na „familiárne" slová (105) podľa doteraz zaužívanej klasifikácie patria k vrstve ľudových alebo nárečových slov. Autor tu pripája poznámku: „V umeleckých štýloch sa používajú na charakterizovanie postáv z ľudu." Možno však obmedziť familiárne prejavy, familiárne slová len na ľudové prostredie? Pre familiárne prejavy iných spoločenských vrstiev však tieto slová nie sú typické. Najmä na túto časť sa vzťahuje upozornenie zo str. 296: „Preto, že jazyk je v neustálom vývine a ďalej preto, že jednotlivec pri hodnotení javov — i keď nechtiac — uplatňuje často svoju subjektívnu mienku, rátame s tým, že niektoré hodnotenia nebudú prijaté jednoznačne."

V morfológii je štylistickej problematiky menej. Tu postupuje autor podľa jednotlivých slovných druhov a sleduje možnosti ich slohového využitia. Pri každej gramatickej kategórii sa mu podarilo stanoviť značný počet vlastností, ktoré umožňuje slohovú diferenciáciu prejavu. Dôkladne rozpracovanú kapitolu o syntaxi robia inštruktívnou ale i pútavou rozmanité transformačné experimenty. Opis jazykových prostriedkov uzatvára kapitola o zvukových prostriedkoch, ktorú autor prvý raz začlenil do svojej štylistiky.

Nová je kapitola o kompozícii a kapitola o štatistických metódach pri štylistickom výskume. V poslednej sumuje autor výsledky doterajšieho výskumu a veľmi prezieravo naznačuje dôležitosť a použiteľnosť kvantitatívnych údajov v štylistike.

Temer vo všetkých častiach knihy sa autor zmieňuje o viacerých javoch, ktoré sa týkajú skôr normy, patria do otázok jazykovej kultúry. V súčasnosti je ich prítomnosť hádam zdôvodnená, no postupne bude osožné poznámky tohto druhu obmedzovať.

Nakoniec sa domnievame, že knihe tohto druhu by bol vecný register veľmi potrebný.

Práca J. Mistríka je dobrým uvedením do štylistickej problematiky súčasnej slovenčiny a možno ju považovať aj za solídny základ pre budúce dôkladné spracovanie slovenskej štylistiky.

J. Štibraný

A. Habovštiak, *Oravské nárečia.* Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1965, 544 strán.

Atlasové spracovanie slovenských nárečí, pre ktoré sme vykonali dotazníkový výskum na konci štyridsiatych a začiatkom päťdesiatych rokov, treba doplniť podrobným monografickým opisom väčších kompaktných nárečových oblastí. Dosiaľ sme mali takto spracované iba liptovské nárečia v rovnomennej knihe

prof. J. Stanislava. Roku 1965 k nim pribudla monografia A. Habovštiaka *Oravské nárečia.*

Kniha obsahuje hláskoslovie, tvaroslovie, tvorenie slov, nárečové texty, mapy a index.

Práca podáva obsiahly a spoľahlivý materiál z oravských nárečí stredoslovenského charakteru a súčasne s opisom jednotlivých javov zameriava sa na otázku výkladu týchto nárečí a na výklad príčin nárečovej diferenciácie. Tento výklad sa uskutočňuje nielen na základe pozorovania súčasného stavu (autor ho osobne zisťoval podľa nárečového dotazníka E. Paulinyho a J. Štolca na celej oblasti Oravy a sám tu zapísal 800 strán nárečových textov), ale i na základe štúdia dejín Oravy a na základe historického materiálu vyexcerpovaného zo starších písomných pamiatok. V máloktorej nárečovej práci sa stretáme s tak podrobne prebádaným historickým pôdorysom študovanej oblasti. Na Orave, kde sa obyvateľstvo v priebehu dejín rozmanito navrstvilo, to bolo zvlášť potrebné. Autor ukazuje, ako s históriou hospodárskych a spoločenských javov súvisia jazykové javy. Okrem toho výklad nárečových čŕt oravských opiera sa i o porovnanie so stavom v ostatných slovenských nárečiach (najmä hornotrenčianskych, východoslovenských a goralských).

Po úvode, v ktorom sa vymedzujú oravské nárečia geograficky a podáva sa úplný prehľad a kritické hodnotenie doterajších prác o nich, nasleduje druhá časť o charakteristických znakoch a rozdelení oravských nárečí. V nej sa najskôr uvádzajú znaky spoločné pre celú Oravu (10) a potom v prehľadných tabuľkách znaky, ktorými sa oravské nárečia (dolnooravské, stredooravské a hornooravské) od seba odlišujú. I v rámci týchto troch oblastí ukazuje autor ďalšie charakteristické znaky menších oblastí alebo jednotlivých dedín, napr. v dolnooravskej oblasti znaky nárečia Zázrivej, Valaskej Dubovej, na strednej Orave znaky nárečia Zemianskej Dediny, na hornej Orave znaky nárečia Oravíc, Námestova, Trstenej, Jasenice. Spresnil tak doterajšie členenie oravských nárečí.

Tretia kapitola obsahuje hláskoslovie. Po krátkom opise systému samohlások sa tu vcelku tradične opisujú jednotlivé hlásky — ich výslovnosť a funkčné zaťaženie. Hláskam typickým pre Oravu (*ä*, dvojhlásky) sa venuje zvýšená pozornosť; podobne i prozodickým vlastnostiam (kvantita, rytmické krátenie, intonácia a prízvuk). Zo spoluhlások sú najpodrobnejšie spracované spoluhlásky *l — ľ, ď, ť, ň,* slabičné *l, r, ĺ, ŕ, v,* a *ʃ*. Dobre sú zachytené i zákony o radení hlások a kombinatórne zmeny hlások v slabike *u̯* slove (spodobovanie, splývanie, zjednodušovanie spoluhláskových skupín, zmeny v mieste artikulácie, asimilácie na diaľku, metatéza).

Tvoreniu slov sa dosiaľ v dialektológii nevenovala primeraná pozornosť. Obchádzala sa tak jedna z dôležitých stránok, ktoré výrazne charakterizujú nárečia. Dokazuje to i IV. kapitola Habovštiakovej práce. Bez nej by obraz oravských nárečí nebol úplný. Popri opise jednotlivých slovotvorných prvkov dbá i na ich frekvenciu. Najpodrobnejšie je opísané tvorenie slovies (slovesá odvodené od podst. mien, príd. mien, prísloviek a zámen, od slov onomatopoického a expresívneho charakteru, slovesá odvodené od slovies príponou *-a-, -va-, -úva-, -ova-,* predponou, dvoma predponami). Pri tvorení slov mohol autor viac prizerať i na významovú stránku odvodzovacích základov (napr. na str. 153 substantíva odvodené od trpných príčastí, ako *nenažraňec, otrhaňec, zakrpaťeňec,* zaradil medzi odvodeniny adjektív) a pri opise lepšie využiť poznatky z kapitoly o hláskosloví, najmä zákony o radení hlások. Napr. augmentatívna prípona *-isko* v slovách typu *nosisko, ďieu̯čisko* je odôvodnená fonologicky, lebo v slovách typu

*nossko, *ďieučsko by boli neprípustné skupiny spoluhlások *ssk, učsk,* kým v slove *chlapisko* ide o iný dôvod, preto je tu i kolísanie *chlapisko/chlapsko* (str. 155). Trochu nezvyčajné je i zaradenie kapitoly o tvorení slov medzi hláskoslovie a tvaroslovie. Autor takýmto zaradením sledoval asi ten cieľ, že isté slovotvorné typy sa ohýbajú podľa rovnakých vzorov a to skracuje vysvetľovací aparát v morfológii.

Najväčšia kapitola (V., str. 202—317) spracúva morfológiu oravských nárečí. Rozoberá formálnu a (čiastočne) významovú stránku ohybných i neohybných slovných druhov. Svojimi dokladmi, ich usporiadaním a výkladom sa zaraďuje medzi najlepšie kapitoly. Najviac miesta zaberajú základné slovné druhy: podst. mená a slovesá. Pri podst. menách si zasluhujú pozornosť hlavne výklady o pádových príponách nom. pl. mask. živ., gen. pl. mask., gen. pl. fem. a neutier. Pri nom. pl. muž. osobných substantív autor správne kvalifikuje príponu *-i* ako základnú a kolektívne prípony *-ä/á/a, -ovä/-ové/-ovia* ako sekundárne. Oblasť sekundárnych prípon vyčerpávajúco vymedzuje pomocou fonologických, slovotvorných a jednotlivo i pomocou sémantických kritérií. Pri gen. pl. mask. rozoberá zemepisné a funkčné rozptýlenie prípon *-ou, -uof, -of, -och, -í, -íx.* Na genitíve pl. feminín a neutier v oravských nárečiach je pre slovakistov a slavistov vôbec zaujímavá nielen kvalita vkladných vokálov (frekventovanosť tvarov typu *šaták, jadár*), lež hlavne veľká frekvencia bezpríponových tvarov vôbec, ktoré sú dokonca i pri spoluhláskových vzoroch *dlaň, kosť, mater* (typ *mnoho horáreň, matier*).

Proti množstvu výstižných definícií stoja osihotené prípady, kde sa autorovi nepodarilo zistiť sily, ktoré hýbu tvarovou stránkou jednotlivých vzorov. Napr. pri vzore *kosť* (str. 228) nevyhovuje úzke fonologické kritérium (t. j. okolnosť, že sa podľa tohto vzoru skloňujú slová zakončené na *-ť*, lebo na predchádzajúcej strane sa mnoho takýchto slov zaraďuje ku vzoru *dlaň).* Presnejšie tu je slovotvorné kritérium, t. j. ohľad na to, že vzor *kosť* konštituujú hlavne abstraktá s príponou *-osť.* Pri vzore *mesto* nie je vhodné fonologické kritérium (slová zakončené na -o) klásť na jednu úroveň so slovotvornými kritériami. Fonologické kritérium celkom presne vymedzuje tento vzor samo, slovotvorné kritérium možno pridať nanajvýš pri augmentatívach typu *chlapčisko,* aby sa pomocou neho dalo poukázať v nom. pl. na kolísanie *xlapčiská/xlapčiskovä/ia.*

Pri skloňovaní adjektív súhlasíme s autorovým rozlišovaním iba dvoch vzorov: so vzorom pre zložené skloňovanie *(dobrí)* a vzorom pre menné skloňovanie *(ocou/f),* keďže sa v nárečí v podstate zotrel rozdiel medzi tvrdými a mäkkými adjektívami.

Časovanie slovies v oravských nárečiach je veľmi blízke stavu spisovného jazyka, preto pri jeho opise vyhovuje diferenciačný spôsob spracovania.

Že autor abstrahoval svoje závery z rozsiahleho materiálu, to jasne vidieť i na neohybných slovných druhoch. Tie v nárečových monografiách obyčajne dopadnú veľmi stručne pre nedostatok dokladov, tu však sa im dostalo primeranej pozornosti a miesta. Autor rozpracoval najmä citoslovcia a častice, ktoré sa tradične obchádzajú. V partii o citoslovciach sa sústredil najmä na vôľové (on ich nazýva rozkazovacie) citoslovcia a upozornil dialektológov na túto bohatú oblasť jazykového materiálu. Podobnú bádateľskú robotu vykonal i pri časticiach (311—317). Tie rozdelil takto: modálne slová, vydieľacie alebo obmedzovacie častice, opytovacie častice, žiadacie častice, emocionálno-expresívne častice, prisviedčanie a zápor.

Pohľad čitateľa na slovné druhy a na rozmanité problémy pri nich obohacuje

a rozširuje autor mnohými listinnými dokladmi zo starších štádií oravských nárečí v poznámkach pod čiarou. Táto historická perspektíva nárečových javov patrí ku kladom práce.

Ďalšie dve kapitoly informujú o postavení oravských nárečí medzi slovenskými nárečiami a o hospodársko-spoločenských podmienkach vzniku a utvárania oravských nárečí.

Knihu uzatvárajú preukazné texty z priameho výskumu a mapová príloha s javmi, ktorými sa oravské nárečia diferencujú.

Do práce nie je zahrnutá syntax a slovník. Ďalej tu chýba spracovanie oravských goralských nárečí. Tieto časti ostávajú pre autora úlohou do budúcnosti.

Monografia Oravské nárečia má význam i s ohľadom na práce vydané o Orave v Poľsku. Krakovská univerzita založila osobitnú sériu Studia Orawskie, v ktorej vychádzajú práce zacielené na štúdium Oravy.

V monografii Oravské nárečia autor zozbieral, utriedil a vysvetlil nárečové javy na úrovni požiadaviek súčasnej jazykovedy. Práca poskytuje slavistovi spoľahlivé informácie na rozmanité ciele.

J. Oravec

TECHNIKA A ŠPORT — A JAZYK

Časopis Technika a šport je orgánom Slovenského výboru Sväzarmu. Vydáva ho Vydavateľstvo časopisov Ministerstva národnej obrany. Obsahovo je nesporne zaujímavý a pútavý a graficky je tiež príťažlivý. Horšie je to s jazykom tohto časopisu. Všimli sme si jazykovú stránku 2. čísla z r. 1966 (roč. 2). Preberieme jednotlivé nedostatky hláskoslovné, pravopisné, lexikálne a gramatické.

Mäkké *ľ* sa v niektorých prípadoch zanedbáva, kým v iných prípadoch naopak je namiesto spoluhlásky *l*: *lstivý* (7), *stavitelné* (10), *nemýlte sa* (11), *sveteľných* (5), *sveteľné* (5), *celkom vypredaný* (13), *odkašľal si* (14). Správne sú podoby *ľstivý* (derivát slova *lesť* s mäkkým *ľ* pred *e*), *staviteľný*, resp. *nastaviteľný* (pozri *Slovník slovenského jazyka IV*, Bratislava 1964, 238), *nemýľte sa* (od slovesa *mýliť sa* s mäkkým *ľ* pred *i*), *svetelný* (derivát slova *svetlo* so spoluhláskou *l*), *celkom* (od slova *celok*), *odkašľal si*. Poznamenať treba, že na str. 10 sa uvádza aj podoba *staviteľnú* s mäkkým *ľ*; táto podoba je správna z hľadiska mäkkého *ľ*, ale inak aj túto podobu treba nahradiť podobou *nastaviteľnú*. — Nesprávnosti sú ďalej v kvantite niektorých slov: *pérovania* (2), *válcami* (2), *želatinovú* (2), *želatinovú*, *želatinové* (3), *válcov* (4), *boxérské* (4; !), *púzdre* (6; dvakrát), *púzdro* (6), *zlýhal* (7), *kľúčiarovi* (14), *kokainu* (15). Správne sú podoby *perovania*, *valcami*, *želatínovú*, *želatínové*, *valcov* (na str. 2 sa inak uvádza správna podoba *valec*), *boxerské*, *puzdre*, *puzdro*, *zlyhal*, *kľučiarovi*, *kokaínu*. — Rytmický zákon sa porušuje v týchto prípadoch: *otáčiek* (2), *otáčkách* (2), *prijímá* (12), *zhliadnúť* (13), *odhliadnúc* (13). Správne sú podoby: *otáčok* (táto podoba sa správne uvádza na str. 9), *otáčkach* (pri žen. podst. menách vzoru *žena* nemôžu byť v lok. pl. dve dĺžky za sebou), *prijíma* (pri slovesách vzoru *volať* sa zachováva rytmický zákon), *zhliadnuť*, *odhliadnuc* (v neurčitku a v prechodníku slovies vzoru *padnúť* sa rytmický zákon zachováva).

Nesprávne sa píše *y* miesto *i*: *blíži sa (k) siedmym tisícom ton* (14). Správna podoba je tu *siedmim*; ide tu totiž o základnú číslovku, nie radovú. V tomto prípade však môže ísť aj o prostú tlačovú chybu; neraz je ťažké určiť, či ide

o tlačovú chybu a či o pravopisný alebo iný jazykový nedostatok, pretože nedostatkami všetkého druhu číslo doslova oplýva. — Nesprávnosti sú aj v písaní niektorých cudzích slov: *Tatry pre Marathón de la Route* (2—3), *v Elisejskom paláci* (15), *messieur André Boisson* (15). Správne sú podoby *Marathon* (dĺžka *vklzla* zo slovenskej podoby *maratón*), *Elysejský, monsieur* (táto podoba sa inak na str. 15 uvádza). — Chyby sú ďalej v písaní veľkých písmen: *prístroja Abbé Coselliho* (2), *zapisuje sa na Univerzite v Bonne* (7), *chvála allahovi* (12). Správne sú podoby: *abbé* resp. *abbého* (toto slovo nemožno tu hodnotiť ako súčasť vlastného mena, preto sa má písať s malým písmenom), *univerzite* (samotné pomenovanie *univerzita* sotva vystupuje ako vlastné meno tejto inštitúcie), *Allahovi* (na str. 16 je správna podoba tohto mena s veľkým začiatočným písmenom; ide o meno boha u mohamedánov, preto ho musíme písať s veľkým začiatočným písmenom, ako napr. mená *Všemohúci, Ukrižovaný* a pod.). — Nesprávne sa oddelene píšu niektoré slová odvodené od spojení slov, hoci sa majú písať dohromady: *desať percentné* (2), *niekoľko mesačná* (6), *štrnásť ročnej* (8); nesprávne sa oddelene píšu aj niektoré príslovky, ktoré vznikli z predložkových spojení: *do nedávna* (10), *spredu, zo zadu i zo strán* (12), *aby sa čo najskôr stal aspoň z časti skutočnosťou* (13). V týchto prípadoch mali byť tieto podoby: *desaťpercentné* (ide o odvodeninu od spojenia slov *desať percent*, nie o spojenie slova *desať* s príd. menom *percentný), niekoľkomesačná* (odvodenina od spojenia slov *niekoľko mesiacov), štrnásťročnej* (k spojeniu slov *štrnásť rokov), donedávna* (píše sa ako príslovka dohromady), *zozadu, sčasti* (tu nejde o predložku *z* v spojení s genitívom subst. *časť*, ale o príslovku *sčasti* vo význame „čiastočne"). — Chyby sú pri rozdeľovaní slov: *zač-ne* (5), *pot-rebné* (5), *ob-ranným* (7), *okam--žite* (14). Správne sú podoby *za-čne* (je tu predpona *za-;* porov. slovesá *počať, načať* s delením *po-čne, na-čne* a pod.), *po-trebné* (predpona *po-*), *o-branným* alebo *obran-ným* (je tu predpona *o-*, nie *ob-;* delenie *o-branným* sa inak v Pravidlách slovenského pravopisu neodporúča, lepšie je delenie *obran-ným*), *oka--mžite* (v prvej časti slova je slovo *oka-*). — Najviac chýb a nedostatkov je azda v interpunkcii. Čiarka sa zbytočne píše v týchto prípadoch: *Dá sa o tom hovoriť ostro, aj lyricky, najlepšie však, nehovoriť vôbec* (8—9), *Pri streľbe na pohyblivý cieľ (bežiaci diviak, srne (!) alebo jeleň), sú potrebné dve kamery* (13), *Patrí medzi ne aj tento prvý raz uverejňovaný prístroj, umožňujúci vidieť vzdialený (L) cieľ* (1), *Nemalou mierou do tejto zbierky prispeli autori, zaoberajúci sa motorizmom* (8), *To sú vcelku dojmy, ovládajúce každého motoristu* (8—9), *Hlasom, o poznanie menej formálnym, ma uistil, že urobí (,) čo je v jeho silách* (12). Príslovkové určenie neoddeľujeme vo vete čiarkou; rovnako neoddeľujeme čiarkou tesné prívlastky, ako je to vo vyššie uvedených prípadoch. Inokedy sa čiarka nepíše (čo je častejší prípad), hoci by sa správne mala písať: *Prístrojová doska je mäkko vyložená a doplnená potrebnými prístrojmi (,) ako napr. otáčkomerom, tlakomerom oleja* (2; pred príkladmi ako voľnými prístavkami píšeme čiarku), *Bravó(,) tréner!* (10; citoslovce *bravó* oddeľujeme čiarkou), *Samozrejme(,) aj takéto optické televízne zariadenie je spojené so značnými finančnými nákladmi* (13; časticu *samozrejme* oddeľujeme čiarkou), *Zima bola(,) až tak prašťalo* (8; tu ide o dve vety, ktoré treba oddeliť čiarkou), *Elektrónkové zosilňovače sa už vtedy bežne používali(,) a tak fotoelektrický článok získal konečne uplatnenie* (3; spojenie *a tak* má dôsledkový význam, píšeme pred ním čiarku), *Nezáleží príliš na tom, či je ojničné oko iba silnejšou vrstvou medené(,) alebo má ojnica bronzové púzdro* (!) (6; pred spojkou *alebo* v súvetí píšeme čiarku), *Pokiaľ bol Jozef Goebbels praktickým katolíkom, bol práve taký 150*

percentný(,) ako bol neskoršie 150-percentný nacista (7; vedľajšiu vetu treba oddeliť čiarkou), *Berte to(,) ako chcete* (11; vedľajšia veta uvedená spojkou *ako* sa oddeľuje čiarkou), *Nuž berte to(,) ako chcete* (11; rovnaký prípad), *Bol šikovnejší(,) než si mysleli jeho priatelia* (8; pred porovnávacou spojkou *než* píšeme čiarku, keď za ňou nasleduje celá vedľajšia veta), *Žiaľ, taká pomôcku(,) ako je „Holanďan"(,) majú len dve autoškoly* (11; vedľajšia veta uvedená spojkou *ako* sa celá oddeľuje čiarkami), *Nepodarilo sa mi ani vypátrať(,) ako tento pojem vlastne vznikol* (12; tiež vedľajšia veta), *Pre zaujímavosť spomenieme poľskú verziu „Super–Kasper–Akrobat", ktorú si upravil z typu Z 26 známy poľský akrobat Stanislav Kasperek(,) a maďarskú verziu „Bukfenc"* (10; vedľajšiu vetu, uvedenú spojkou, vzťažným zámenom *ktorú* oddeľujeme aj na konci čiarkou), *Odkašľal si(!), pozrel na hodinky ako človek, ktorého je čas veľmi vzácny(,) a povedal...* (14; tiež vedľajšia veta; okrem toho sa mal použiť slovosled *ktorého čas je...*), *Potom Lustig vysvetlil, búchajúc päsťou na kožený obal(,) v ktorom boli prázdne papiere, že stavba Eiffelovej veže stála vyše sedem miliónov frankov* (14; pred vzťažným zámenom *ktorý* píšeme čiarku), *Čo ma však najviac prekvapilo(,) bolo, že sa na tieto „jazdy smrti" pozerali experti* (11; podmetovú vetu uvedenú vzťažným *čo* oddeľujeme čiarkou, porov. *Čo sa vlečie, neutečie), Zažil počas vysokoškolských štúdií ešte i tretí podstatný prelom, keď sa najprv odvrátil od katolicizmu, pretože nezniesol katolícky duševný patronát(,) a potom od marxizmu, pretože ho nepochopil* (7; vedľajšia veta so spojkou *pretože* sa oddeľuje čiarkou), *Skončil poradu s poznámkou, že je pozvaný na coctail party k americkému veľvyslancovi(,) a požiadal prítomných, aby poslali svoje ponuky* (14; vedľajšia veta uvedená spojkou *že* sa na konci oddeľuje čiarkou), *Upozornil prítomných, že má málo času, lebo ho čakajú v Elisejskom (!) paláci(,) a očistil si cviker* (15; vedľajšia veta), *Urobí(,) čo je v jeho silách* (12; vedľajšia veta uvedená spojkou *čo*), *Aby bolo možno priblížiť terč väčšiemu okruhu prizerajúcich(,) urobil profesor dr. W. Heimann z NSR počas medzištátnych streleckých pretekov zaujímavý pokus* (13; vedľajšia veta s *aby* sa musí oddeliť čiarkou). — Nenáležité je niekedy používanie čiarky namiesto pomlčky v prípade oddeľovania vloženého výrazu, napr.: *Prvý z nich — Victor Lustig, pricestoval do New Yorku* (14; ak sa pomlčka kladie pred vložený výraz, má byť potom aj za ním namiesto čiarky), *Keď sme na začiatku nemali skoro nič — myslím na odkaz súkromných autoškôl, nastal obrat* (11; vložená veta sa tu tiež mala oddeliť na konci pomlčkou, nie čiarkou, pretože pomlčka je pred vloženou vetou). Nejednotne sa píše, resp. nepíše spojovník: *Pokiaľ bol Jozef Goebbels praktickým katolíkom, bol práve taký 150 percentný(,) ako bol neskoršie 150-percentný nacista* (7); za správnejšie pokladáme písať v takýchto a podobných prípadoch spojovník. — Nedostatok nachádzame aj pri prepise z azbuky do latinky: *Krylja rodiny* (10). Správne sa malo prepísať *Kryľja rodiny* (ide o *l* s mäkkým znakom, teda *ľ*).

V slovnej zásobe sa použili niektoré nesprávne výrazy. Hojné je tu používanie typických výrazov z administratívneho a technického slangu: *Úspech sa dostavil príliš skoro* (8; *ukázal sa, prejavil sa*), *Už názov typu hovorí, že sa jedná o dvojdverový automobil* (4; *ide o...*), *Táto stať nepojednáva o príčinách zadierania* (6; *v tejto stati sa nehovorí, nepíše, stať nehovorí, v stati sa nepreberajú príčiny...*), *Je to vylepšený typ* (10; *zlepšený*); inak na tejže strane sa správne používa slovo *zlepšenie*. Tieto prípady tesne súvisia s násilne poslovenčenými českými výrazmi a inými bohemizmami, neraz s obľubou používanými tzv. strednými kádrami ako prostriedok „vyššieho" vyjadrovania sa: *Spôsobuje majiteľom*

vozov Š 1000 MB u nás značné potiaže (5; *ťažkosti*), *Pri dvojtaktových cestovných motoroch robí niekedy uloženie piestového čapu v ojnici značné obtiaže* (6; *ťažkosti* — ako pri slove *potiaže*), *Dokonca ich v mnohom aj predčí* (5; *prevyšuje, má pred nimi mnohé prednosti*), *Ráža 7,62 mm* (4; *kaliber*), *má rážu 7,62 mm* (4), *z celej rady hliníkových zliatin* (6; *radu*), *rada konštrukcií* (10; *rad*), *rada lietadiel* (3), *ješitného Jozefa* (7; *márnomyseľného*), *riaditkami svojho stroja* (8; *volantmi*), *smečka bavorákov* (8; *svorka*), *socialistických zemí* (10; *krajín*), *v zemi ľudí nadmieru slušných* (12; *krajine*), *najčastejšou závadou* (6; *chybou, nedostatkom*), *Predstavte si, že mu vôbec nevadilo* (11; *neprekážalo, bolo mu to jedno*), *neukáznených vodičov* (11; *nedisciplinovaných*), *zbŕklou jazdou* (11; *pochabou, nerozvážnou, splašenou;* okrem toho v slove je nenáležité dlhé *ŕ* namiesto *r*), *závada na vozidle* (11; *chyba, porucha*), *ovšem, že áno* (12; *pravdaže, samozrejme, ale hej*), *bezvadnej funkcie* (5; *bezchybnej*), *vady svojho výzoru* (14; *nedostatky*). Nesprávne sa tu používajú nezvratné slovesá namiesto zvratných: *Sezóna skončila* (8; *skončila sa*), *Tým však zďaleka nekončí prehľad ďalších modifikácií Trénera* (10; *tým sa však zďaleka nekončí...*). Štylisticky nevhodné je používanie slova *orgán* na označenie osoby: *Bezprostredne po nehode prišiel k nemu orgán* (11). Správne sa tu malo hovoriť o *príslušníkovi VB* alebo o *dopravnom strážnikovi*. Používa sa tu zastaraný výraz *Francia: vo Francii* (10; dnešný bežný spisovný výraz je *Francúzsko*). Použitie niektorých slov je azda nevhodné z hľadiska významu, o ktorý autorovi v danom prípade išlo: *Ísť so Scheideggerom znamenalo prejsť do Švajčiarska a väčšiu polovicu roka sa pretĺkať po mestách kontinentu* (9; tu najskôr malo byť sloveso *potĺkať sa;* sloveso *pretĺkať* sa má význam „ťažko sa dostávať dopredu, prebíjať sa", o čo tu zrejme nejde, ale skôr o neustále vandrovanie, putovanie po mestách), *Veľa sa začal uplatňovať aj výcvik pomocou filmov* (11; *hojne, hodne, vo zvýšenej mierе*).

Nesprávny je derivát *zosilovač: zosilovačmi* (2). Správna je podoba *zosilňovač*, ktorá sa uvádza na str. 3 (inak na str. 2 sa správne používa podoba *posilňovač*). Výraz *tvrďák* ako štylisticky príznakový sa mal aspoň použiť v úvodzovkách (9).

Všimnime si ďalej niektoré tvaroslovné nedostatky. Nevhodne sa tu používa tvar *piestu* (6) v gen. sg. namiesto tvaru *piesta*, hoci na tejže strane je dvakrát použitý aj správny tvar *piesta*. Nevhodne sa používa tvar *tréneri* (životný) pri substantíve označujúcom neživotnú vec: Doterajší tréneri *mali motor Walter-Minor 6-III* (3; rozumej lietadlá typu Tréner). Správne malo byť: *doterajšie trénery*. Nesprávna je pádová prípona *-u* v lok. sg. subst. *hotel: v hotelu* (14), *hoci* už na str. 15 je správny tvar: *v hoteli*. Používa sa tu substantívum „splň" ako ženské podst. meno namiesto tvaru *spln* (muž. neživ. podst. meno): *v deň splne* (16), *do splne* (16). Správne tu mal byť tvar *splnu*. (Poznamenávame, že v slovenčine je síce aj podoba *splň*, ale aj tá je mužským podst. menom; inak táto podoba je zastaraná. Pozri SSJ IV, 167.) Pri tvare *srne* ide najskôr o banálnu tlačovú chybu: *Pri streľbe na pohyblivý cieľ (bežiaci diviak, srne alebo jeleň), sú potrebné dve kamery* (13; najskôr tu mal byť tvar *srnec*). Nesprávne sa používa tvar gen. sg. *cirkve* (7) namiesto *cirkvi*. Nesprávny je tvar akuz. pl. *štúdia* (7) namiesto *štúdiá*. Nesprávny je tvar *stihnul* namiesto *stihol* (12; pri slovesách vzoru *padnúť* sa tvar minulého času tvorí pomocou *-l* s vkladným *o*). Subst. *apartmán* sa tu neskloňuje: *v jeho hotelovom apartmán* (15). V dnešnej spisovnej slovenčine sa však toto slovo skloňuje ako muž. neživ. podst. meno, o čom sa možno presvedčiť v slovníkoch. Na inom mieste nachádzame v časopise akýsi popletený tvar *apartamente: poslanecké apartamente hotela Crillon* (14). Nesprávne sa tu v slovenskom kontexte uplatňuje pôvodné skloňovanie českého

názvu: *štadión v Plzni-Lobzích* (13). Tu sa mal použiť tvar *Lobzoch* alebo *Lobzách* (rod tohto mena nám nie je bližšie známy; v každom prípade však názov v slovenskom kontexte nemožno skloňovať s českými príponami). Namiesto slovesnej podoby *splňovala* by sme radšej videli podobu *splňala: splňovala požiadavky* (5). Namiesto slovesného tvaru *zalietavajúcich* má byť tvar *zalietavacích: úspech zalietavajúcich skúšok* (10; ide o skúšky zalietavania lietadiel).

Nesprávne sa tu používa nominatív namiesto inštrumentálu pri slovese *stať sa: Stali sa majstri sveta* (9; *majstrami sveta*). V prípade: *Stretnutie kozmických lodí Gemini 6 a 7 bol veľký historický okamžik* (2) sa mala uplatniť zhoda so substantívom *stretnutie* ako podmetom, a nie zhoda so substantívom v prísudku. Správne je teda znenie: *Stretnutie kozmických lodí Gemini 6 a 7 bolo veľkým historickým okamžikom* (okrem toho po slovese *byť* treba dať substantívum do inštrumentálu). Nie veľmi vhodný je slovosled v tomto prípade: *Odkašlal si* (!), *pozrel na hodinky ako človek, ktorého je čas veľmi vzácny* (14; skôr *ktorého čas je veľmi vzácny*). Nesprávnosti nachádzame pri používaní niektorých predložiek: *Je to opäť vzduchom chladený osemválec s válcami (!) do V o objeme 2472 cm*^{3} (2; *s objemom*), *A s týmto naším novým univerzálnym guľometom sa môžeme stretnúť u motostreleckých a iných jednotiek* (4; *v motostreleckých a iných jednotkách*), *U športových motocyklov je ďalšou nevýhodou ťažké poškodenie pri zadretí* (6; *pri športových motocykloch*), *U všetkých týchto zliatin je však dôležité starnutie* (6; *pri*), *ako u normálneho vozidla* (11; *ako na normálnom vozidle*), *U typu Z-326 vymenil pôvodný motor* (10; *pri type, na type*), *za tri minúty môžem byť dole* (12; išlo však o to, že chcel byť o tri minúty dole), *Do ktorého som si pred zaspaním vryl „za chvíľu ťa zobudí telefón“* (12; *o chvíľu*), *Slúži len k najhrubšej orientácii* (6; *na najhrubšiu orientáciu*), *ktorá sa uvádza v návodoch k obsluhe voza* (5; *na obsluhu*), *s prihliadnutím k vysokému otepleniu súpravy* (5; radšej *s prihliadnutím na*), *vzhľadom k tomu* (5; *vzhľadom na to*). Nesprávne sa tu používa spojka *kedy* namiesto *keď: To už mal 26 rokov, vek, kedy sotva koho napadne myšlienka začať vážne iný šport* (8; *keď*), *Od roku 1947, kedy vzlietol prvý Zlín Z-26 „Tréner“, vyrobili pekný rad typov* (3; *keď*).

Nakoniec sú tu aj početné tlačové chyby (tlačovými chybami budú azda aj niektoré z tých, čo sme vyššie uvádzali, nedá sa to však vždy presne určiť): *doplnit* (6; *doplniť*), *s bezpečnostnými upínacími pásmy* (2; *pásmi*), *pri psychologickom rozpytvaní* (7; *rozpitvaní*), *profesor dr. Heimanna jeho štáb použili televíznu snímaciu kameru* (13; *Heimann a jeho štáb*), *Združuje leteckých športovcov celéh sveta* (10; *celého*), *Na oboch bokoch majú mostatné osvetlenie* (2; *samostatné*).

Na záver nepodávame hodnotenie jazykovej úrovne rozoberaného čísla časopisu Technika a šport, ale pripomenieme len toto: V tiráži čítame, že o grafickú úpravu časopisu sa stará Jozef Drozd. Otázka znie: Stará sa niekto o jazykovú stránku a či jazykovú úpravu príspevkov v tomto časopise? Nazdávame sa, že odpoveď nie je potrebné ani podávať. Materiál hovorí celkom výrazne.

L. Dvonč

VÝSKUM CHOTÁRNYCH NÁZVOV V MAĎARSKU A U NÁS

Koncom r. 1964 vyšla v Maďarsku toponomastická monografia *Zala megye földrajzi nevei* (Zalaerszeg 1964) ako výsledok súpisu chotárnych názvov z celého územia tejto stolice. Je to prvá z radu monografií, ktoré majú zachytiť v úplnosti bohatstvo chotárnych názvov na maďarskom území.

Monografia je výsledkom práce stovák spolupracovníkov z radov učiteľov, pracovníkov verejnej správy, agronómov i kňazov, ktorí vypĺňali súpisový dotazník v jednotlivých obciach. Po zhromaždení vyplnených dotazníkov sa zozbierané údaje ešte overili a doplnili. Práca explorátorov sa honorovala sumou 100—150 forintov za vyplnenie dotazníka z jednej obce. Pozoruhodná a príkladná je rýchlosť. Roku 1962 začali so súpisom a r. 1964, teda o dva roky už vyšla spracovaná monografia, ktorá obsahuje do 30 000 chotárnych názvov z 260 obcí jedného administratívneho celku (s rozlohou územia asi 300 000 ha).

V monografii sa samostatne uvádza toponymický materiál z jednotlivých obcí. Udáva sa ľudové znenie názvu obce, rozloha chotára, počet obyvateľov, všetky názvy z intravilánu a extravilánu obce v nárečovom znení (úradné názvy a názvy z nových katastrálnych máp v zátvorkách) s fyzicko-zemepisnými a inými údajmi, meno explorátora a mená i vek jeho informátorov. Údaje dopĺňa náčrt chotára s číslami, pomocou ktorých sa lokalizujú jednotlivé názvy. Po takto spracovaných údajoch zo všetkých obcí je abecedný index všetkých v monografii sa nachádzajúcich názvov.

Autori si nekládli za cieľ z jazykového alebo iného hľadiska spracovať zozbierané názvy, podať ich genézu alebo štruktúrnu či inú analýzu, nepoužili ani materiál zo starších ankiet, zo starých máp a písomností. Išlo im len o zachytenie a fixovanie dnes žijúcich chotárnych názvov. Takýto postup, i keď vyzerá na prvý pohľad zjednodušujúci, bol odôvodnený. V Maďarsku totiž tak isto ako u nás v období prestavby vidieka a prechodu ku kolektívnemu hospodáreniu mnohé chotárne názvy vychádzajú z používania a strácajú sa, zanikajú. Musí byť teda prvoradou a neodkladnou úlohou zozbierať ich a zachrániť pred tým, aby vypadli spomedzi kultúrnych hodnôt národa.

V Čechách sa podobným spôsobom zbiera toponymický materiál už niekoľko rokov, rovnako aj na Morave.

Na území Slovenska sa v minulosti uskutočnilo niekoľko súpisových akcií s rôznym zameraním a rôznymi výsledkami. Spomenúť treba aspoň anketu F. Pestyho z rokov 1864—1865, ktorá sa uskutočňovala na celom území bývalého Uhorska, a dotazníkovú akciu Muzeálnej slovenskej spoločnosti z prelomu 19. a nášho storočia. Dotazník z ankety Muzeálnej slovenskej spoločnosti, ktorý vytlačili v 3000 exemplároch, mal 12 strán a obsahoval otázky nielen z oblasti toponymie, ale aj z oblasti pomenúvania osôb, otázky o zamestnaní obyvateľstva, o histórii obce, o miestnych povestiach a i. Akcia sa nestretla s veľkým úspechom, v archíve Slovenského národného múzea sa nachádzajú toponymické údaje asi zo 400 obcí, najviac zo severného a stredného Slovenska.

Všetky staršie súpisové akcie mali za cieľ iba názvy spísať. Dnes pri súpisoch chotárnych názvov sa kladie požiadavka získať nielen názov, ale aj fyzicko-zemepisné údaje o teréne a o pôde, miestne údaje o pôvode a o používaní názvu a čo najpresnejšiu jeho lokalizáciu.

Nie je nijakou náhodou, že Slovenská onomastická komisia, ktorá sa utvorila pri Ústave slovenského jazyka SAV na konci r. 1964, stanovila ako jednu z naj-

poprednejších a najdôležitejších úloh uskutočniť v najbližších rokoch súpis chotárnych názvov na celom území Slovenska. Požiadavka vychádza zo skutočnosti, že sa množstvo chotárnych názvov každým rokom stráca a spolu s nimi sa stráca množstvo cenných údajov o starom osídlení a o migračných pohyboch obyvateľstva, o starých spôsoboch hospodárenia, o niekdajšom pestovaní rastlín, ktoré sa dnes už pestujú zriedka alebo sa u nás už vôbec nepestujú, o sociálnej výstavbe niekdajšej spoločnosti ap.

S organizovaním dotazníkovej akcie súpisu chotárnych názvov na Slovensku sa začalo koncom r. 1965. Obrátili sme sa na miestne národné výbory so žiadosťou, aby navrhli niekoho zo starších obyvateľov obce, kto by vedel a chcel súpis svedomite a zodpovedne vykonať. Navrhnutým spolupracovníkom z radov učiteľov, osvetových pracovníkov, pracovníkov jednotných roľníckych družstiev a národných výborov i miestnych kňazov posielame podrobné pokyny a dotazníky. Ďalšími spolupracovníkmi pri súpisovej akcii budú vysokoškoláci, najmä poslucháči pedagogických fakúlt.

Do dotazníka treba vpísať všetky v obci všeobecne známe názvy, aj názvy, ktoré poznajú už len najstarší občania, roľníci, horári či lesní robotníci, aj názvy zo starších katastrálnych máp, miestnych kroník a iných prameňov, ktoré sa už nepoužívajú. Dotazník má tri časti. Prvá má obsahovať názvy z intravilánu obce (názvy miestnych častí, ulíc, studní, osád), druhé názvy z extravilánu (názvy polí, lúk, pasienkov, hôr, terénnych útvarov a vodstva), tretia názvy honov JRD (v niektorých prípadoch vznikli nové názvy, inak možno pozorovať, ktoré zo starších názvov sa uchovali a ktoré sú odsúdené na zánik). Pri každom názve treba uviesť fyzicko-zemepisné údaje o druhu, tvare, polohe, o akosti pôdy, miestne ľudové vedomosti o pôvode názvu, údaje o používaní názvu alebo o prameni, z ktorého bol vzatý, a napokon údaje o lokalizácii názvu (parcelné čísla z katastrálnej mapy). Doporučuje sa urobiť náčrtok chotára s naznačením lokalizácie jednotlivých názvov.

V prvej etape výskumu treba chotárne názvy svedomite spísať. Pre ich ďalšie spracúvanie hodne podnetov dáva spomínaná maďarská monografia a veľmi poučné budú skúsenosti z iných europských krajín, kde je toponymický výskum v pokročilejšom štádiu.

Napokon pozývame a vyzývame ku spolupráci aj čitateľov Slovenskej reči.

M. Majtán

ROZLIČNOSTI

Akkra — „akkerský", či akkriansky? — V súvislosti s vojenským prevratom v Ghanskej republike vo februári t. r. sme sa častejšie stretávali na stránkach našej tlače s názvom hlavného mesta Ghany a s prídavným menom k tomuto názvu. K názvu *Akkra* sa tu používalo príd. meno „akkerský". Jazykový rozbor tejto formy ukazuje, že v spisovnej slovenčine podoba „akkerský" nie je opodstatnená.

Pri zisťovaní, ako sa má tvoriť tvar príd. mena od názvu *Akkra,* treba vyjsť zo zakončenia tohto mena. Pred koncovým *-a,* ktoré tu má platnosť pádovej prípony nom. sg., je zdvojená spoluhláska *k* a spoluhláska *r.* Spoluhláska *k* je tzv. párová spoluhláska, ďalšia spoluhláska, spoluhláska *r* je nepárová, sonórna. Podobné názvy, ako je názov *Akkra,* predstavujú napr. vlastné mená *Nitra, Modra, Žehra;* aj v nich ide o spojenie nepárovej a sonórnej spoluhlásky pred koncovým *-a.* V týchto prípadoch netvoríme príd. meno priamo od miestneho názvu, ale od mužského obyvateľského mena. Obyvateľské mená od uvedených miestnych názvov sa tvoria pomocou prípony *-an* (pozri napr. Š. Koperdan, *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov,* Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk, Bratislava 1958, 103). Príd. meno dostávame pripojením prípony *-ský* k obyvateľskému menu, pričom prípona *-an* sa mení na *-ian-* (predlžuje sa), napr. *Nitra — Nitran — nitriansky, Žehra — Žehran — žehriansky* (Š. Koperdan, c. m., 106); ustálenou výnimkou, kde nedochádza k predĺženiu pred príponou *-ský,* je derivát od muž. obyv. mena *Modran: modranský* (pozri *Pravidlá slovenského pravopisu* 1964, 70). Analogicky podľa týchto prípadov postupujeme aj pri tvorení muž. obyv. podst. mena a príd. mena od miestneho názvu *Akkra,* a tak dostávame deriváty *Akkran — akkriansky.* Príd. meno k miestnemu názvu *Akkra* má teda podobu *akkriansky,* nie „akkerský".

Mohlo by sa, pravda, uvádzať, že v spisovnej slovenčine máme aj niektoré prídavné mená na *-ský,* v ktorých je v spoluhláskovej skupine vkladná samohláska *-e-.* Ide napr. o prídavné meno *cyperský* (k názvu *Cyprus*) alebo *bosenský* (k názvu *Bosna*); podobu *bosenský* uvádza aj *Slovník slovenského jazyka I,* Bratislava 1959, 120. Tieto prípady predstavujú staršie podoby, početne v našom jazyku veľmi obmedzené. Bez povšimnutia nie je ani fakt, že nejde vlastne o príd. mená k názvom miest, ale k názvom krajín. Pri názvoch miest sa systematicky uplatňujú podoby príd. mien na *-iansky* namiesto príd. mien na *-ský* (a vkladnou samohláskou *-e-*). Svedčí o tom napr. aj dnešné používanie príd. mena *kladniansky* namiesto podoby *kladenský.* Na stránkach tohto časopisu sme upozornili na iný prípad nesprávneho tvorenia príd. mena od cudzieho vlastného

mena mesta so spoluhláskovou skupinou na konci odvodzovacieho základu. Išlo o príd. meno „varenský" namiesto správnej podoby *varniansky (pozri* L. D v o n č, *Varna — varenský, či varniansky?,* SR 30, 1965, 366—367). V celej skupine podobne zakončených mien miest sa však používa príd. meno odvodené od muž. obyv. podst. mena. Preto nemožno súhlasiť s podobou „varenský". Tvorenie „akkerský" namiesto *akkriansky* predstavuje podobný prípad. Rovnako ako pri vlastnom mene *Varna* aj pri názve *Akkra* musíme trvať na používaní podoby príd. mena, ktorá zodpovedá zákonitostiam spisovnej slovenčiny.

Forma *akkriansky* sa môže zdať na prvý pohľad neobyčajná, prekvapujúca. Táto vec je celkom dobre pochopiteľná. Donedávna sme sa s príd. menami k názvom afrických miest stretávali pomerne zriedkavo. Zriedkavo sa však používali aj samotné názvy niektorých afrických miest. Len malá časť názvov miest z tohto kontinentu bola u nás všeobecnejšie známa (napr. názvy *Káhira, Dakar, Léopoldville, Johannesburg, Addis Abeba),* a tak sa prakticky len veľmi málo používali aj zodpovedajúce muž. obyv. mená a príd. mená. Za dnešnej zmenenej situácie, keď sa s názvami afrických miest — nielen s názvami hlavných miest afrických štátov, ale čoraz častejšie aj s niektorými inými menami — stretávame takmer denne na stránkach našej tlače, ale aj inde, napr. v cestopisnej literatúre, na filmových titulkoch a pod., je potrebné mať aj správne utvorené formy muž. obyv. mien a príd. mien v zhode so zákonitosťami nášho jazyka. Tak je to aj pri názve *Akkra.* Keď sa začne sústavne používať systémová podoba *akkriansky,* čoskoro sa pri nej stratí nádych neobvyklosti, zvláštnosti, čo je koniec koncov sprievodný zjav takmer pri každom novoutvorenom slove.

L. Dvonč

Šiling. — Všimnime si na tomto mieste spracovanie slova *šiling* v najnovšom *Slovníku cudzích slov od* S. Š a l i n g a — M. Š a l i n g o v e j — O. P e t r a (Bratislava 1965, 1035). Na tomto slove chceme ukázať na nesprávny postup pri spracúvaní niektorých poslovenčených (zdomácnených) slov cudzieho pôvodu v tomto slovníku.

Slovo *šiling* sa tu uvádza takto: *[šiling]* ↗ *shilling* a ↗ *schilling.* Na príslušnom mieste podľa abecedy (na str. 984—985) sú slová *shilling* a *schilling* podrobne spracované (s gramatickou charakteristikou a určením významu týchto slov). Vysvetlenie, ako rozumieť odkazu pomocou šikmej šípky, sa podáva v úvode slovníka na str. 6: „V prípadoch, kde sa výslovnosť veľmi líši od písanej podoby slova, uvádza sa pri príslušnom písmene odkaz na písanú podobu v hranatých zátvorkách, napr. *[džin]* ↗ *gin.* Odkaz na príslušné heslo sa označuje šikmou šípkou." Ukazuje sa pritom, že slová, v ktorých je rozdiel medzi písanou podobou a výslovnosťou, sú v slovníku spracované rozdielne.

Pri slove *šiling* sa odkazuje na pôvodné písané podoby *shilling* a *schilling,* pričom tieto podoby sú podrobne rozpracované ako heslá. To zároveň ukazuje, hoci sa o tom výslovne nikde nič nehovorí, že za základnú podobu sa tu musí pokladať podoba *shilling* alebo *schilling,* kým podoba *šiling* je tu len vysvetlením správnej výslovnosti slov a či podôb *shilling* a *schilling.*

Iné je v tomto slovníku spracovanie napr. slova *džez — jazz.* Tu ide tiež o slovo s rozdielom medzi písanou podobou (pôvodnou anglickou pravopisnou podobou) a výslovnosťou (inak, pravda, ak dnes v spisovnej slovenčine používame podobu *džez,* niet tu z hľadiska slovenského pravopisu a výslovnosti rozdielu medzi písanou podobou a výslovnosťou tohto slova). Slovo *jazz* je tu spracované (na str. 515) takto: *jazz* ↗ *džez.* Na str. 278 je spracované slovo *džez* podrobne

s príslušnými gramatickými údajmi a významami. Teda spracovanie slova *džez (jazz)* je opačné ako spracovanie slova *šiling (shilling, schilling).*). Zrejme tu autori pokladajú (správne) za základnú podobu *džez,* nie *jazz.* Okrem toho nejde v tomto prípade o odkaz na písanú podobu, ale práve naopak, pri pôvodnej pravopisnej podobe slova sa dáva odkaz na podobu, ktorá sa v dnešnej spisovnej slovenčine používa ako záväzná. Rovnako ako slovo *džez* je v tomto slovníku spracované napr. aj slovo *džem* atď.

Nict pochybností, že spracovanie slova *šiling* v tomto slovníku nie je správne. Pri takomto spracovaní sa slovo *šiling* (dnes platná spisovná podoba) dostalo na jednu úroveň napr. s takým slovom, ako je slovo *drive* (s výslovnosťou *drajv*). Toto slovo sa skutočne používa len v podobe *drive,* nie v podobe *drajv,* nepatrí teda medzi zdomácnené, poslovenčené slová, a tak je správne, ak sa výslovnosť *drajv* uvádza na príslušnom mieste s odkazom na písanú podobu *drive* (okrem toho aj záväznú v norme dnešnej spisovnej slovenčiny). Tento postup nemožno však uplatniť pri spracúvaní podôb *šiling — shilling/schilling.*

Poznamenávame, že nejde pritom o ojedinelý prípad v tomto slovníku. Podobne sú nesprávne spracované aj niektoré iné pôvodne cudzie slová, ktoré sa dnes používajú v spisovnej slovenčine v zdomácnenej podobe, napr. slovo *žetón,* o ktorom sa zmieňuje Š. Michalus v recenzii slovníka v tomto čísle časopisu (pozri na str. 238).

Nemáme námietok proti samotnej zásade uvádzať na príslušných miestach podľa abecedy písanú podobu slova a výslovnosť všade tam, kde je medzi nimi rozdiel. Len si treba zásadne ujasniť v jednotlivých prípadoch, či sa v spisovnej slovenčine používa bežne príslušná pôvodná podoba alebo poslovenčená podoba podľa výslovnosti (v zhode s pôvodnou výslovnosťou slova; v niektorých prípadoch nie je však úplná zhoda s pôvodnou výslovnosťou, porov. *hockey* s pôvodnou výslovnosťou *hoki,* u nás *hokej* pod vplyvom pravopisnej podoby). Je nakoniec otázne, či sa má tiež uvádzať odkaz na pôvodnú písanú podobu slova tam, kde došlo k poslovenčeniu výrazu; napr. pri slovách *džem* a *džez* sa v slovníku uvádzajú aj podoby *jam* a *jazz,* ale napr. pri slove *hokej* sa už podoba *hockey* neuvádza. (Zrejme preto, že podoby *jam,* najmä *jazz* sa ešte sporadicky sem-tam používajú popri podobách *džem, džez,* kým podoba *hockey* sa už dnes vôbec nepoužíva.)

Spracovanie hesla *šiling* v Slovníku cudzích slov prekvapuje tým viac, že v *Malom slovníku cudzích slov* od M. Šalingovej (pozri napr. 4. vyd., Bratislava 1964, 419), ktorého materiál slúžil ako východisko pre spracovanie Slovníka cudzích slov, je podoba *šiling.* Už aj v *Slovníku cudzích slov a výrazov v slovenčine* od J. M. Prídavka (Praha—Prešov 1939, 627) je podoba *šiling.* Okrem toho je táto podoba v *Slovníku slovenského jazyka IV,* Bratislava 1964, 408.

Nedopatrenia, na ktoré sme tu stručne upozornili, bude potrebné napraviť v príp. ďalšom vydaní Slovníka cudzích slov.

L. Dvonč

Etrus-kmi? — Poučky o rozdeľovaní slov v písme na konci riadku sa podávajú v *Pravidlách slovenského pravopisu* v kap. *Rozdeľovanie slov* (napr. v 5. vyd. z r. 1964 na str. 56—57). V tejto poznámke chceme upozorniť na jeden prípad, v ktorom sa niekedy stretávame s nesprávnym rozdeľovaním slov v písme na konci riadku, pričom v samotných Pravidlách chýba poučka o delení slov v takomto prípade.

S nesprávnym rozdeľovaním slov sa niekedy stretávame v tvaroch inštrumentálu plurálu s pádovou príponou *-mi*, a to v tých tvaroch, kde sa prípona *-mi* pripája ku kmeňu končiacemu sa na dve spoluhlásky. V spisovnej slovenčine pri mužských životných aj neživotných podstatných menách, ktorých kmeň sa končí na skupinu zvučnej a šumovej spoluhlásky, býva zvyčajne v inštr. pl. pádová prípona *-mi*, napr. *pacient — pacientmi, financ — financmi, policajt — policajtmi, vagabund — vagabundmi, Frank — Frankmi, parlament — parlamentmi, experiment — experimentmi, kord — kordmi* a pod. V niektorých prípadoch sú dvojtvary na *-mi* a *-ami*, napr. *tramp — trampmi/trampami, lump — lumpmi/lumpami, most — mostami/mostmi, prst — prstami/prstmi, piest — piestami/piestmi* (pozri Pravidlá, str. 78 alebo *Morfológiu slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 84 a 95). Vo všetkých tých prípadoch, kde sa ku kmeňu s dvoma spoluhláskami pripína pádová prípona *-mi*, vzniká medzi dvoma samohláskami, dvojhláskami alebo slabičným *r, l* a samohláskou skupina troch spoluhlások.

Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú dve poučky o delení slov, v ktorých je medzi dvoma samohláskami (dvojhláskami alebo slabičným *l, r* a samohláskou) skupina troch alebo viac spoluhlások. Ak si uvedomujeme, akou odvodzovacou príponou je slovo utvorené, rozdeľujeme skupinu spoluhlások na slovotvornom švíku, napr. *sloven-ský, mest-ský, lesk-lý, slávnost-ný, závist-livý, dážd-nik, francúz-sky, francúz-ština.* V druhom prípade, ak totiž vnútri spoluhláskovej skupiny nie je slovotvorný švík (resp. ak si ho neuvedomujeme), patrí podľa Pravidiel prvá spoluhláska do predchádzajúcej, ostatné do nasledujúcej slabiky (správnejšie by sa malo povedať, že prvá spoluhláska patrí do predchádzajúceho a či prvého riadku, ostatné do nasledujúceho, ďalšieho riadku, pretože ide o rozdeľovanie slov v písme na konci riadku), napr. *ses-tra, bys-trý, os-trý, čer-stvý, minis-tri, An-gličan* atď.

V našich prípadoch ide o skupinu troch spoluhlások medzi dvoma sonantami (hláskami so slabičnou platnosťou). Pritom ide tu o pripájanie pádovej prípony. Pravidlá slovenského pravopisu, ako sme videli, spomínajú rozdeľovanie slov s odvodzovacou príponou. O slovách a či tvaroch s pádovou príponou, ktoré tiež potrebujeme rozdeľovať v písme, sa nezmieňujú. Pretože však skupinu troch alebo viac spoluhlások medzi dvoma sonantami v slovách s odvodzovacou príponou rozdeľujeme na slovotvornom švíku, niet pochybností, že na švíku máme rozdeľovať aj tvary s pádovou príponou *-mi*, v ktorých sú pred pádovou príponou na konci kmeňa dve spoluhlásky. V bežnej jazykovej praxi takéto delenie obvykle nachádzame. Niekoľko príkladov: *Takto sa chcú predstaviť bratislavské závody medzi k o n k u r e n t - m i.* (Večerník, 2. 9. 1965, str. 1) — *Škola bude len vychovávať, národné výbory k o n k u r z - m i hľadať absolventov.* (Pravda, 29. 3. 1965, str. 2) — *Príčinou tamojších nepokojov sú spory medzi h i n d - m i a moslimami.* (Pravda, 4. 9. 1965, str. 7) — *No treba celú našu verejnosť skutočne dôrazne a zodpovedne varovať pred podobnými „e x p e r i m e n t - m i".* (Predvoj 1, 1965, č. 11, str. 10) — *Reakčné vojenské jednotky podporované t a n k - m i obsadili všetky cesty.* (Pravda, 8. 1. 1966, str. 7)

Sú však aj prípady zriedkavejšie, v ktorých sa uplatňuje iné, nesporne nesprávne delenie, pretože sa pri ňom nerešpektuje morfematické členenie tvaru. Uvedieme najprv príklady: *Tam možno robiť obchody s E t r u s - k m i.* (G. Hegedüs, Milétsky námorník, prel. A. Plevka, Bratislava 1964, 128) — *Papyrusovým svitkom, v jaskyniach pri Mŕtvom mori, s v a r i a n - t m i svätého Písma venujú široké kruhy podnes veľký záujem.* (Hlas ľudu, 6. 11. 1965, str. 5) V týchto

prípadoch sú tvary inštr. pl. rozdelené tak, že na konci prvého riadku je jedna spoluhláska, na začiatku ďalšieho riadku dve spoluhlásky. Týmto delením sa však narúša delenie slova podľa morfematického členenia, pretože morfematický švík v týchto prípadoch padá pred príponu *-mi*, t. j. morfematické členenie je *Etrusk-mi, variant-mi*. A ak sa slová s odvodzovacou príponou delia na slovotvornom švíku, je správne deliť jednotlivé tvary na morfematickom švíku. To sa týka nielen tvarov inštr. pl. muž. podst. mien, ale napr. aj slovesných tvarov. Ide tu o niektoré tvary rozkazovacieho spôsobu. Z imperatívneho základu pomocou prípony *-me* a *-te* tvoríme tvary pre 1. a 2. osobu množ. čísla. Ak sa imperatívny základ končí na dve spoluhlásky, potom po pripojení prípony *-me* alebo *-te* vzniká spojenie troch spoluhlások. V písme na konci riadku píšeme na osobitný riadok prípony *-me, -te*, napr. *pusť-me, pusť-te, nefajč-me, nefajč-te, presvedč-me sa, presvedč-te sa, osvedč-me sa, osvedč-te sa* a pod. Na tieto prípady treba v Pravidlách tiež pamätať, pretože sú v spisovnej slovenčine dosť početné (pozri podrobnejšie v *Morfológii slovenského jazyka*, 483). Konkrétne doklady na rozdeľovanie imperatívnych tvarov v písme na konci riadkov nemáme poruke.

Ako si vysvetlíme nesprávne delenie slov v týchto prípadoch? Zrejme ide o delenie podľa uvedenej druhej poučky, ktorá má na mysli delenie spoluhláskových skupín (skupín troch alebo viac spoluhlások) bez slovotvorného švíka. Pri delení *Etrus-kmi, varian-tmi* ide teda o delenie, ktoré je pri slovách *ses-tra, bys-trý* a pod. Oba tieto prípady sú však naprosto rozdielne, preto ich nemožno stotožňovať. Na vine sú tu však v tomto prípade čiastočne aj Pravidlá, pretože, ako sme videli, hovoria iba o delení slov s odvodzovacími príponami (*mest-ský, dážd-nik* a pod.), ale nespomínajú výslovne delenie slov, resp. tvarov s pádovými príponami typu *lord-mi, experiment-mi*, ani delenie slovesných tvarov s príponami *-me, -te*, napr. *pusť-me, pusť-te, presvedč-me sa, presvedč-te sa*. Tento nedostatok Pravidiel je dosť prekvapujúci, najmä ak berieme do úvahy skutočnosť, že o pádovej prípone *-mi* v súvise s rozdeľovaním slov sa výslovne zmieňuje Š. Peciar v čl. *K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy*, SR 17, 1951/52, 290. Autor uvádza toto: „Naproti tomu v prípadoch, kde si zreteľne uvedomujeme morfologické členenie slova, treba toto členenie rešpektovať aj pri rozdeľovaní skupiny troch alebo viacerých spoluhlások (pravidlo 3 a). Ide o prípady produktívnych prípon, napr. *-ský, -stvo, -ník, -ka* a i.) alebo koncoviek (napr. *-mi*)." Prípad s pádovou príponou *-mi* bolo treba vniesť do poučky Pravidiel o delení slov s troma spoluhláskami medzi dvoma samohláskami (dvojhláskami alebo slabičným *r, l* a samohláskou).

Ešte jedna poznámka. V Pravidlách sa hovorí o delení skupiny spoluhlások na slovotvornom švíku. Pri slovotvornom švíku ide zrejme o švík medzi slovotvornou príponou a slovotvorným základom. Je nesporné, že v prípadoch, ktoré sa v Pravidlách uvádzajú, slovotvorný švík (a či slovotvorná hranica) padá do skupiny troch alebo viac spoluhlások: *sloven-ský, závist-livý, francúz-ština*. Ale vzhľadom na povahu slovotvornej štruktúry slova na rozdiel od morfematickej štruktúry je takýto švík vlastne „pohyblivý". (O rozdiele medzi slovotvornou a morfematickou štruktúrou slova pozri v čl. J. Horeckého *Morfematický a slovotvorný rozbor*, Slovenský jazyk a literatúra v škole 8, 1962, 36 alebo v jeho práci *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 35 n.). Napr. v slove *francúzština* je síce slovotvorný (súčasne aj morfematický) švík medzi základom *francúz-* a príponou *-ština*, ale napr. už v odvodenom slove *francúzštinár* (od *francúzština*) je slovotvorným základom časť *francúzštin-* a slovotvor-

nou príponou je časť *-ár,* takže tu slovotvorný švík nie je na tom istom mieste ako v slove francúzština. A v deriváte *francúzštinárka* je zas slovotvorný švík pred príponou *-ka,* podobne v deriváte *francúzštinársky* pred *-ský* atď. Slovo *francúzštinár* nemôžeme deliť na slovotvornom švíku, v slove *francúzštinárka* zas nejde na slovotvornom švíku o skupinu troch spoluhlások atď. V Pravidlách sa podľa toho nemá hovoriť o delení na slovotvornom švíku, ale na morfematickom švíku (ktorý v niektorých prípadoch sa stotožňuje so slovotvorným švíkom, ale inokedy je medzi oboma rozdiel; pravda, na každom slovotvornom švíku je aj morfematický švík, ale neplatí to opačne).

L. Dvonč

Wales — Walesania, nie „Walešania". — Na stránkach Kultúrneho života stretli sme sa s podobou mužského obyvateľského podstatného mena *Walešania: Nehovoria ani o neprestávajúcich jazykových bojoch Írčanov a Walešanov* (roč. 20, 1965, č. 50, str. 10). Rozborom príbuzných slov možno ukázať, že podoba „Walešania" v spisovnej slovenčine nie je správna.

Slovo *Walešania,* resp. *Walešan* je odvodené od názvu *Wales.* Všimnime si tvorenie iných muž. obyv. mien na *-an* od slov so spoluhláskou *s* na konci odvodzovacieho základu. Š. Koperdan, ktorý sa dosiaľ najpodrobnejšie zaoberal otázkou odvodzovania muž. obyv. podst. mien od cudzích miestopisných názvov (v čl. *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov,* Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk, Bratislava 1958), konštatuje (na str. 103), že od názvov miest a krajín, ktorých derivačný základ sa končí na zubnú sykavú spoluhlásku, sa tvoria obyvateľské mená príponou *-an.* Uvádza pritom príklady *Sásan* a *Tunisan.* V oboch prípadoch sa zachováva spoluhláska *s* z derivačného základu bez zmeny aj v príslušnom deriváte — v muž. obyv. podst. mene na *-an.*

Skutočnosť, že správne sú podoby *Sásan, Tunisan* atď. a podľa toho aj podoba *Walesan,* si môžeme v cit. štúdii overiť aj na inom mieste, totiž v prehľade spoluhláskových alternácií pri tvorení muž. obyv. mien na *-an.* Š. Koperdan vypočítava tieto spoluhláskové alternácie pri ich tvorení: *d/ď, t/ť, n/ň, k/č, g/ž, dž, ch/š, h/ž, l/ľ, c/č, dz/dž.* Ďalej výslovne hovorí: „Ostatné spoluhlásky (domáce aj cudzie) ostávajú bez zmeny" (str. 100). Tu spomína príklady *Sásan, Brezan, Toulousan, Chersonézan, Frunzan* atď., teda aj slová so spoluhláskou *s* na konci odvodzovacieho základu (pri mene *Toulouse* je *s* len v písanej podobe, vo výslovnosti je tu *z*). Ako zriedkavú výnimku uvádza prípad *Perzia — Peržan.* Ani v práci *Slovotvorná sústava slovenčiny* od J. Horeckého (Bratislava 1959) niet zmienky v príslušnej kapitole o tvorení muž. obyv. podst. mien na *-an/-čan* o alternácii *s/š* (pozri na str. 94).

Tvorenie bez alternácie potvrdzujú aj konkrétne doklady na deriváty od miestnych mien so spoluhláskou *s* na konci odvodzovacieho základu, ktoré máme poruke. Napr. *Usiloval sa nájsť modely, ale Arlesania mu nechceli sedieť* (Stone—Barániková). — *A mal by si vidieť Arlesanky* (tamže). — *Moderne vybudované kultúrne a rekreačné stredisko na Funikolore je pýchou Tbilisanov* (Naša veda 1960). — *Teraz sa ohlásili zasa Texasania* (Verne — Sitniansky). — *Nepísaný zákon volebnej stratégie predpisuje, aby Texasan Johnson mal po boku liberála zo severovýchodu Spojených štátov* (Pravda 1964). — *A preto neustále museli čeliť odporu* Tunisanov (Príroda a spoločnosť 1961). — *Toxaris to už o Halikarnasanovi* vedel (Hegedüs—Plevka).

Z tohto nášho rozboru vychodí, že pri názve *Wales* môže byť v spisovnej slovenčine len derivát *Walesan (Walesania),* nie „Walešan" („Walešania").

Ešte poznámka k podobe *Írčania*, ktorá sa tiež vyskytuje v citovanej vete z Kultúrneho života. V *Pravidlách slovenského pravopisu* je kodifikovaná podoba *Ír* (pozri v slovníkovej časti). Podoba *Írčan* sa v spisovnej slovenčine nepokladá za správnu (pozri napr. Š. Peciar, *Zo zápisníka slovenského lingvistu*, Slovák 24, 1942, č. 248, str. 8 alebo J. Ružička, *Ako sa volajú obyvatelia Írska?*, Jazyková poradňa III, Bratislava 1964, 114–116). Nazdávam sa, že v spisovnej slovenčine možno pripustiť aj živý, bežne používaný tvar *Írčan* (pozri môj článok *K štylistickým rozdielom v dvojtvaroch podstatných mien*, Jazykovedné štúdie VIII. Spisovný jazyk – štylistika, Bratislava 1965, 170–171).

L. Dvonč

Migzidzský jazyk – migzidzština. – V poznámke *Beludžský jazyk – beludžština* (SR 31, 1966, 187) sme ukázali, že príponou *-ština* sa tvoria názvy jazykov nielen pri prídavných menách, ktoré majú pred príponou *-ský* spoluhlásky *š, z*, ako sa to uvádza v *Pravidlách slovenského pravopisu* (vyd. z r. 1965, str. 68), ale aj pri prídavných menách, ktoré sa končia na spoluhlásky *dž, ž*. Ukázali sme to na derivátoch od prídavných mien *beludžský* a *navažský*. Príslušné názvy jazykov sú *beludžština* a *navažština*. Tu by sme teraz len pripojili na doplnenie uvedeného výkladu aj konkrétny doklad na názov jazyka od príd. mena so spoluhláskou *ž* pred príponou *-ský*. Ide o subst. *užština* (k príd. menu *užský*): *Myslia sa tým nárečia užské alebo užština v bývalej stolici Užskej* (Š. Tóbik, Východoslovenské nárečia, Nové obzory 7, 1965, 235). Vo všetkých týchto prípadoch ide o tvorenie názvov jazykov pomocou prípony *-ština* od derivačných základov, ktoré sa končia na sykavku.

K názvom jazykov, ktoré sa odvodzujú od príd. mien so sykavkovou spoluhláskou pred príponou *-ský*, môžeme teraz pripojiť ešte jeden vzácny príklad na derivát od príd. mena so spoluhláskou *dz* pred príponou *-ský*. Ide o derivát príd. mena *migzidzský*. S týmto príd. menom sme sa stretli v príspevku T. Janovica na stránkach Roháča (Príspevok k problematike umeleckého prekladu zo slovenčiny do migzidzštiny, Roháč 19, 1965, č. 31, str. 3). T. Janovic, ako vidíme, použil tu v názve článku odvodené podst. meno jazyka *migzidzština*. S týmto substantívom sme sa stretli aj na stránkach Kultúrneho života v známej diskusii o „migzidzštine" (v príspevku M. Vaneka, Kultúrny život 20, 1965, č. 43, str. 1). V ďalšej diskusii sa však tvar *migzidzština* zamenil podobou *migzidčina* so spoluhláskou *d* na konci odvodzovacieho základu (a, pochopiteľne, podľa zakončenia odvodzovacieho základu aj s príponou *-čina*).

Pri tvare *migzidzština* ide o príponu *-ština*, ktorú sme už zistili pri názvoch jazykov odvodených od príd. mien so spoluhláskami *š, ž, dž, z*. Substantívum *migzidzština* predstavuje doklad na odvodzovanie názvu jazyka od príd. mena s hláskou *dz* pred príponou *-ský*. Doklad na odvodzovanie názvu jazyka skutočne existujúceho od príd. mena so spoluhláskou *dz* pred príponou *-ský* sa nám zatiaľ nepodarilo zistiť.

Po spojení poznatkov z tohto príspevku a uvedeného predchádzajúceho príspevku o deriváte *beludžština* a *navažština*, resp. *užština* (doplneného na tomto mieste) môžeme sumárne konštatovať, že v spisovnej slovenčine sa tvoria príponou *-ština* názvy jazykov od príd. mien, ktoré majú pred príponou *-ský* spoluhlásky *š, z, ž, dž, dz*.

L. Dvonč

ODPOVEDE NA LISTY

Trumpeta. — F. M. z Bratislavy sa nás opytuje, či slovo trumpeta možno pokladať za súce do zprávy o exhibícii krasokorčuliarov, ako to čítal v denníku Pravda dňa 7. 2. 1966. Tu píšu, že francúzsky krasokorčuliar Dureville vystupoval s trumpetou, ako voľakedy vystupúval na exhibíciách slávny rakúsky krasokorčuliar Schäfer s husľami.

Odpoveď: Náš pisateľ sa právom pozastavuje nad týmto slovom v uvedenej súvislosti, lebo v slovenskom kontexte sa so slovom *trumpeta* nestretávame. Napríklad ani v archíve Ústavu slovenského jazyka SAV niet dokladov na slovo *trumpeta.* Iba odvodené slovo *trumpetista* sa zachytilo dva razy, a to z novín z roku 1952, pričom jeden z týchto dokladov nepochádza zo slovenského pera (Z. Nováček). Preto každého prekvapuje výklad *Slovníka slovenského jazyka IV,* Bratislava 1964, str. 601, kde sa slová *trumpeta* i *trompeta* zaznačujú typograficky ako správne slová a hodnotia sa ako hovorové (vo význame trúbka ako hudobný nástroj). Ak si v úvodnej časti k tomuto slovníku prečítame výklad skratky *hovor.*, vidíme, že sa v Slovníku slovenského jazyka IV slová *trumpeta* i *trompeta, trumpetista* i *trompetista* pokladajú za spisovné. Tento výklad je však skrz-naskrz chybný.

Slová *trumpeta, trompeta* a ich odvodeniny nemajú v slovenčine nijakú frekvenciu. Každý vie, že sú to prevzaté slová a neudomácnené jednotky — čiže cudzie prvky. Ak sa v Slovníku slovenského jazyka hodnotia ako hovorové, skratka hovor. je použitá tendenčne, ako krycia značka, ktorou sa neoprávnene rozširujú hranice slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, lebo sa ňou za spisovné slová vyhlasujú prvky, ktoré vôbec nie sú slovenské.

Možno vari pripomenúť aj to, že ani v češtine sa slová *trumpeta, trompeta, trumpetista* nehodnotia ako spisovné. Napríklad F. Trávníček v *Slovníku jazyka českého,* 4. vyd. z r. 1952, str. 1570 konštatuje, že sú to slová z nemčiny, bežné v ľudovej reči (povedzme ako u nás *firhang, šprnál* — druh klinca, *dach, fukšvanc* — druh pilky ap.). Aj iné novšie slovníky spisovnej češtiny hovoria podobne.

Je možné, že sa slová *trumpeta, trumpetista* sem-tam používajú aj na Slovensku v slangu muzikantov-výkonných hudobníkov, ale potom sú to slangové — nespisovné slová. Pravda, je veľký rozdiel medzi hovorovým a slangovým slovom, i keď sa hovorové aj slangové slová najčastejšie používajú v živej hovorenej reči.

Súhrnne: Slová *trumpeta* ani *trompeta, trumpetista* ani *trompetista* v slovenskom texte sa nemôžu použiť ani ako hudobné termíny, ani ako hovorové

slová, ba ani ako nárečové prvky, a to preto nie, lebo tieto slová sa v slovenčine neuchytili. Namiesto nich máme slová *trúbka, trúbkár.*

Poznámka: Pri prekladaní z češtiny slová *trumpeta* vo význame hudobný nástroj prekladáme slovom *trúbka.* Ale slovo *trumpeta* ako nadávku môžeme preložiť slovami *trúba, trúbeľa, truľo.* *J. Ružička*

Džez. — J. K-ová z Trnavy: „Bratislavský Večerník píše slovo džez ešte stále takto: jazz. Napríklad v čísle z 8. marca vo vete: Umelkyňa pravidelne účinkuje na medzinárodných jazzových festivaloch. — Možno písať jazz i džez?"

Odpoveď: Podstatné meno *džez,* ktoré sme prevzali z angličtiny, sa kedysi písalo *jazz,* no od roku 1953 (posledná pravopisná úprava) ho píšeme — ako zdomácnené — podľa výslovnosti, teda *džez.* Pravopisné pravidlá neuzákonili dvojaký pravopis tohto slova. Jednotnú pravopisnú podobu slova džez má dodržať i bratislavský Večerník.

Pravopis slova *džez* treba rešpektovať i v odvodenom prídavnom mene *džezový,* napr. v spojení *džezový orchester.* Ani medzinárodný džezový orchester nie je výnimkou. Veta z Večerníka mala vyzerať takto: *Umelkyňa pravidelne účinkuje na medzinárodných džezových festivaloch.*

Nové delenie slov? — M. Č. z Bratislavy: „V Ľude z 1. marca som v článku Bolesti Bratislavy zistil takéto ‚nové' delenie slov: cestujúci-ch, nem-luvniat, nak-upovať; prvá časť bola na jednom riadku, druhá časť na druhom riadku. Možno takéto delenie slov v novinách pripustiť? Mňa to, úprimne poviem, zamrazilo, ale i zamrzelo. Pripúšťa sa už takéto delenie slov?"

Odpoveď: Vo všetkých troch prípadoch ide o také rozdelenie slova, ktoré ani v novinách nemožno pripustiť, i keď uznávame, že z delenia slov netreba — ako sa vraví — robiť vedu. Oddeliť dvojitú literu jedinej hlásky *(cestujúci-ch)* alebo porušiť zreteľné zloženie slova *(nem-luvňa, nak-upovať),* to už je trošku veľa. Možno predpokladať, že také do očú bijúce rozdelenie slov urobil sadzač „na skúšku" alebo zo žartu. Ibaže takéto žarty sa zatiaľ vo vážnom texte u nás nepripúšťajú. Poriadok chceme mať a musí byť aj pri takej praktickej pravopisnej veci, ako je delenie slov.

Uvedené slová mali byť rozdelené takto: *cestujú-cich, na-kupovať;* z češtiny prepísané slovo „nemluvňa" bolo treba rozdeliť takto *ne-* (záporná predpona) *-mluvňa.* Namiesto neho máme v slovenčine slovo *dojča (doj-ča).*

Redakcii Ľudu možno len odkázať, aby dávala lepší pozor na žartovne naladeného sadzača.

Pracovať so siedmimi ľuďmi. — J. Z. z Rače: „Vo Večerníku z 1. marca bol článok Už vykročia inšpektori poriadku. V ňom som čítal aj takúto vetu: Nový veľmi potrebný orgán začína, podobne ako nedávno v Prahe, pracovať iba so siedmymi ľuďmi, no ešte do konca marca ich bude asi dvadsať a postupne tridsať pracovníkov. — V tejto vete sa mi nepozdáva pravopis slova siedmymi. Alebo sa mýlim?"

Odpoveď: Náš pisateľ sa pri slove „siedmymi" v spojení „so siedmymi ľuďmi" pristavil celkom odôvodnene. V uvedenom prípade podľa súvislosti ide o tvar základnej číslovky *sedem.* V spojení *so siedmimi* (nie „siedmymi") *ľuďmi* ide o siedmy pád spojenia *sedem ľudí.* Číslovka *sedem* sa skloňuje podľa číslovky *päť.* Ako je *s piatimi ľuďmi,* tak má byť aj *so siedmimi (ôsmimi) ľuďmi.*

Tvar *siedmymi* (podobne i *ôsmymi)* by bol náležitý len vtedy, keby šlo o skloňovanie radovej číslovky, napr. *tri siedme (ôsme) triedy — pred troma sied-*

mymi (ôsmymi) triedami a podobne *z troch siedmych (ôsmych) tried.* Na chyby majúce pôvod v nerozlišovaní základných a radových číslovíek sme už niekoľko ráz upozorňovali.

Chyba je elementárna, a preto tým viac nepríjemná. Večerník by sa už takýmito chybami nemal predstavovať našej kultúrnej verejnosti: nemal by sa pred ňou takto navidomoči zhadzovať. — O veci sme už niekoľko ráz písali (pozri napr. SR 30, 1965, 191).

Nedajbože a nebodaj. — M. G. z Bratislavy: „Vo Večerníku z 11. februára som čítal vetu, ktorá sa mi nepozdáva; akoby nebola celkom dobre vyladená. Znie takto: Keď sa dosť pohotovo neprikročí k odstráneniu zeminy, ktorá narastá úmerne s tempom výstavby, nedajbože sa nám tu utopí súdruh predseda alebo aj súdruh tajomník. — Používa sa tu slovo nedajbože dobre?"

Odpoveď: V uvedenej vete nemá stáť častica *nedajbože,* lež mala v nej byť častica *nebodaj.* Ukážeme to na príkladoch.

Častica *nedajbože* sa správne používa v takýchto vetách: *Namáhali sa, trápili, katovali, ale kameň n e d a j b o ž e odvaliť. — Chcel som jej pomôcť, ale ona n e d a j b o ž e poslúchnuť. — Skúšal som všakovak, ale n e d a j b o ž e cez plot preliezť.* Ako vidieť z príkladov, častica *nedajbože* naznačuje nemožnosť vykonať istý (chcený, požadovaný) dej.

Časticu *nebodaj* používame v takýchto prípadoch: *Ak by si ma n e b o d a j potreboval, zacengaj! — N e b o d a j už i ja tu zaviaznem. — Ten už n e b o d a j zomrel.* — Častica *nebodaj* stojí vo význame častíc *hádam, azda, vari/var,* ak v príslušnej vete ide o realizáciu nežiadúceho (nepríjemného, nešťastného) deja.

V uvedenej vete: *... n e d a j b o ž e sa nám tu utopí súdruh predseda alebo aj súdruh tajomník* je očividná zámena náležitej častice *nebodaj* časticou *nedajbože.* Veď tu nejde o nemožnosť realizovať príslušný dej, lež o obavu (a to výstražnú obavu), že sa uskutoční nepríjemný dej.

Veta z Večerníka mala mať takúto správnu podobu: *Keď sa dosť pohotovo neprikročí k odstráneniu zeminy, ktorá narastá úmerne s tempom výstavby, súdruh predseda alebo aj súdruh tajomník sa nám tu n e b o d a j utopí.*

Ukázalo sa, že navonok podobné častice *nedajbože* a *nebodaj* nemôžeme zamieňať, lebo majú odchodnú funkciu: vyslovujú odlišný postoj hovoriaceho k deju.

Celý rad a rad. — E. P-ová z Krupiny: „Prosím Vás, povedzte, koľko je to, keď sa povie alebo napíše celý rad problémov (ľudí, zvierat, kníh atď.) alebo aj rad (ľudí, zvierat, kníh atď.)?"

Odpoveď: Výraz *celý rad* alebo len *rad* sa používa namiesto neurčitých číslovíek *niekoľko, veľa (mnoho),* preto nemožno presne povedať, koľko, aký počet (presne) to je. Počet, na ktorý sa len približne poukazuje, závisí od toho, o aké jednotliviny ide. Niekedy celý rad (rad) je päť-šesť, niekedy i dvadsať-tridsať.

Našej pisateľke, ako sa nazdávame, šlo o veľkú frekvenciu výrazov *celý rad/rad* a práve tá ju znepokojuje.

Priznávame, že pričasté používanie výrazov *celý rad/rad* neteší ani nás. Radíme venovať týmto módnym výrazom odteraz trocha viacej pozornosti. Sme presvedčení, že i vtedy, keď ich hodne zredukujeme, našim novinám neublížime; naopak: znížime ich monotónnosť.

Nazdávame sa naozaj, že nová neurčitá číslovka *celý rad/rad* je natoľko neurčitá (môže vyjadrovať to, čo slovo *niekoľko* i *veľmi veľa*), že bude veľa ráz

lepšie, keď ju oželieme. Napríklad, keď povieme, že niekto napísal rad článkov a štúdií, to je veľmi „okrúhle", a teda nevhodné (neprimerané) určenie. V takýchto prípadoch treba povedať približné číslo v spojení s časticou *asi: asi päť, asi dvadsať, asi tridsať.* Je totiž veľký rozdiel, či niekto napísal päť štúdií, a či tridsať. Alebo keď sa povie, že tam a tam, na tej a tej schôdzke rozriešili rad problémov — koľko to je (tri — tridsať)?

Zovšeobecňujúco možno na záver povedať, že i približnosť nie je celkom ľubovoľná a nemôže mať také veľké rozpätie (takú „vôľu"); má mať svoje únosné hranice.

Pri výrazoch *celý rad/rad* držme sa zásady: radšej menej!

Roly a role. — B. V-ová z Nového Mesta nad Váhom: „Niekedy v novinách čítame, že role boli dobre obsadené a pritom sa hovorí o hereckých úlohách. V takýchto divadelných zprávach sa pletie roľa a rola. Veď je to rozdiel, či má dakto roľu alebo rolu! Nemalo by sa na takéto prípady dôraznejšie upozorňovať?"

Odpoveď: Je to tak. Rola nie je roľa. Ak niekto dostane úlohu v divadelnej hre, dostal rolu, a nie roľu. Herci dostanú a obsadzujú jednotlivé úlohy, roly, a nie role. Teda *jedna roľa* (ako kus obrábanej zeme), *dve role* (ako dva kusy obrábanej zeme) — ale *jedna rola* (ako úloha), *dve roly* (ako dve úlohy).

Alfonz Bednár píše románovú trilógiu Hromový zub; jej prvá časť sa volá *Role.* Za týmto menom sa teda skrývajú zeme, polia, no za divadelnými rolami stoja úlohy. Je rozdiel, či má niekto role, alebo roly.

Zasa jeden prípad, keď treba dávať pozor na *l* a *ľ*. I keď je to elementárna chyba, musíme ešte stále na ňu upozorňovať. Ako vidieť, sú ľudia, ktorí sa „držia zásady": jedným uchom dnu, druhým von.

G. Horák